

Recenzent
dr DUŠKA KLIKOVAC

Urednik
prof. dr SVETLANA STIPČEVIĆ

Odgovorni urednik
NEBOJŠA JOVANOVIĆ

Za izdavača
prof. dr RADOŠ LJUŠIĆ
direktor i glavni urednik

Ivan Klajn

GRAMATIKA *srpskog jezika*

ZAVOD ZA UDŽBENIKE I NASTAVNA SREDSTVA
BEOGRAD

NAPOMENA

Ova knjiga ima za cilj da u sažetom, a ipak iscrpnom vidu pruži neophodne podatke o fonetici, morfologiji, tvorbi reči i sintaksi srpskog jezika. Poslednjih decenija dobili smo nekoliko dobrih udžbenika srpskog (srpskohrvatskog) jezika za strance, ali se u njima gramatičko gradivo nužno izlaže u delovima i postupno, dok više prostora zauzimaju tekstovi, vežbanja i tumačenje novih reči. Kada čitalac takvog udžbenika ne uspeva da pronađe u kojoj je od ranijih lekcija obrađeno neko pitanje, ili kad zaključi da mu je potreban sistematski pogled na datu gramatičku pojavu, ovakva gramatika bez sumnje će mu koristiti kao pomoćni priručnik.

Budući da knjiga nije namenjena korisnicima određenog maternjeg jezika, strogo kontrastivni pristup nije se mogao primeniti. Posebna pažnja, ipak, poklonjena je pojedinim sitnijim i krupnijim pitanjima koja izvornim govornicima ne zadaju teškoće, pa se u školskim gramatikama najčešće i ne pominju. To su, na primer, jednakosti među padežima, promene osnove usled nepostojanog a i prelaska l u o, upotreba ličnih zamenica u subjektu, dvojina zamenica i prideva (moja dva dobra druga), promena i značenje neodređenih zamenica, značenje reči u deiktičkim trojnim opozicijama (ovaj/taj/onaj, ovako/tako/onako, evo/eto/eno i dr.), prilozi za mesto sa inkorporiranim predlogom (dokle, dovde, odatle, odande i sl.), upitni i odrečni oblici glagola, ekspresivne upotrebe glagolskih vremena, iskazivanje vremena u pasivu (škola se otvara – prozor je otvoren – škola je otvorena u prošlom veku), uticaj enklitika na red reči (videću – ja ću videti, on mnogo govori – govori li on mnogo?), idiomatske konstrukcije kao nas tri, biće ti lepo, ne ide mi se, bilo je problema/ima pro-

blema/ima jedan problem *itd.*), *razlikovanje delimičnih homonima kao (ove) večeri/(na) večeri, dovesti (dovedem)/dovesti (dovezem), naglašene i nenaglašene lične zamenice (mi, nas...) i drugo. Sintaksa je izložena po tradicionalnom školskom modelu, bez pokušaja da se primeni generativistički ili neki drugi pristup koji bi teorijski možda bio opravdaniji, ali koji nije prikladan za učenje jezika kao stranog. O akcentuaciji su date samo osnovne napomene, budući da je to pojava koju stranac ionako ne može naučiti iz knjige, nego samo auditivnim putem i stalnim vežbanjem.*

SADRŽAJ

1. POLOŽAJ JEZIKA I DIJALEKTI	13
2. PISMO (GRAFIJA)	15

FONETIKA

3. GLASOVNI SISTEM	21
3.1. Samoglasnici (vokali)	21
3.2. Suglasnici (konsonanti)	21
3.3. Akcenti i dužine	24
3.4. Prenosnje akcenta na proklitiku	28
3.5. Glasovne alternacije	28

MORFOLOGIJA

4. VRSTE REČI	45
5. IMENICE	47
5.1. Rod imenica	47
5.2. Promena imenica	47
5.3. Deklinacije	50
5.4. Prva deklinacija	50
5.5. Druga deklinacija	62
5.6. Treća deklinacija	66
6. PRIDEVI	69
6.1. Rod i osnova prideva	69
6.2. Određeni i neodređeni vid	69
6.3. Deklinacija prideva	71
6.4. Poređenje prideva	74

7. ZAMENICE	77
7.1. Lične zamenice	77
7.2. Prisvojne zamenice	80
7.3. Pokazne zamenice	83
7.4. Upitne zamenice	86
7.5. Odnosne zamenice	87
7.6. Neodredene zamenice	89
8. BROJEVI	95
8.1. Kardinalni brojevi	95
8.2. Redni brojevi	98
8.3. Zbirni brojevi	99
8.4. Brojne imenice	100
9. GLAGOLI	103
9.1. Kategorije promene	103
9.2. Upitni oblik	103
9.3. Odrečni oblik	104
9.4. Vid	105
9.5. Načini (modusi)	110
9.6. Vremena	114
9.7. Upotreba vremena	120
9.8. Nelični glagolski oblici	125
9.9. Prelazni, neprelazni i povratni glagoli	132
9.10. Pasiv	136
9.11. Tipovi promene glagola	137
9.12. Nepravilni glagoli	145
9.13. Pomoćni glagoli	147
10. PRILOZI	153
10.1. Funkcija priloga	153
10.2. Značenje priloga	153
10.3. Prilozi po postanku	154
10.4. Priloški sistemi	155
10.5. Složeni prilozi	157
10.6. Poređenje priloga	157

11. PREDLOZI	159
11.1. Pravi i nepravi predlozi	159
11.2. Izbor padeža	160
12. VEZNICI	163
12.1. Vrste veznika	163
12.2. Veznik <i>da</i>	164
12.3. Ostali veznici	165
13. REĆCE	169
13.1. Definicija	169
13.2. Rećce za potvrđivanje ili odricanje	169
13.3. Upitne rećce	169
13.4. Ostale rećce	170
14. UZVICI	173
14.1. Uzvici koji izražavaju osećanja	173
14.2. Uzvici za dozivanje	173
14.3. Onomatopeje	174

TVORBA REČI

15. SUFIKSACIJA	177
15.1. Fonetske alternacije	177
15.2. Imenički sufiksi	179
15.3. Pridevski sufiksi	186
15.4. Glagolski sufiksi	193
15.5. Prefiksarno-sufiksna tvorba	194
15.6. Složeno-sufiksna tvorba	197
16. PREFIKSACIJA	199
16.1. Imenice s prefiksima	199
16.2. Pridevi s prefiksima	201
16.3. Glagoli s prefiksima	204
16.4. Prilozi s prefiksima	210

17. SLAGANJE (KOMPOZICIJA)	211
17.1. Sraslice	211
17.2. Polusloženice	212
17.3. Imeničke složenice	212
17.4. Pridevske složenice	213
17.5. Glagolske složenice	214
17.6. Složenice u ostalim vrstama reči	215
18. KONVERZIJA	217
18.1. Poimeničenje	217
18.2. Popridevljenje	218
18.3. Prelazak u priloge	219
18.4. Prelazak u predloge	220

SINTAKSA

19. SINTAGMA	223
19.1. Vrste sintagmi	223
19.2. Složene sintagme	224
20. PROSTA REČENICA	225
20.1. Delovi rečenice	225
20.2. Subjekt	225
20.3. Predikat	227
20.4. Dopune	229
20.5. Atribut	232
20.6. Apozicija	233
20.7. Priloške odredbe	235
21. SLOŽENA REČENICA	237
21.1. Odnosi prostih rečenica u složenoj	237
21.2. Nezavisno složene rečenice	237
21.3. Zavisno složene rečenice	239
21.4. Vrste zavisno složenih rečenica	241
21.5. Izrične rečenice	241
21.6. Zavisnoupitne rečenice	242
21.7. Odnosne (relativne) rečenice	243

21.8. Mesne rečenice	245
21.9. Vremenske (temporalne) rečenice	246
21.10. Načinske rečenice	247
21.11. Uzročne (kauzalne) rečenice	248
21.12. Namerne (finalne) rečenice	249
21.13. Posledične (konsekutivne) rečenice	250
21.14. Dopusne (koncesivne) rečenice	251
21.15. Uslovne (pogodbene, kondicionalne) rečenice	251
22. RED REČI	255
22.1. Neutralan i obeležen red reči	255
22.2. Raspored subjekta, objekta i predikata	256
22.3. Položaj subjekta	256
22.4. Položaj objekta	257
22.5. Položaj lične zamenice	257
22.6. Položaj prideva	257
22.7. Položaj pridevskih zamenica	258
22.8. Položaj brojeva	258
22.9. Položaj atributivnih dopuna	259
22.10. Položaj priloga	259
22.11. Položaj enklitika	259
22.12. Položaj rečenica	263

1. POLOŽAJ JEZIKA I DIJALEKTI

Srpski jezik, zajedno sa hrvatskim i bošnjačkim¹, pripada južnoj grani slovenskih jezika, u kojoj se nalaze još i slovenački, makedonski i bugarski. Za osnovu standardnog jezika u srpskom, hrvatskom i bošnjačkom uzet je *štokavski* dijalekat, tako nazvan po upitnoj zamenici *što/šta*. Druga dva dijalekta, *čakavski* (gde ista zamenica glasi *ča*) i *kajkavski* (zamenica *kaf*), govore se samo na teritoriji Hrvatske, a ni tamo nisu priznati kao standardni.

Ekavski i
ljekavski

U okviru štokavskog dijalekta razlikuju se dva izgovora nekadašnjeg slovenskog glasa *jat* (Ђ, u latiničkoj transliteraciji *ě*): *ekavski* i *ljekavski*. (Postoji i treći izgovor, *ikavski*, ali se njime nećemo baviti pošto je isključivo regionalan.) Ekavskom *e*, u rečima koje sadrže *jat* (npr. *děte*), odgovara ljekavsko *ije* (*dijěte*), odnosno

¹ U svetskoj slavistici, kao i u Jugoslaviji posle II svetskog rata, bio je uobičajen termin *srpskohrvatski jezik*. Srpski i hrvatski su smatrani njegovim varijantama, a od sedamdesetih godina prošlog veka počelo se govoriti i o «bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu». Posle ratova koji su krajem veka doveli do raspada Jugoslavije, u novostvorenim državama usvojeni su pojedinačni nacionalni nazivi. Razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, ipak, sasvim su sitne (uporedive s razlikama između britanskog i američkog engleskog), a međusobna razumljivost gotovo je stoprocentna, tako da se u čisto lingvističkom pogledu – za razliku od društvenog i političkog – oni i dalje mogu smatrati varijantama istog jezika.

U današnjoj Bosni i Hercegovini usvojen je zvanični naziv *bosanski jezik*, ali ga srpski lingvisti ne priznaju, jer je izveden iz imena *Bosna*, čime pretenduje da se predstavi kao državni jezik obavezan za sve tri nacije u toj zemlji. *Bošnjački*, naprotiv, izvedeno je iz imenice *Bošnjaci*, kako se naziva narod koji je ranije nazivan Muslimanima.

je ako je vokal kratak (ekavski *děca* – ijekavski *djěca*). Ispred nekih glasova to je prelazi u *i* (*hteo* – ijek. *htio*, *grejati* – ijek. *grijati*), a može se odraziti i na promenu prethodnog suglasnika (*kolenò* – *koljeno*, *negovati* – *njegovati*).

Veći deo Srba govori ekavski, dok se ijekavski govori na krajnjem jugozapadu Srbije, u Crnoj Gori i u Republici Srpskoj. U državi SCG oba izgovora priznata su kao standardna, ali nisu jednako rasprostranjena u upotrebi. Sredstva informisanja u Srbiji služe se skoro isključivo ekavskim izgovorom, a u Crnoj Gori ijekavskim. S obzirom na maločas pomenute razlike između *ije*, *je* i *i*, rođenom ekavcu veoma je teško da ovlada ijekavskim izgovorom. Područje ijekavskog u Srbiji postepeno se sužavalo tokom poslednja dva veka. Mnogi značajni srpski pisci u prošlosti, počev od Vuka Karadžića, bili su ijekavci, ali se danas velika većina knjiga objavljuje na ekavskom.

U ovoj knjizi primeri će se davati u ekavskom obliku. Bolji jednojezični rečnici (kao što su šestotomni rečnik Matice srpske i još nedovršeni rečnik Srpske akademije nauka i umetnosti) navode, pored ekavske, i ijekavsku varijantu.

2. PISMO (GRAFIJA)

Tradicionalno pismo srpskog jezika jeste ćirilica, u obliku koji joj je dao Vuk Karadžić (1787–1864). Posle stvaranja jugoslovenske države (1918) u Srbiji i Crnoj Gori počela se naglo širiti upotreba latinice. Danas je latinica rasprostranjenija, do te mere da se javio pokret za zaštitu ćirilice, a poslednjih godina preduzete su mere da se ćirilica zakonom definiše kao osnovno pismo u zvaničnoj i javnoj upotrebi. Mada je naporedna upotreba dvaju pisama, za koju je skovan termin *dvoazbučnost*, jedinstven slučaj u Evropi, ako ne i u svetu, može se predvideti da će ona potrajati i u budućnosti. Otuda je svakome ko uči srpski jezik neophodno poznavanje oba pisma.

I ćirilica i latinica imaju istih 30 slova, tako da među njima postoji dvosmerna konvertibilnost. Uobičajeni redosled tih slova, međutim, nije isti, jer se u ćirilici navode po **azbuci**, poreklom iz crkvenoslovenskog, odnosno u daljoj perspektivi iz grčkog jezika:

Azbucni i
abecedni red

А а Б б В в Г г Д д Ђ ђ Е е Ж ж З з И и Ј ј
К к Л л Љ љ М м Н н Њ њ О о П п Р р С с Т т
Ђ ђ У у Ф ф Х х Ц ц Ч ч Џ џ Ш ш

dok su u latinici poredana po **abecedi**:

A a B b C c Ć ć Č č D d Đ đ Ž ž Đ đ E e F f G g
H h I i J j K k L l Ľ ľ M m N n Ń ń O o P p
R r S s Š š T t U u V v Z z Ž ž

Iz ova dva spiska vidljivo je da je u ćirilici u potpunosti sproveden fonološki princip »jedan glas

Fonološki
princip

– jedno slovo« (za izgovor slova vidi niže). U latinici su u istom cilju pojedinim latinskim slovima dodati dijakritički znaci, pretežno pozajmljeni iz češkog (Č, Ć, Đ, Š, Ž), ali taj postupak nije sproveden do kraja, pa su za suglasnike koji se u ćirilici označavaju sa Љ, Њ, odnosno Ы, upotrebljene dvoslovne kombinacije (digrami) LJ, NJ, DŽ.²

U sledećoj tabeli uporedno su prikazana ćirilčka i latinička slova iste glasovne vrednosti, s tim što latinička nisu data po uobičajenom abecednom redu.

Ćirilica	Ćirilica pisano	Latinica
А а	<i>Aa</i>	A a
Б б	<i>Bb</i>	B b
В в	<i>Vv</i>	V v
Г г	<i>Gg</i>	G g
Д д	<i>Dd</i>	D d
Ђ ђ	<i>Đđ</i>	Đ đ
Е е	<i>Ee</i>	E e
Ж ж	<i>Žž</i>	Ž ž
З з	<i>Zz</i>	Z z
И и	<i>Ii</i>	I i
Ј ј	<i>Jj</i>	J j
К к	<i>Kk</i>	K k
Л л	<i>Ll</i>	L l
Љ љ	<i>Lj lj</i>	Lj lj
М м	<i>Mm</i>	M m
Н н	<i>Nn</i>	N n
Њ њ	<i>Nj nj</i>	Nj nj
О о	<i>Oo</i>	O o

² Katkada se, usled nedostatka odgovarajućeg znaka, upotrebljava i digram DJ umesto Đ, npr. *Djordje, vidjen*, umesto pravilnijeg *Dorđe, viden*.

П п	<i>Pp</i>	P p
Р р	<i>Rr</i>	R r
С с	<i>Ss</i>	S s
Т т	<i>Tt</i>	T t
Ђ ђ	<i>Ćć</i>	Ć ć
У у	<i>Uu</i>	U u
Ф ф	<i>Ff</i>	F f
Х х	<i>Hh</i>	H h
Ц ц	<i>Cc</i>	C c
Ч ч	<i>Čč</i>	Č č
Џ џ	<i>Dž dž</i>	Dž dž
Ш ш	<i>Šš</i>	Š š

Uporedni prikaz

FONETIKA

3. GLASOVNI SISTEM

3.1. SAMOGLASNICI (VOKALI)

Srpski jezik ima pet samoglasnika, *i, e, a, o, u*, koji se izgovaraju približno kao i u drugim slovenskim jezicima, ili kao u italijanskom, španskom, nemačkom itd.

Suglasnik *r* takode može u pojedinim rečima da bude nosilac sloga. Takvo *r* se ponekad naziva »vokal-skim«, ali je tačniji naziv **slogotvorno *r***. Najčešće to biva između dva suglasnika, kao u rečima *krst, sr-ce, tr-ča-ti, sre-brn*, ali i na početku reči ispred suglasnika, kao u *rt, r-za-ti, r-va-ti (se)*. Kada glagoli kao što su ova poslednja dva dobiju prefiks, *r* ostaje slogotvorno, iako mu prethodi samoglasnik: *za-r-za-ti, po-r-va-ti (se)*.³

Slogotvorno *r*

3.2. SUGLASNICI (KONSONANTI)

3.2.1. Plozivi (okluzivi) *p, t, k, b, d, g* izgovaraju se kao i u većini ostalih jezika, obrazujući tri para po zvučnosti:

P, t, k, b, d, g

bezvučni	zvučni
p	b
t	d
k	g

³ U starijem jeziku *r* je ostajalo slogotvorno i u muškom rodu radnih prideva, kao *u-mr-o, za-tr-o*, analogno sa ženskim i srednjim rodom *u-mr-la, u-mr-lo, za-tr-la, za-tr-lo*. Takav izgovor danas je zastareo, pa se *r* izgovara kao običan suglasnik (*u-mru, za-tro*).

U nekim pozajmljenicama iz francuskog, *r* je slogotvorno i na kraju reči, kao u *žan-r, ma-sa-kr*, s tim što gubi slogotvornost u padežima, ispred vokala: *žan-ra, žan-ru* itd. Isti je slučaj sa suglasnikom *l* u malom broju pozajmljenih reči, kao *bi-ci-kl, an-sam-bl* (u padežima: *bi-ci-kl-a, bi-ci-kl-u* itd.).

B, d, g se jednako izgovaraju i na završetku reči, npr. u *golub, rad, drug*, a ne obezvučavaju se kao u nekim drugim slovenskim i neslovenskim jezicima.

3.2.2. Frikativi su prikazani u sledećoj tabeli:

bezvučni	zvučni
s	z
š	ž
f	(v)
h	

š se izgovara kao francusko *ch*, englesko *sh* ili nemačko *sch*. *ž* je njegov zvučni parnjak (francusko *j* u *jour*).

H se izgovara s punom aspiracijom (kao nemačko *ch* u *Bach*).

Glas *v* je stavljen u zagradu jer, mada je po mestu izgovora (labiodental) jednak glasu *f*, on se ne ponaša kao njegov zvučni parnjak nego kao sonant, o čemu v. 3.2.4.

3.2.3. Afrikate su:

bezvučne	zvučne
c	
č	dž
ć	đ

C uvek ima vrednost slivenog *ts* (nemačko *z* u *Zeit*, italijansko *z* u *pizza*), nezavisno od slova koje mu sledi: *car, cura, lice, baciti, cvet, stric*.

Afrikate *č* i *ć* su po zvuku slične engleskom i španskom *ch*, italijanskom *ci* u *ciao*, ali se ni jedna ni druga ne mogu izjednačiti s njima. *Č* je stopljeno /t/ + /š/: pri njegovom izgovoru vrh jezika se oslanja o alveole, dok je pri izgovoru *ć* vrh jezika spušten, a srednji deo jezika oslanja se o alveole i prednje nepce. Po akustičkom utisku, *ć* je »tvrde« nego maločas po-

minute strane afrikate, a *č* je »mekše« od njih. Mada razlikovanje afrikate *č* od *ć* ponekad zadaje teškoće i Srbima iz pojedinih krajeva, u standardnom izgovoru one se moraju razlikovati. Postoje minimalni parovi koji se po značenju razlikuju samo tim parom fonema, kao *čar* 'draž' – *ćar* 'korist', *spavačica* 'žena koja spava' – *spavaćica* 'spavaća košulja'.

Sve što smo rekli za par *č* – *ć* važi i za njihove zvučne parnjake. Za *dž*, stopljeno /d/ + /ž/, položaj jezika je isti kao za *č*, usled čega je ono »tvrde« od engleskog *j* ili italijanskog *g* u *Genova*. Za *đ* položaj jezika je kao za *ć*, pa je ono »mekše« od ovih stranih suglasnika. I ovde postoji poneki minimalan par, npr. *džak* 'vreća' – *đak* 'učenik'.

3.2.4. Sonanti. – U sonante se ubraja nekoliko tipova suglasnika: nazali *m, n, nj*, likvide *l, lj, r*, uz to *v* i *j*. Zajednička im je osobina da ne učestvuju u opoziciji zvučno–bezvučno i da pri njihovom izgovoru vazдушna struja prolazi pored prepreke koju stvaraju delovi govornog aparata.

M, n, l i *r* ne zadaju posebne teškoće pri učenju. Kao i u drugim jezicima, fonema *n* prelazi u velarnu varijantu ispred velara *k* ili *g*: alveolarno (vrhom jezika) izgovara se u *Ana, tanak*, ali velarno (zadnjim delom jezika, kao *ng* u engleskom *sing*) u *Anka, tanka, tango*.

Glas *nj* je palatalni nazal, analogan španskom *ñ* (u *mañana*) ili italijanskom i francuskom *gn*. Izgovara se pritiskanjem prednjeg i srednjeg dela jezika uz tvrdo nepce iza alveola.

Glas *lj* je palatalizovan u odnosu na *l*, kao u španskom *ll* (u *caballero*) ili italijanskom *gli* (u *figlio*). Izgovara se srednjim delom jezika, dok je vrh jezika spušten uz donje zube.

Glas *j* se izgovara kao u nemačkom, odnosno kao *i* u engleskom *yes, boy* ili u španskom *yo, hay*. Po artikulaciji je veoma blizak vokalu *i*, usled čega dolazi

do pravopisnih alternacija i kolebanja (*radio*, gen. *radija*; *Mihailo* i *Mihajlo*).

Glas *v* svrstavamo u sonante jer je neutralan u odnosu na zvučnost (v. 3.2.2, 3.5.1): ispred bezvučnih suglasnika ostaje *v*, a ne prelazi u *f*, npr. *ovca*, *ovsen*, *čupavko*; ispred njega mogu doći kako bezvučni tako i zvučni suglasnici (uporedi *tvoje* i *dvoje*, *svekar* i *zvekir*).

3.2.5. Po mestu izgovora svi navedeni suglasnici mogu se podeliti ovako:

labijalni (usneni): *p, b, m*;

labiodentalni (usneno-zubni): *f, v*;

dentalni (zubni): *t, d, c, s, z*;

alveolarni: *n, l, r*;

prepalatalni (prednjonepčani tvrdi): *š, ž, č, dž*;

palatalni (prednjonepčani meki): *ć, đ, nj, lj, j*;

velarni (zadnjonepčani): *k, g, h*.

V neutralno po zvučnosti

3.3. AKCENTI I DUŽINE

3.3.1. Akcenatski sistem. – Srpski jezik razlikuje četiri akcenta, tj. četiri vrste izgovora naglašenih vokala u pogledu visine i dužine tona. To su:

dugosilazni (znak $\bar{\quad}$),

dugouzlazni (znak $\acute{\quad}$),

kratkosilazni (znak $\tilde{\quad}$),

kratkouzlazni (znak $\grave{\quad}$).

Kod dugosilaznog akcenta, npr. u reči *mājka*, visina tona opada tokom izgovora vokala. Kod dugouzlaznog, npr. *béba*, ton raste, ili bar ostaje na istoj visini. Kod kratkosilaznog, npr. *istina*, opadanje tona se teško opaža zbog kratkoće vokala, ali se sledeći slog, odnosno slogovi, izgovara niže od naglašenog. Kod kratkouzlaznog, npr. *čítati*, sledeći slog (slogovi) imaju viši ili jednak ton kao naglašeni slog.

Četiri akcenta

Izgovor akcenata

Ista četiri akcenta javljaju se i kod slogotvornog *r* (v. gore, 3.1) kad je naglašeno, npr. *kŕv*, *crnac*, *tŕka*, *tŕcati*.

Slogotvorno r

U običnim tekstovima akcenti se ne pišu, osim u retkim slučajevima kad treba razlikovati dve reči iste grafije, npr. *grād* (varoš) – *grād* (ledena kiša), *ópisan* (pridev: deskriptivan) – *ópisan* (particip od glagola *opisati*).

I u promeni jedne iste reči mogu se javiti različiti akcenti, npr. od *ime*, genitiv *imena*, nominativ množine je *imèna*, genitiv množine je *iménā*.

3.3.1.1. Za položaj akcenata u reči važe tri osnovna pravila:

Tri pravila za akcent

(1) Nijedna reč ne može biti naglašena na poslednjem slogu. (U gradskom govoru, pojedine reči stranog porekla odstupaju od ovog pravila, npr. *dirigènt*, *paradājz* nasuprot izgovoru *dirigent*, *parādajz* kakav propisuje standard).

(2) Jednosložne reči uvek imaju silazni akcent, dug kao u *nôc*, *líst*, *žút*, *znâm* ili kratak kao u *sprāt*, *kônj*, *nāš*, *sāv*.

(3) Silazni akcenti mogu se javiti samo na prvom slogu reči. (I od ovog pravila gradski govor neretko odstupa, kao u dva primera navedena pod 1, ili u *ambasādor*, *televízija*, nasuprot standardnom akcentu *ambásador*, *telèvizija*.)

3.3.2. Nenaglašene dužine. – U upravo navedenim primerima *ambásador* i *telèvizija* vidimo da je vokal u trećem slogu označen znakom za dužinu. Nenaglašeni dugi vokali javljaju se u mnogim rečima, npr. *júnák*, *vòjnik*, *pákèt*, *nèviden*, *ideálan*, *pòzitiván*, *òdávno*. Oni mogu doći samo POSLE naglašenog sloga.

U rečima iz jezika u kojima je naglašen poslednji slog, kao što je francuski, budući da takav naglasak nije mogući u srpskom, oni se zamenjuje nenaglašenom

dužinom: *ateljé* (< fr. *atelier*), *Ràsín* (< fr. *Racine*), *Pàstèr* (< fr. *Pasteur*)⁴.

U savremenom gradskom govoru nenaglašene dužine su znatno ređe nego što zahteva tradicionalna norma. To naročito važi za flektivne nastavke: gotovo svi nastavci u promeni imenica, prideva, glagola, pogotovu u otvorenom slogu, npr. genitiv *žèné*, pridev *vèliki*, genitiv množine *vèlikih*, prezent 1. lica množine *čitàmo* itd. – u današnjem gradskom govoru (bar u ekavskim krajevima) imaju kratak vokal: *žène*, *vèliki*, *vèlikih*, *čitamo*.

Gubljenje
nenaglašenih
dužina

3.3.3. Proklitike i enklitike. – Reči koje nemaju sopstveni akcent, nego se spajaju u fonetsku celinu sa susednom naglašenom rečju, nazivamo **klitike** ili **klitici**. Delimo ih na **proklitike**, koje stoje ispred naglašene reči, i **enklitike**, koje stoje iza naglašene reči.

3.3.3.1. Proklitike su pre svega predlozi, i to svi koji su jednosložni, npr. *na* (*na hartiji* izgovaramo *nahàrtiji*), *u* (*u petak* izg. *upétak*), *iz*, *od*, *za*, *do* itd., uz to i poneki dvosložni kao *oko*, *prema*, *preko* itd. Takođe su proklitike poneki veznici, kao *i*, *ni*, *a*, *da*, *jer*, *dok*, a uz neke glagole (v. 3.4.1) i odrečna partikula *ne* (npr. *ne izlazim* izgovoreno *neizlazim*).

Proklitike

3.3.3.2. Enklitike su specifičnost srpskog jezika, pa je radi pravilnog rasporeda reči u rečenici neophodno znati koje reči spadaju u njih.

Pored upitne partikule *li* (npr. *znaš li?* izgovoreno *znàšli?*) imamo dve veće grupe enklitika: nenaglašene oblike ličnih zamenica i nenaglašene oblike pomoćnih glagola.

Enklitike

⁴ U Srbiji je uobičajeno adaptirano, fonetsko pisanje stranih imena, koje je u cirilici neizbežno (Пацин, Пастер), a najčešće se prenosi i u latinicu.

U prvu grupu spadaju oblici za genitiv, odnosno akuzativ u svih šest lica, *me*, *te*, *ga*, *je* (*ju*), *nas*, *vas*, *ih*⁵, i oblici za dativ *mi*, *ti*, *mu*, *joj*, *nam*, *vam*, *im*⁶. Enklitika je i nenaglašena povratna zamenica *se*, npr. u *oblačim se* (izg. *òblàčimse*).

Zamenske
enklitike

U drugu grupu spadaju:

– kraći oblici prezenta glagola *biti*: *sam*, *si*, *je*, *smo*, *ste*, *su* (v. 9.13);

– kraći oblici prezenta glagola *hteti*: *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *će* (v. 9.13.2);

– oblici aorista glagola *biti* koji ulaze u sastav potencijala: *bih*, *bi*, *bi*, *bismo*, *biste*, *bi* (v. 9.5.2).

Glagolske
enklitike

3.3.3.3. Budući da se enklitika vezuje za prethodnu naglašenu reč, ona treba da dode na **drugo** mesto u rečenici. Otuda, ako rečenici *Dòšao sam* (izg. *dòšao sam*) dodamo ličnu zamenicu u subjektu, ona će glasiti *Já sam* (izg. *jàsam*) *dòšao*; nije moguće **Ja došao sam* niti **Sam došao*.

Položaj enklitike

Odredbu o drugom mestu ne treba shvatiti bukvalno: enklitika može doći i posle sintagme od više međusobno povezanih reči, npr. *Moj prijatelj s trećeg sprata je došao*. Za iscrpnija pravila o položaju enklitike vidi 22.11 i dalje.

⁵ Za promenu zamenica vidi tabele 10–12. U akuzativu, ženski rod jednine *je* ima i varijantu *ju*, koja nastaje u dodiru sa istozvučnom glagolskom enklitikom *je*: vidi tabelu br. 10 u 7.1.1.

⁶ Nenaglašeni dativni oblici *mi* i *ti* u pisanju se ne razlikuju od naglašene zamenice 1. lica množine *mi*, odnosno 2. lica jednine *ti*. O tome treba voditi računa pri izgovoru rečenica kao što su:

Reci mi (izg. *řecimi*) *šta mi* (izg. *řti*) *ovde tražimo*

ili:

Ti (izg. *ti*) *znaš šta ti* (izg. *řtati*) *treba*.

Na isti način, oblici *nas* i *vas* mogu biti nenaglašeni ili naglašeni: vidi tabelu 11.

3.4. PRENOŠENJE AKCENTA NA PROKLITIKU

Prema tradicionalnoj akcentuaciji, zasnovanoj prvenstveno na hercegovačkom govoru, kada se proklitika nade ispred nekih (ne svih) reči sa silaznim akcentom, kratkim ili dugim, ona postaje naglašena, dobijajući kratkosilazni (retko kratkouzlazni) akcent, dok druga reč gubi naglasak. Takvi primeri su *u grād, na vodu, od zlāta, pōd kamēn, dō pojāsa, iz kuće, i drugi* i sl. (izgovor: ūgrād, nāvodu, ōdzlāta, pōtkamēn, dōpojāsa, iskuće, idrugī).

3.4.1. Ovakvo prenošenje akcenta danas je dobrim delom zastarelo, bar u ekavskim govorima, jer je uobičajeniji izgovor s naglaskom na drugoj reči: *u grād, na vodu, od zlāta* itd. Nesumnjivo se prenošenje očuvalo samo u dva slučaja:

1) ispred *mnom*, instrumentala od lične zamenice *ja*, gde naglašavamo predlog: *sā mnom, zā mnom, pōda mnom*;

2) u odrečnim oblicima glagola, gde je akcent na partikuli *ne*: *nē dām, nē padā, nē čujū, nē jedū, nē nādaj se, nē pitājte* i sl. Ovo važi samo za glagoške oblike čiji prvi slog ima **silazni** akcent. Ako je taj slog pod **uzlaznim** akcentom, partikula ostaje nenaglašena: *ne govōrim, ne vūče, ne žēlē, ne postōji, ne dosāduj* itd. Ta razlika se može javiti i u raznim oblicima jednog istog glagola, recimo *pisati*: u prezentu, prema silaznom *pišēm* imamo odrečni oblik *nē pišēm*, ali u imperativu, prema uzlaznom *pišite*, negacija je *ne pišite*.

3.5. GLASOVNE ALTERNACIJE

A) SUGLASNIČKE ALTERNACIJE

Promene ili **alternacije** glasova do kojih dolazi pri likom fleksije ili u tvorbi reči mogu biti čisto fonološke,

Bez prenošenja

Morfonološke
promene

ili češće morfonološke (morfonološke). One prve vezane su isključivo za prirodu glasova, odnosno za njihovu međusobnu spojivost u srpskom jeziku. Takvo je jednačenje po zvučnosti, do kojeg dolazi kad god se zvučni i bezzvučni suglasnik nade jedan kraj drugoga (v. niže). Morfonološke alternacije zavise i od toga koja je vrsta reči, koji flektivni oblik ili tvorbeni element u pitanju. Primera radi, od imenice *učenik* vokativ jednine glasi *učeniče*, gde je *k* ispred nastavka *-e* prešlo u *č*; akuzativ množine iste imenice, međutim, glasi *učenike*, što znači da je tu *k* ispred *e* ostalo neizmenjeno. Nominativ množine glasi *učenici* (*k* ispred *i* daje *č*), i ta alternacija važi i za druge imenice na *-k*, ali ne i za prideve: od *lak*, nominativ množine muškog roda glasi *laki*. Otuda, kad objašnjavamo morfonološke alternacije, moramo uvek navesti i za koje oblike važe.

3.5.1. **Jednačenje po zvučnosti.** – Jednačenje po zvučnosti je vrsta regresivne asimilacije, u tom smislu što drugi suglasnik deluje na prvi: kada se zvučni suglasnik nade ispred bezzvučnog postaje bezzvučan, i obrnuto, kada se bezzvučni nade ispred zvučnog, postaje i sam zvučan. U tabelama u odeljcima 3.2.1 – 3.2.3 videli smo da ima sedam parova po zvučnosti. Tri suglasnika, *f*, *h* i *c*, bezzvučni su bez zvučnog parnjaka, tako da se sami ne menjaju, ali izazivaju obezvučavanje zvučnog suglasnika kad se nade ispred njih.

Nekoliko primera za prelazak zvučnih suglasnika u bezzvučne:

b → p: *Srbija* – *srpski*
d → t: *sladak* (m. rod) – *slatka* (ž. rod), *slatko* (sr. rod)
z → s: *bez kuće* – *beskućnik*
ž → š: *težak* (m.) – *teška* (ž.), *teško* (sr.)

Nekoliko primera za prelazak bezzvučnih suglasnika u zvučne:

Drugi suglasnik
deluje na prvi

Obezvučavanje

Ozvučavanje

p → b: *top* – *tobdžija*
 t → d: *svat* – *svadba*
 k → g: *burek* – *buregdžija*
 s → z: *s Bogom* – *zbogom*
 č → dž: *učiti* – *udžbenik*

3.5.1.1. Ima slučajeva kada se ovo jednačenje ne odražava u pravopisu. To su pre svega spojevi *ds* i *dš*, koji po tradiciji ostaju neizmenjeni u pisanju, npr. *odsečan*, *predsednik*, *srodstvo*, *podseći*, *podšišati* (mada je stvarni izgovor sa /ts/ odnosno sa /tš/). Analogno tome, piše se *d* u *vodstvo* (od *vod*), mada je izgovor /voćstvo/. Bez jednačenja se pišu i neke novije tvorenice s prefiksima, kao *subpolaran*, *podtekst*, *predturski*, *postdiplomski*, jer bi tu jednačenje ugrozilo prepoznatljivost reči. Najzad, u rečima pozajmljenim iz stranih jezika i u fonetski transkribovanim imenima jednačenje se obično odražava i u grafiji, npr. *fudbal* (od *football*), *rendgen* (od *Röntgen*), ali se novije pozajmljenice najčešće pišu bez jednačenja: *brejkdens* (< *breakdance*), *dragstor* (< *drugstore*), *Vašington*, *Redford*, *Musorgski* i slično, prema izvornoj grafiji.

3.5.1.2. Do jednačenja po zvučnosti dolazi i između dveju reči kada one čine izgovornu celinu. U pisanju se takvo jednačenje ne beleži. Takvi su primeri *pod kamen* (izg. *pòtkamèn*) i *iz kuće* (izg. *iskuće*), već navedeni u 3.4. U spojevima kao *tek danas*, *on nas gleda*, *miš bi pobegao*, bar u brzom govoru, izgovaramo /tèg dānas/, /ōnnaz glèda/, /mīžbi pòbegao/, zbog jednačenja finalnog bezvučnog suglasnika prema zvučnom u sledećoj reči.

3.5.2. Jednačenje po mestu izgovora. – Kada se dentalni suglasnik *s* nađe ispred prepalatalnih ili palatalnih *č*, *dž*, *ć*, *d*, *lj* ili *nj*, on prelazi u prepalatal *š*. Dentalni suglasnik *z*, ispred istih suglasnika, pre-lazi u *ž*:

pas – *pašče*, *list* – *lišće* (preko **list-je*, **lišće*),
zamisliti – *zamišljen*, *nositi* – *nošnja*;

U pravopisu

Izgovorne celine

grozd – *grožde* (preko **grozd-je*, **grozde*),
 (iz + *dikati*) – *iždikati*, *paziti* – *pažljiv*, *voziti*
 – *voznja*.

U istoj reči može doći najpre do jednačenja po zvučnosti a zatim po mestu izgovora, npr. *bez časti* → **beščastan* → *beščastan*, iz + *čupati* → **iščupati* → *iščupati*.

Jednačenja nema kad se prefiksi sa završetkom na *s* ili *z* nađu ispred *lj* ili *nj*, npr. *sljubiti* (od *s* + *ljubiti*), *razljutiti* (od *raz-* + *ljutiti*), *iznjhati* (od *iz* + *njhati*). Nema ga ni u ijekavskim oblicima gde je *lj* ili *nj* nastalo od *l* + *j*, odnosno *n* + *j*, npr. *posljednji* (ekavski *poslednji*), *sljepoća* (ek. *slepoća*), *bjesnjeti* (ek. *besneti*).

3.5.2.1. Kad se alveolar *n*, u izvedenicama, nađe ispred labijala *b*, on prelazi u labijal *m*: *stambeni* (od *stan*), *zelembać* (od *zelen*). Ovakvog jednačenja nema u složenim rečima: *jedanput*, *vanbrodski*.

3.5.3. Gubljenje suglasnika. – Kad se dva ista suglasnika, između osnove i sufiksa ili između prefiksa i osnove, nađu jedan do drugog, svode se na jedan: *Rus* + *-ski* → *ruski*, *bez zuba* → *bezub*, *od-* + *deliti* → *odeliti*.

Često takva dva suglasnika nastaju usled jednačenja po zvučnosti ili po mestu izgovora: *pet* + *deset* → **peddeset* → *pedeset*, *šest* + *deset* → **šesddeset* → *šezdeset*, *bez stida* → **besstidan* → *bestidan*, *raz-* + *žalostiti* → **ražžalostiti* → *ražalostiti*, iz + *šetati* → **iššetati* → *išetati*.

3.5.3.1. Izuzetak od ovog pravila su superlativi s prefiksom *naj-* od prideva koji počinju na *j*: *najjači*, *najjasniji*, *najjeftiniji* i sl. Takođe se oba suglasnika zadržavaju u nekim novijim prefikslnim tvorenicama (up. gore 3.5.1.1), gde bi se svodenjem na jedan glas zamaglilo značenje prefiksa: *protivvrednost*, *muzzarada*, *preddržavni*, *transsibirski*, *superrevizija* i sl.

Vikestruko jednačenje

N ispred b i p

Superlativi

Samo u pisanju ponavlja se grupa *st* u broju *šeststo* (= šest stotina, 600) i rednom *šeststoti*. U izgovoru se *st* čuje samo jednom, ali je pravopisom određeno pisanje udvojenog *st* radi razlikovanja od *šesto*, srednjeg roda rednog broja *šesti* (od 6).

3.5.3.2. Suglasnici *t* i *d* gube se ispred afrikata *c*, *č*, *dž*, *ć* ili *đ*: *otac*, genitiv **otca* → *oca*, *zadatak*, mn. **zadatici* → *zadaci*, *predak*, mn. **predci* → *pretci* → *preci*, *govedo* + *-če* → **govedče* → **govetče* → *goveče*, *raditi(i) ću* → *radiću*, *sladoled* + *-džija* → *sladoledžija*. Gubljenja nema u tvorenica s prefiksom (*naddžilitati*, *poddakon*), gde dolazi samo do jednačenja po zvučnosti ukoliko je potrebno: *potčiniti* (od *pod-* + *činiti*), *otcepiti* (od *od-* + *cepiti*).

3.5.3.3. Mnoge tročlane suglasničke grupe svode se na dvočlane, time što se *t* i *d* gube ako su ispred njih frikativi *s*, *z*, *š* ili *ž*, a iza njih suglasnici *b*, *k*, *l*, *lj*, *m*, *n* ili *nj*. U praksi, ako odbacimo retke ili zastarele reči, ovo pravilo svodi se na grupe *stn*, *stl*, *stk*, *stm*, *zdb*, *štn*, koje gube *t*, odnosno *d*, kao u *častan*, *časna*, *časno* (tako i u padežima, *časnog* itd.: v. 6.3.4), *vesnik* (od *vest* + *-nik*), *zalistak* gen. *zaliska*, mn. *zalisci*, *usmen* (od *ust[a]* + *-men*), *gozba* (od *gost*, preko **gostba* → **gozdba*), *tažbina* (od *tast*), *pozorišni* (od *pozorište*), *boravišni* (od *boravište*) i sl.

Od ovog pravila ima dosta izuzetaka. Grupa *stn* ostaje u pridevima od strane osnovne, kao *azbestni*, *protestni* (od *azbest*, *protest*). Grupa *stk* ostaje u ženskim oblicima od imenica na *-ist(a)*, kao *telefonistkinja*, *socijalistkinja*. Od *bolest* sa sufixom *-ljiv* imamo *bolesljiv* (preko **bolestljiv* → **bolesljiv*, s jednačenjem po mestu izgovora), ali od *popustiti* pridev je *popustljiv*, gde je *t* sačuvano. Grupa *stm* čuva se u pozajmljenici *astma* (sa izvedenicama *astmatičan*, *astmatičar*).

Šeststo

Uprošćavanje suglasničkih grupa

Izuzeci

3.5.3.4. U izvedenicama na *-ski* i *-stvo* glas *s* se obično gubi ako mu prethodi *ć*, *č*, *š* ili *ž*: *mladički* (od *mladić* + *-ski*), *nikšićki* (od imena grada *Nikšić*), *junački* (od **junak* + *-ski* → **junački*), *varoški* (od *varoš*), *niški* (od imena grada *Niš*), *viteški* (od *vitez*, preko **vitežski* → **viteški*), *zelenaštvo* (od *zelenaš* + *-stvo*), *lupeštvo* (od *lupež* + *-stvo* → **lupeštvo*) itd. Ipak, *ć* ostaje ispred *-stvo*: *mogućstvo*, *pokuštvo*, *preimuštvo* i sl.

-SA i -stvo

3.5.4. Palatalizacija. – Palatalizacijom se naziva promena velarnih suglasnika *k*, *g*, *h* u prepalatalne *č*, *ž*, odnosno *š*. Do toga dolazi u sledećim slučajevima:

K → č, g → ž, h → š

– u vokativu jednine imenica muškog roda na *-k*, *-g*, *-h*, ispred nastavka *-e*: *junak* – *junače*, *Bog* – *Bože*, *duh* – *duše*;

– u množini imenica *oko* i *uho*: *oči* (*očiju*, *očima*) i *uši* (*ušiju*, *ušima*);

– u mnogim izvedenicama od imenica sa završetkom *-k*, *-g*, *-h* ili *-ka*, *-ga*, *-ha*: *vuk* – *vučica*, *ruka* – *ručerda*, *mrak* – *mračan*, *devojka* – *devojin*, *dug* – *dužan*, *knjiga* – *knjižica*, *kovčeg* – *kovčežić*, *šiprag* – *šipražje*, *dač* – *dašak*, *muha* – *mušica*, *prah* – *prašiti* i dr.;

– u oblicima prezenta nekih glagola čiji je infinitiv danas na *-ći*, ali čija se infinitivna osnova završava na *-k*, *-g* odnosno *-h*. Tako *peći* (od nekadašnjeg **pek-ti*) ima prezent *pečem*, *pečeš*, *peče* itd.; od *strići* (osnova *strig-*) prezent je *strižem*, *strižeš* itd.; od *vrći* (osnova *vrh-*) prezent je *vršem*, *vršeš* itd. Prvobitna osnova još je vidljiva u trećem licu množine prezenta pomenutih glagola, koje glasi *peku*, *strigu*, *vrhu*.

3.5.4.1. U tvorbi reči, palatalizacija se ne primenjuje na dosledan i sistematičan način. U prisvojnim pridevima na *-in* nalazimo je uglavnom samo u *majčin*, *devojin* i *vlađičin*, dok kod ostalih imenica ostaje nepromenjen

Izuzeci

velar: *sekin, bakin, (k)ćerkin, Žikin, slugin, Olgin, Dragin, snahin, Mihin* itd. U deminutivima na *-ica* palatalizacija izostaje ako se ispred velara nalazi još jedan suglasnik, npr. *kockica, tačkica, markica, mačkica, mazgica, tezgica*, zatim u onima koji imaju hipokoristično značenje, kao *bakica, ćikica, rukica, nogica*⁷, pa i u ponekoj drugoj reči koja bi se palatalizacijom suviše udaljila od osnove, kao *kukica, kikica, pegica, strehica*. Palatalizacije po pravilu nema ni u izvedenicama od imena: *Vukica, Jelkica, Đokica, Olgica, Dragica* i sl. (ipak, od *Anka* postoji *Ankica* i *Anćica*).

3.5.4.2. Pod palatalizaciju obično se podvode i alternacije $c \rightarrow \check{c}$ i $z \rightarrow \check{z}$, kao u:

– *stric*, vokativ *striče*; *lovac*, vok. *lovče*; *zec*, mn. *zečevi*; *starica*, prisvojni pridev *staričin*; *ptica*, deminutiv *ptičica*; *mesec* – *mesečina* itd.;
– *vitez*, vok. *viteže*; *knez* – *kneževski, kneževina*; *rogoz* – *rogožina* (pored *rogozina*) itd.

3.5.5. Sibilizacijom (ili drugom palatalizacijom) naziva se prelazak suglasnika *k, g, h* u *c, z, s*, do čega gotovo uvek dolazi ispred vokala *i*. To biva u sledećim slučajevima:

– U množini imenica m. roda na *-k, -g, -h*: *radnik* – *radnici, dak* – *daci, metak* (**metci*) – *meci, bubreg* – *bubrezi, geolog* – *geolozi, diftong* – *diftonzi, orah* – *orasi, monah* – *monasi* itd.

– U dativu i lokativu imenica na *-ka, -ga, -ha*: *reka* – *reci, daska* – *dasci, biblioteka* – *biblioteci, briga* – *brizi, noga* – *nozi, zadruga* – *zadruzi, svrha* – *svrsi* itd. Od ovog pravila ima dosta odstupanja, o čemu vidi u morfologiji, 5.5.1.2.

⁷ Oblici od milošte za dečju ruku, odnosno nogu. Isto značenje mogu imati i oblici s palatalizacijom, ali *ručica* češće znači dršku ili poľugu, a *nožica* malu nogu nekog dela nameštaja i sl.

– U imperativu glagola pomenutih u 3.5.4: *peci, pecite* (osnova *pek-*), *striži, strizite* (osnova *strig-*), *vrši, vrsite* (osnova *vrh-*).⁸

– Pri izvođenju nekih nesvršenih glagola od svršenih: *micati* (od *maknuti*), *dizati* (od *dići, dignuti*), *uzdisati* (od *uzdahnuti*),

3.5.6. Jotovanje. – Posebna, veoma rasprostranjena vrsta palatalizacije jeste ona izazvana prisustvom glasa *j*, nazvana **jotovanje** ili **jotacija** (po grčkom imenu tog slova – *jota*). Po izvršenoj fonetskoj promeni, *j* iz nastavka ili sufiksa najčešće nestaje, stopivši se s prethodnim suglasnikom, tako da njegovo prisustvo često ne možemo utvrditi bez istorijske gramatike.

Jotovanjem suglasnici prelaze u palatale ili prepalatale, po sledećem obrascu:

t → č	s → š
d → đ	z → ž
l → lj	
n → nj	

K, g, h i *c* se menjaju na način koji smo već videli u 3.5.4 i 3.5.4.3, tj. daju

k → č	h → š
g → ž	c → č

Labijalni suglasnici ostaju neizmenjeni prilikom jotovanja, ali im se pridružuje glas *lj*:

p → plj	v → vlj
b → blj	m → mlj

3.5.6.1. Do jotovanja dolazi u sledećim slučajevima:

a) U prezentu pojedinih glagola (pretežno onih sa infinitivom na *-ati*), ispred nastavaka *-em, -eš* itd. (prvobitno **-jem, *-ješ* itd.): *kretati* – *krećem, glodati* –

⁸ Sibilizacija se javlja i u imperfektu ovih glagola (*pecijah, strizijah, vrsijah*), ali to vreme je danas gotovo potpuno izašlo iz upotrebe.

Uticao glasa j

Kod glagola

glodem, mleti – meljem, disati – dišem, kazati – kažem, skakati – skačem, legati – ležem, jahati – jašem, klicati – kličem, kapati – kapljem, hramati – hramljem itd.

b) U trpnom pridevu glagola na *-iti*, ispred nastavka *-en* (prvobitno *-*jen*): *mlatiti – mlaćen, roditi – rođen, paliti – paljen, goniti – gonjen, gasiti – gašen, maziti – mažen, baciti – bačen, skupiti – skupljen, ljubiti – ljubljen, slaviti – slavjen, zadimiti – zadimljen* itd.

c) U građenju pojedinih nesvršenih ili učestalih glagola od svršenih: *platiti – plaćati, ugoditi – ugadati, potpaliti – potpaljivati, smeniti – smenjivati, ukrasiti – ukrašavati, zgroziti – zgražati, skupiti – skupljati, zarobiti – zarobljavati, uspavati – uspavljivati, pošumiti – pošumljivati* itd.⁹

d) U komparativu prideva (nastavak *-ji*, v. 6.4.1.2): *žut – žući, mlad – mlađi, crn – crnji, visok – viši, brz – brži, jak – jači, dug – duži, tih – tiši, skup – skuplji, grub – grublji, suv – suvlji* itd.

e) U instrumentalu jednine imenica ženskog roda na suglasnik, ispred nastavka *-ju* (v. 5.6.1): *smrt – smrću, glad – gladu, so (solī) – solju, zelen – zelenju, zob – zoblju, krv – krvlju* itd.

f) U tvorbi reči, ispred pojedinih sufiksa koji su nekada imali glas *j* ili ga i danas imaju. Takvi su kolektivni sufiks *-je*, npr. *prut + -je → pruče, gran(a) + -je → granje, grm + -je → grmlje, drv(o) + -je → drvlje*; etnički sufiks *-(j)anin*, npr. *Beograd – Beogradanin, Atina – Atinjanin, Helsinki – Helsinčanin, Prag – Pražanin, Rim – Rimljanin*; sufiks *-(j)ak*, npr. *crn – crnjak, južni – južnjak, žaba – žabljak*; pridevski sufiks *-ji*, npr. *pseto – pseći, govedo – govedī, kobila – kobilji, jesen – jesenji, žaba – žablji, krava – kravlji* itd.

3.5.7. Prelazak *l* u *o*. – Usled promene koja se u štokavskim govorima javila krajem XIV veka, sugla-

⁹ Jotovanje se javlja i u imperfektu, npr. *graditi – gradah, paliti – paljah, nositi – nošah, slaviti – slavljah*, ali to vreme danas je zastarelo.

snik *l* na kraju reči i na kraju sloga vokalizuje se u *o*. Morfološki uslovi za tu promenu su sledeći:

a) Na kraju jednine muškog roda aktivnog participia (trpnog prideva), npr. *dao* (dok je u ženskom i srednjem rodu *dala, dalo*, jer tu *l* nije na kraju reči). Tako i *čitao* (*čitala, čitalo*), *bio* (*bila, bilo*), *uzeo, govorio, čuo, ubo* (od **uboo*: glagol *ubosti*), *umro* (glagol *umreti*), *rastao* (od **rastl* → **rastal*: glagol *rasti*) itd.

b) U nominativu jednine muškog roda prideva sa osnovom na *-l*: *beo* (gen. *belog*, ž. *bela*, sr. *belo*)¹⁰, *ceo, mio, debeo* i sl. Ukoliko je ispred *o* samoglasnik *a*, to *a* je nepostojano (v. niže, 3.5.8), tako da u drugim oblicima ispada: *zao* (*zla, zlo*), *topao* (*topla, toplo*), *podao* (*podla, podlo*).

c) U nominativu imenica čija se osnova završava na *-l*: u muškom rodu *vo* (gen. *vola*), *sto* (*stola*), *soko* (*sokola*), *veo* (*vela*), *pepeo* (*pepela*), *andeo* (*andela*) itd., u ženskom rodu *so* (gen. *solī*). I u ovom slučaju *a* ispred *o* je nepostojano, kao u *orao* (gen. *orla*), *pakao* (*pakla*), *kotao* (*kotla*), u ž. rodu *misao* (*misli*).

d) U promeni imenica s agentivnim sufiksom *-lac*, gde je *a* nepostojano: *l* se javlja i u genitivu množine (na *-laca*), dok u svim ostalim padežima prelazi u *o*. Tako imamo *nosilac*, gen. *nosioca*, dativ *nosioću* itd., u množini *nosioći*, gen. *nosilaca*, dat. *nosioćima* itd. Na isti način se menjaju i *branilac* (*branioca*), *tužilac*, *vršilac*, *gledalac*, *slušalac*, *prevodilac*, *čitalac*, *stvaralac*, *talac*, *žetelac* i mnoge druge imenice.

e) U ponekim izvedenim rečima kao *seoba* (od *seliti*), *deoba* (od *deliti*), *seoski* (od *selo*), *seoce* (dem. od *selo*) i dr.

3.5.7.1. Promena *l* u *o* u srpskom jeziku nije nikada do kraja sprovedena. Ona nije zahvatila novije reči stranog porekla kao što su *general, skandal, metal, kristal, model*,

¹⁰ Up. složeno ime *Beograd*, prvobitno *Belgrad*: od starijeg oblika nastali su oblici ovog imena u stranim jezicima.

hotel, tunel, fosil, idol, oreol, monopol, konzul itd., pa ni neke domaće kao *val, bol*, pridev *ohol* i druge. U nekim rečima postoje dubleti, npr. *andeoski* i *andelski* (pridev od imenice *andeo*), *arhandeo* i *arhandel, stakalce* i (danas retko) *stakaoce, krilce* i (danas retko) *krioce, kolac* ima promenu *koca, kocu* i *kolca, kolcu*, deminutiv *kočić* i *kolčić*. *Znalac*, iako izvedeno sufiksom *-lac*, zadržava *l* u svim padežima (*znalca, znalcu* itd.).

B) SAMOGLASNIČKE ALTERNACIJE

3.5.8. Nepostojano a. – Nepostojanim nazivamo ono *a* koje se javlja u pojedinim oblicima reči da bi se razbila suglasnička grupa koja nije uobičajena.¹¹ Ono se javlja u sledećim slučajevima:

a) U imenicama muškog roda kao *borac, početak*, gde će se javiti još samo u genitivu množine (*boraca, početaka*), dok ga u ostalim padežima nema: gen. *borca, početka*, dat. *borcu, početku*, nom. mn. *borci, počeci* itd. Vidi 5.4.1.5.

Kod imenica

b) Jedino u nominativu jednine (i akuzativu, kada je jednak nominativu) javlja se nepostojano *a* u imenicama čija se množina završava na *-ovi* ili *-evi*, npr. *ritam* (gen. *ritma*, mn. *ritmovi*), *bubanj* (gen. *bubnja*, mn. *bubnjevi*), *orao, petao* (gen. *orla, petla*, mn. *orlovi, petlovi*) i u imenicama ženskog roda na *-o* koje je nastalo od *-l*, kao *misao, zamisao* (gen. *misli, zamisli*, mn. *misli, zamisli*). Vidi 5.4.1.5, 5.6.

c) U nekim imenicama muškog roda stranog porekla kao *student, koncert* nepostojano *a* se javlja samo u genitivu množine: *studenata, koncerata*.

¹¹ U starijem jeziku nijedna reč nije se mogla završavati na dva suglasnika, osim na *-st, -zd, -št* ili *-žd*. Drukčije suglasničke grupe isprva su razbijane nepostojanim *a*, npr. *psalam* (od grčkog *psalmós*), *šamac* (od nemačkog *Schanze*), ali pod naletom mnogobrojnih tudica kao *princ, revanš, tekst, film, sport* itd. ovo ograničenje za finalne suglasničke grupe prestalo je da važi.

d) Samo u genitivu množine javlja se nepostojano *a* kod imenica srednjeg i ženskog roda čija se osnova završava suglasničkom grupom. Takve su imenice u srednjem rodu *staklo, rebro, pismo, sredstvo, koplje* itd. (genitiv množine *stakala* itd.), u ženskom rodu *devojka, trešnja, basna, crkva, sestra* itd. (genitiv množine *devojaka* itd.). Vidi 5.4.2.1 i 5.5.1.4.

e) Samo u nominativu jednine muškog roda kod prideva, u neodređenom vidu: *čudan* (*čudna, čudno*), *dobar* (*dobra, dobro*), *tanak* (*tanka, tanko*), *šupalj* (*šuplja, šuplje*). Tako i kod pridevskih zamenica, npr. *sav* (*sva, sve*), *takav* (*takva, takvo*), i kod broja *jedan* (*jedna, jedno*).

Kod prideva

f) U glagolskom radnom pridevu, u muškom rodu jednine, nepostojano *a* se redovno kombinuje s prelaskom *l* u *o* (v. gore 3.5.7): *legao* (*legla, leglo*), *došao* (*došla, došlo*), *grizao* (*grizla, grizlo*) itd.

g) Nepostojano *a* se dodaje predlozima *s, k, uz, niz, kroz* kada stoje ispred reči s kojom bi inače obrazovali teško izgovorljivu kombinaciju suglasnika: *sa školom, ka gradu, niza stranu, uza zid, kroza zid* i sl. Za prva dva predloga ovo produženje se uopštilo, tako da se danas redovno čuje i *sa prijateljem, ka njemu* i sl., pored prvobitnog i pravilnijeg *s prijateljem, k njemu*. Ispred oblika *mnom(e)*, instrumentala lične zamenice *ja*, nepostojano *a* obavezno se dodaje predlozima *s, pod, nad* i *pred*: *sa mnom, poda mnom, nada mnom, preda mnom* (naglasak je na predlogu: izg. *sāmnóm, pōdamnóm* itd.).

Kod predloga

3.5.9. Pokretni samoglasnici. – Na završetku pojedinih reči mogu se neobavezno, bez promene u značenju, javiti vokali *a, e* ili *u*. To su sledeći oblici:

a) prilozi za vreme *kad(a), tad(a), sad(a)*;

b) veznik *nek(a)*;

c) oblici genitiva ili akuzativa jednine od prideva, npr. *dobrog(a), domaćeg(a)*, od zamenica, npr. *mog(a), našeg(a), svakog(a)*, i brojeva, npr. *jednog(a)*;

d) oblici dativa–lokativa jednine od istih reči, kojima se može dodati *e*, odnosno *u* ako padeški nastavak glasi *-em*: *dobrom(e)*, *tudem(u)*; *takvom(e)*, *vašem(u)*; *drugom(e)*;

e) neki jednosložni oblici instrumentala jednine od zamenica: *njim(e)* (od *on*), *kim(e)* (od *ko*), *tim(e)* (od *taj*), *mnom(e)* (od *ja*);

f) oblici dativa–lokativa i instrumentala množine prideva, zamenica i brojeva, koji po pravilu dobijaju *-a* kada im ne sledi imenica: *obraćam se dobrim ljudima*, *a ne lošima*; *radim sa stranim studentima*, *ali i s našima*; *ovo je upućeno svima*; *u jednim slučajevima uspeva*, *u drugima ne*.

Reči pod (a) i (b) otprilike su jednako uobičajene u dužem i u kraćem obliku. Padeški oblici pod (c) i (d) danas su češći u kraćem obliku, ali pokretne vokale još dodaju pisci koji vode računa o eufoniji. Posebno se *-a* dodaje prvom od dva susedna prideva, kao npr. u naslovu *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (rečnik Matice srpske).

3.5.10. Disimilacija samoglasnika. – Za imenice muškog roda sa završetkom na suglasnik nastavak instrumentala je *-om* (npr. *čovek-om*), ali postaje *-em* posle palatalnog suglasnika: *panj-em*, *kralj-em*, *bič-em*, *miš-em*, *spanać-em* itd. Do toga ipak ne dolazi ako je u završnom slogu osnove samoglasnik *e*, jer tada *e – e* u dva susedna sloga prelaze u *e – o*: *lakej-om*, *muzej-om*, *hmelj-om*, *fleš-om*, *lavež-om*, *Beč-om*, *grgeč-om*, *koledž-om*, *zec-om*, *mesec-om* i sl. Za izuzetke vidi 5.4.1.7.

U znatno manjoj meri, disimilacija deluje i na izbor nastavka *-ovi* odnosno *-evi* u množini nekih imenica muškog roda (v. 5.4.1.1), pa tako imamo *kej-ovi*, *sprej-ovi*, uprkos palatalnom suglasniku *j* (up. *kraj-evi*, *broj-evi*).

U instrumentalu

U množini

Disimilacija je i razlog što se posle padežnog nastavka *-om* javlja pokretni vokal *e*, ali posle *-em* pokretni vokal *u*, što smo videli u prethodnom odeljku (3.5.9 pod d).

MORFOLOGIJA

4. VRSTE REČI

U srpskom jeziku postoji deset vrsta reči:

1) imenice	6) prilozi
2) pridevi	7) predlozi
3) zamenice	8) veznici
4) brojevi	9) rečce (partikule)
5) glagoli	10) uzvici

Promenljive i
nepromenljive

Prvih pet vrsta reči su promenljive (mada kardinalni brojevi od *pet* na više nisu promenljivi). Ostale su nepromenljive vrste reči, s tim što jedan deo priloga ima stepene poredenja, po ugledu na prideve.

5. IMENICE

5.1. ROD IMENICA

Imenice u srpskom jeziku mogu imati jedan od tri roda: muški, ženski ili srednji.

Rod se može, mada ne uvek, odrediti na osnovu završetka imenice. Velika većina imenica muškog roda završava se na suglasnik, dok im je genitiv na *-a*. Imenice srednjeg roda završavaju se na *-o* ili na *-e*, s genitivom na *-a*. Imenice ženskog roda završavaju se na *-a*, s genitivom na *-e*, a manji deo ima suglasnički završetak, s genitivom na *-i*.

Rod imenice je važan jer se prema njemu upravlja oblik odredbene reči (prideva, zamenice, broja ili participa) koja stoji uz nju ili se na nju odnosi. Pri tom, ako imenica označava živo biće, treba praviti razliku između **gramatičkog** i **prirodnog** roda. U rečenici *On je velika pijanica*, na primer, prirodni rod je muški (kao što pokazuje upotreba zamenice *on*), ali reč *pijanica* ima promenu kao imenice ženskog roda, pa uz nju stoji pridev u ženskom obliku *velika*.

Gramatički i prirodni rod

5.2. PROMENA IMENICA

U srpskom jeziku postoji sedam padeža, u jednini i množini.

Nominativ je padež subjekta, ili imenice koja je upotrebljena izvan rečenice, npr. u naslovima i natpisima.

Nominativ

Genitiv iskazuje mnogo raznih odnosa, među kojima su pripadanje (posesivni genitiv), deo veće celine (partitivni genitiv), odvajanje ili udaljavanje (ablativni genitiv), poreklo, osobina, vreme i drugo. U jezicima bez deklinacije najčešće se prevodi pomoću predloga

Genitiv

koji odgovara srpskom *od*. I u srpskom se može javiti s tim predlogom, kao i sa *iz*, *bez* i više drugih predloga.

Dativ iskazuje davanje (nekome nečega), ili približavanje, usmerenost ka nečemu, osećanje prema nečemu i drugo. Značenje usmerenosti ili približavanja imaju i predlozi *k(a)* i *prema*, koji se upotrebljavaju s dativom.

Akuzativ je, pre svega, padež direktnog objekta, dakle označava biće ili predmet na kome se vrši radnja. Upotrebljava se i sa više raznih predloga. Pri tom, slično kao u latinskom ili nemačkom, jedan isti predlog može sa akuzativom da označi cilj kretanja (npr. *Idem na aerodrom*) a s lokativom boravak na određenom mestu (*Bio sam na aerodromu*); vidi 11.2.

Vokativ služi za obraćanje (oslovljavanje) i kao takav ne stupa u sintagmatske odnose sa ostalim rečima u rečenici. Nominativ i vokativ često se nazivaju **nezavisnim** padežima, za razliku od ostalih koji su **zavisni** ili **kosi**.

Instrumental je tako nazvan jer označava oruđe, ali podjednako često, uz predlog *s(a)*, on ima **socijativnu** vrednost, tj. označava društvo ili propratnu pojavu. Može značiti i prostor u kome se nešto kreće, približno vreme i drugo.

Lokativ je jedini padež koji se upotrebljava isključivo s predlozima (up. ruski naziv *предложный падеж*). S predlozima *u* ili *na* označava mesto ili vreme, s predlogom *o* predmet govora ili mišljenja, a ima i više drugih značenja.

5.2.1. Kao sredstvo za identifikaciju padeža u školi se tradicionalno upotrebljavaju padežni oblici upitne zamenice *ko* (za živa bića), odnosno *šta* (za stvari):

- Nominativ: *ko? šta?*
- Genitiv: *koga? čega?*
- Dativ: *kome? čemu?*
- Akuzativ: *koga? šta?*

Dativ

Akuzativ

Vokativ

Instrumental

Lokativ

Pitanja za padeže

Instrumental: *(s) kim? (s) čim?*

Lokativ: *o kome? o čemu?*

Pravilan odgovor na ova pitanja (osim za vokativ, za koji se ne može postaviti pitanje) daje traženi padežni oblik od imenice.

5.2.2. Postojanje sedam padeža za jedninu i množinu ne znači da svaka imenica ima četrnaest različitih oblika. Postoje određene jednakosti koje je poželjno zapamtiti:

– Dativ i lokativ jednine su se međusobno izjednačili, uz izvesne akcenatske razlike koje su danas pretežno zastarele.

– U množini, dativ, instrumental i lokativ uvek su jednaki među sobom.

– Akuzativ muškog roda jednak je nominativu za sve imenice srednjeg roda, za imenice muškog roda koje označavaju nežive pojmove, kao i za imenice ženskog roda u množini.

– Vokativ je u jednini jednak nominativu za imenice srednjeg roda, a u množini za sve imenice.

Jednakosti među padežima

5.2.3. Pored jednine i množine delimično je sačuvana i **dvojina** (**dual** ili **paukal**), koja se upotrebljava uz brojeve *dva*, *tri*, *četiri* i uz zamenicu *oba*. Ona se za imenice ne mora posebno navoditi, jer ima samo nominativ i akuzativ i jer su ti oblici jednaki genitivu jednine za imenice muškog i srednjeg roda, a nominativu množine za imenice ženskog roda. Primera radi, od imenice *lonac* (genitiv *lonca*) reći ćemo *dva (tri, četiri) lonca, oba lonca*, ali *pet (šest, itd.) lonaca, mnogo lonaca* (s genitivom množine); od imenice *mačka* – *dve (tri, četiri) mačke, obe mačke*, ali *pet (šest, itd.) mačaka, mnogo mačaka* (s genitivom množine). U ostalim padežima, i uz brojeve *dva*, *tri*, *četiri* upotrebiće se oblici množine (v. 8.1.4).

Dvojina

5.3. DEKLINACIJE

Prema obliku padežnih nastavaka, imenice u srpskom jeziku mogu se podeliti na tri ili četiri deklinacije, tradicionalno nazvane **vrste promene** ili samo **vrste**. O broju i redosledu tih deklinacija ne postoji slaganje među gramatičarima. Ovde ćemo dati podelu na tri deklinacije, od kojih je prva najsloženija, jer se u okviru nje mogu razlikovati dva ili tri podtipa zavisno od roda imenice i od završetka njene osnove.

5.4. PRVA DEKLINACIJA

U ovu deklinaciju spadaju imenice muškog roda sa završetkom na suglasnik i one srednjeg roda sa završetkom na *-o* ili *-e*. I jedne i druge imaju pretežno iste nastavke, ali pri tom treba voditi računa o dva osnovna pravila:

(a) Kod imenica muškog roda **akuzativ** jednine je **jednak genitivu** ako imenica označava ljudsko biće ili životinju, a **jednak nominativu** ako označava neživi pojam. Neživim se smatraju svi nazivi biljaka (*hrast, jablan, kupus* itd.), kao i imenice koje označavaju kolektiv živih bića, kao *narod, skup, čopor* i sl. S druge strane, imenice kao *mrtvac* i *pokojnik* menjaju se po živoj promeni.

(b) Sve imenice srednjeg roda imaju jednak **nominativ**, **akuzativ** i **vokativ**, kako u jednini tako i u množini.

5.4.1. Imenice muškog roda. – Pored upravo pomenute razlike između imenica živog i neživog značenja, na promenu utiče i završni suglasnik imenice. Ukoliko je to jedan od palatalnih ili prepalatalnih suglasnika *j, lj, nj, č, dž, ć, đ, š, ž*, instrumental jednine dobiće nastavak *-em* (umesto *-om*), a vokativ nastavak *-u* (umesto *-e*).

Živo i neživo
značenje

Uticao završnog
suglasnika

Tabela 1

		JEDNINA		NEŽIVO	
		ŽIVO		NEŽIVO	
	nepalatal	palatal	nepalatal	palatal	
N	doktor	prijatelj	zavod	čekić	
G	doktor-a	prijatelj-a	zavod-a	čekić-a	
D	doktor-u	prijatelj-u	zavod-u	čekić-u	
A	doktor-a	prijatelj-a	zavod	čekić	
V	doktor-e	prijatelj-u	zavod-e	čekić-u	
I	doktor-om	prijatelj-em	zavod-om	čekić-em	
L	doktor-u	prijatelj-u	zavod-u	čekić-u	

U množini nema razlika između živih i neživih niti između palatalnih i nepalatalnih završetaka, tako da bi se sve navedene imenice menjale po istom obrascu:

MNOŽINA

N	doktor-i
G	doktor-a
D	doktor-ima
A	doktor-e
V	doktor-i
I	doktor-ima
L	doktor-ima

5.4.1.1. Produžena množina. – Većina jednosložnih i dobar deo dvosložnih imenica dobijaju u množini ispred padežnog nastavka umetak *-ov-*, odnosno posle palatalnog suglasnika *-ev-*:

Tabela 2

MNOŽINA		
N	stan-ov-i	muž-ev-i
G	stan-ov-a	muž-ev-a
D	stan-ov-ima	muž-ev-ima
A	stan-ov-e	muž-ev-e

V	stan-ov-i	muž-ev-i
I	stan-ov-ima	muž-ev-ima
L	stan-ov-ima	muž-ev-ima

Ponekad se i posle završetka *-c*, *-s*, *-z* ili *-t* javlja produžetak *-ev*, npr. *vicevi*, *nosevi*, *mrizevi*, *putevi*.

Među jednosložne treba ubrajati i imenice s nepostojanim *a*, kao *ručak*, *ritam*, *kadar*, čija se osnova gubitkom toga *a* svodi na jedan slog, odakle *ručkovi*, *ritmovi*, *kadrovi*. U imenicama kao *orao*, *petao*, *kotao* osnova je *orl-*, *petl-*, *kotl-*, odakle množina *orlovi*, *petlovi*, *kotlovi*. Od imenice *otac* (G *oca*, od **otca*) postoje dva oblika množine, *očevi* i rede *ocevi* (pored danas zastarelog ili poetskog *oci*).

Neke imenice, iako jednosložne, imaju množinu bez produžetka. To su:

– nekoliko običnijih jednosložnih imenica kao *dan* – *dani*, *konj* – *konji*, *mrav* – *mravi*, *crv* – *crvi*, *zub* – *zubi*, *nerv* – *nervi*, *prst* – *prsti*, uključujući i imenicu *pas* s nepostojanim *a* (G *psa*), odakle množina *psi* (G mn. *pásā*);

– imenice koje znače meru ili novčanu jedinicu, npr. *vati*, *volti*, *grami*, *inči*, *jeni*, *zloti* itd.;

– imena naroda ili plemena, npr. *Goti*, *Grči*, *Rusi*, *Česi*, *Buri*, *Baski* itd.

Za imenice s dvosložnom osnovom nije moguće dati opšte pravilo kada imaju produžetak. One koje ga imaju, imaju i kraću množinu, npr. *kamenovi* i *kameni*, *golubovi* i *golubi*, *leptirovi* i *leptiri*, *vitezovi* i *vitezi*, *slučajevi* i *slučaji*, *pojasevi* i *pojasi*, ali je oblik s produžetkom češće u upotrebi.

5.4.1.2. Imenice koje se završavaju na vokal. – Po prvoj deklinaciji menjaju se i muška imena koja se završavaju na *-o* ili na *-e*, kao *Marko*, *Mihailo*, *Daniilo*, *Đorđe*, *Pavle*, *Radoje*: *Marko*, G *Marka*, D *Marku*, A *Marka* itd., *Đorđe*, G *Đorđa*, D *Đorđu* itd. Vokativ je jednak nominativu. Na isti način se menjaju i imenice sa

Jednosložne
osnove

Dvosložne
osnove

hipokorističnim nastavkom *-ko*, npr. *nestaško*, *čupavko*, *plašljivko*. Nijedna od ovih imenica nema množinu.

U ovaj tip promene uključile su se i imenice stranog porekla. One na *-o*, kao *torpedo* (G *torpeda*, D *torpedu* itd.), *tornado*, *kimono*, *auto*, *libreto* i sl., mada muškog roda u jednini, u množini su najčešće srednjeg roda na *-a* (*torpeda* itd.).

Pojedine imenice stranog porekla imaju na završetku dug vokal koji je odraz naglašenog vokala u izvornom obliku: *kupě*, *bifě*, *atěljě*, *birō*, *trikō*, *tábú*, *intěrvjū* itd. Taj vokal se zadržava u svim padežima kao deo osnove: *kupe*, *biro*, G *kupea*, *biroa*, D *kupeu*, *birou*, u množini *kupei*, *biroi* itd.

Takođe se zadržava krajnje *i* u imenicama kao *žiri*, *taksi*, *viski*, s tim što se između njega i padežnog nastavka piše *j*¹²: G *žirija*, D *žiriju* itd., u množini *žiriji*.

5.4.1.3. Imenice sa internacionalnim sufiksom -ist(a) danas su običnije sa završnim *-a* u nominativu, npr. *anarhista*, *stilista*, *biciklista*, *sadista*, mada postoji i oblik bez toga *-a* (*anarhist*, *stilist* itd.). U svim drugim padežima menjaju se kao imenice koje se završavaju na suglasnik. Slično se ponašaju i neke druge imenice stranog porekla na *-t* odnosno *-ta*, npr. *atlet(a)*, *estet(a)*, *diplomat(a)*, *demokrat(a)*, *arhitekt(a)*, s tim što neki put imaju i množinu po drugoj deklinaciji: *demokrate*, *diplomate* i sl.

5.4.1.4. Imenice na -in. – Izvestan broj imenica koje označavaju ljudska bića završavaju se na *-in* koje postoji samo u jednini. Takve su *gradanin* (G *gradanina*, D *gradaninu* itd.), *čobanin*, *dvoranin*, *varvarin* itd., uz to i mnogi etnički nazivi kao *Srbin*, *Bugarin*, *Arapin*, *Jevrej*in itd. U množini će biti: *gradani* (G *gradana*,

¹² Na osnovu pravopisnog pravila po kome se između *i* i drugog samoglasnika piše *j*, osim u spoju *io*. Isto pravilo primenjuje se i u promeni imenica na *-io*, npr. *studio*, G *studija*, D *studiju*, I *studiom* itd.

Imenice stranog
porekla

Imenice na -t(a)

D *gradanima* itd.), *čobani*, *dvorani*, *varvari*, *Srbi*, *Bugari*, *Arapi*, *Jevreji* itd.

Imenice *gospodin* i *vlastelin* umesto množine upotrebljavaju zbirne imenice *gospoda*, *vlastela*, koje se menjaju kao imenice ženskog roda na *-a* (v. tabelu br. 7), ali se slažu s glagolom u množini (*Gospoda vas zovu*). Nepravilna je i imenica *Turčin*, čija je množina *Turci*, *G Turaka*, *D Turcima*, *A Turke* itd.

5.4.1.5. Glasovne alternacije. – Mnoge imenice ove deklinacije imaju u poslednjem slogu nominativa nepostojano *a* (v. 3.5.8), koje se javlja još samo u genitivu množine, npr. *prodavac*, *G prodavca*, mn. *prodavci*, *G mn. prodavaca*: tako se ponašaju i *čuperak*, *nokat*, *nakovanj*, *metar*, *semestar* i mnoge druge.

Posle ispadanja nepostojanog *a* može doći do jednačenja po zvučnosti (npr. *vrabac*, *G vrapca*, *uložak*, *G uloška*) i do gubljenja *t* ispred *c*: *svetac*, *G sveca*: *podatak*, mn. *podaci* (sibilarizacija), ali *G mn. podataka*.

Neke imenice stranog (uglavnom latinskog) porekla, sa završetkom na *-kt*, *-nt*, *-rt*, mogu imati nepostojano *a* i u nominativu jednine, ali neobavezno: *subjek(a)t*, *objek(a)t*, *efek(a)t*, *talen(a)t*, *elemen(a)t*, *kover(a)t*. U genitivu množine to *a* je obavezno (*subjekata*, *talenta*, *koverata*), dok ga u ostalim padežima nema (*G subjekta*, *D subjektu* itd.). Danas je više imenica sa ovim završecima koje nemaju *a* u nominativu, npr. *kontakt*, *insekt*, *student*, *patent*, *kontinent*, *koncert*, *ekspert* i sl.

Imenice kao *vo*, *sto*, *soko*, *andeo*, *predeo* postale su od ranijih oblika *vol*, *stol* itd., gde je završno *-l* prešlo u *-o* i stopilo se s prethodnim *o* (*vol* > **voo* > *vō*). U svim ostalim padežima (osim u akuzativu jednine neživih imenica, koji je jednak nominativu) glas *l* se čuva. Tako imamo *vo*, *G vola*, *D-L volu*, *A vola*, *V vole*, *I volom*, u množini *volovi* itd.; *andeo*, *G andela*, *D-L andelu*, *A andela*, *V andele*, *I andelom*, u množini *andeli* itd.

U imenicama na *-ao* *a* je nepostojano, tako da u padežima oba vokala nestaju: *orao*, *G orla*, *D-L orlu*,

Nepostojano *a*

Bez krajnjeg *-l*
u nominativu

A orla, *V orle*, *I orlom*, u množini *orlovi* itd. Tako se menjaju i *petao*, *kotao*, *ugao* i još poneka reda imenica.

5.4.1.6. Napomene o pojedinim padežima: vokativ jednine. – Usleđ palatalizacije (v. 3.5.4), ispred vokativnog nastavka *-e* završeci *-k*, *-g*, *-h* prelaze u *-č*, *-ž*, *-š*: *vojniki* – *vojniče*, *drug* – *druže*, *duh* – *duše*. I završno *-c* prelazi u *č*, npr. *strik* – *striče*, *lovac* – *lovče*. Završno *-z* prelazi u *ž* samo u imenicama *knez* – *kneže* i *vitez* – *viteže*.

Ako se imenica završava na palatalni suglasnik, nastavak vokativa je *-u*: *heroj* – *heroju*, *prijatelj* – *prijatelju*, *konj* – *konju*, *vozač* – *vozaču*, *mladić* – *mladiću*, *kočijaš* – *kočijašu*¹³, *muž* – *mužu*.

Imenice na *-r* se kolebaju između jednog i drugog nastavka. Na *-e* imaju vokativ one sa završetkom *-or* (*doktor*, *majore*, *majstore*), one s nepostojanim *a* (*vetar* – *vetre*, *svekar* – *svekre*) i imenica *car* – *care*. Ostale su obično s vokativom na *-u*: *gospodaru*, *pastiru*, *inženjeru*, *pisaru* (rede *pisare*), *sekretaru* (i *sekretare*) itd.

Gubljenje nepostojanog *a* može dovesti do jednačenja po zvučnosti (*vrabac* – *vrapče*), do jednačenja po mestu izgovora (*lisac* – *lišće*), do oba jednačenja, kao u *ženomrzac* (**ženomrsće*) – *ženomrsće*, ili do gubljenja *t* ispred *c*, kao u *svetac* – (**svetče*) – *sveće*.

Kod ponekih imenica gde bi fonetske alternacije znatno izmerrile osnovu, vokativ može biti jednak nominativu, npr. *tetak*, *mačak*, *bratac*; tako obično biva i za strana imena na *-k*, *-g* ili *-h*, npr. *Džek* (= *Jack*), *Dag*, *King*, *Hajnrh*.

5.4.1.7. Instrumental jednine. – Za imenice koje se završavaju na palatal (v. 3.2.5) nastavak je *-em*, npr. *slavuj* – *slavujem*, *kralj* – *kraljem*, *toranj* – *tornjem*,

Glasovne
promene

Vokativ jednak
nominativu

Nastavci *-em*
ili *-om*

¹³ Od imena kao *Miloš*, *Radoš*, ipak, danas je uobičajeniji vokativ *Miloše*, *Radoše* nego *Milošu*, *Radošu*.

*mač – mačem, golač – golačem, smud – smudem, miš – mišem, muž – mužem.*¹⁴

Po pravilu o disimilaciji (v. 3.5.10), nastavak će i posle palatala biti *-om* ako palatalu prethodi vokal *e*: *lakejom, kejom, Senjom, krečom, koledžom, vešom, ježom*. To ipak ne važi za imenice sa agentivnim sufiksom *-telj* (*učiteljem, prijateljem* itd.) niti za one kao *venac* (v. niže).

Oba nastavka se javljaju posle završetka *-c*. Nastavak glasi *-em* za imenice na *-ac* s nepostojanim *a*, npr. *misilac – misliocem, crnac – crncem, otac – ocem* itd. Nastavak *-om*, usled disimilacije, biće sa imenicama gde je u osnovi vokal *e* (*zecom, kepecom, švercom, mesecom*; ipak: *venac – vencem, svetac – svecem*, zbog nepostojanog *a*). Kod ostalih, kao *blic, špic, princ, kvarc*, običnije je *-om*, ali se javlja i *-em*.

Iako se završava na nepalatalni suglasnik, imenica *put* ima instrumental *putem* (*putom* je zastarelo ili hrvatski).

Imenice na *-r* uglavnom imaju nastavak *-om* (*doktorom, vetrom, mirom* itd.), ali katkad i *-em* (*carem; gospodarom* pored češćeg *gospodarom*).

Imena na *-e* imaju *-em* posle palatalnog suglasnika (*Dordem, Milojem*) a *-om* posle nepalatalnog (*Pavlom*). Imenice na *-i* imaju instrumental na *-ijem* (*viskijem, taksijem*) a one na *-io* instrumental na *-iom* (*radiom, Tokiom*).

5.4.1.8. Nominativ množine. – Usled sibilizacije (v. 3.5.5) suglasnici *-k, -g, -h* na kraju osnove prelaze u nominativu množine u *-c, -z, -s*: *korak – koraci, predlog – predlozi, tepih – tepisi*. Ista promena važi i za vokativ množine (jednak nominativu), i za dativ, instrumental, odnosno lokativ (*koracima, predlozima, tepisima*).

¹⁴ Za imenice i imena stranog porekla na *-š, -ž, -đ* danas je uobičajeniji nastavak *-om*: *Bušom* (= Bush), *prestížom, tiražom* (i *tiražem*), *bridžom, inidžom*.

Sibilizacije nema kod imenica sa množinom na *-ovi/-evi* (5.4.1.1), ali jedan manji broj imenica ima i kraću i dužu množinu, npr. *znak – znaci i znakovi, zvuk – zvuci i zvukovi, pauk – pauci i paukovi, greh – gresi i grehovi*. U tom slučaju dvojni oblik postoji i u vokativu i u dativu-instrumentalu-lokativu (*znacima i znakovima, zvucima i zvukovima, paucima i paukovima, gresima i grehovima*), dok se u genitivu uglavnom upotrebljava samo duža množina (*znakova, zvukova, paukova, grehova*).

Usled ispadanja nepostojanog *a* može doći do jednačenja po zvučnosti (*poljubac – poljupci, obrazac – obrasci, polazak – polasci, mnogobožac – mnogobošci, uložak – ulošci*) ili do gubljenja *t* ispred *c*: *hitac – hici, veštac – vešci, trenutak – trenutci, pogodak – (*pogodci – *pogotci) – pogoci, predak – (*predci – *pretci) – preci*.

Imenica *čovek* ima supletivnu množinu *ljūdi*. Genitiv je *ljūdi* (s dugouzlaznim *u* umesto dugosilaznog akcenta), vokativ je jednak nominativu, dok ostala tri padeža glase *ljūdima*.

5.4.1.9. Genitiv množine. – Ovaj padež se jasno razlikuje od genitiva jednine samo kod imenica s produženom množinom (*stan – G stana, stanovi – G stanova*) i kod onih s nepostojanim *a* (*metar – G metra, metri – G metara*). Kod ostalih, genitiv jednine i genitiv množine u pisanom obliku su jednaki, a ni u govoru se mnogo ne razlikuju. (Genitiv množine ima dugo *-ā*, ali te dužine, kao što smo napomenuli u 3.3.2, danas se retko čuju.) U slučajevima kada bi se mogla javiti dvosmislenost, na poslednjem slovu upotrebljava se znak dužine u obliku cirkumfleksa: *čitanje romana* (jednog) ali *čitanje romanā* (više njih).

Ubacivanjem nepostojanog *a* otpadaju sva jednačenja i gubljenja suglasnika, a nema ni sibilizacije, budući da se ona javlja samo ispred *i*. Otuda genitiv množine imenica pomenutih u prethodnom odeljku

Disimilacija

Imenice s vokalom na kraju

Sibilizacija

Jednačenja

Razlikovanje od jednine

glasi kao nominativ jednine s dodatim *-a* na kraju: *poljubaca, obrazaca, polazaka, mnogobožaca, uložaka, hitaca, veštaca, trenutaka, pogodaka, predaka*.

Imenica *sat* u značenju jedinice za vreme, *stepen* kad znači jedinicu mere, *mesec* u kalendarskom značenju i *par* kad služi za brojanje predmeta imaju nepravilan genitiv množine na *-i*: *sāti, stepēni, mesēci, pāri*.¹⁵ Genitiv na *-iju* imaju imenice *gost (gostiju), prst (prstiju) i nokat (noktiju, takode nokātā)*.

Genitiv na *-i*

5.4.2. Imenice srednjeg roda. – Ove imenice se završavaju na *-o* ili na *-e*¹⁶. S obzirom na obličku jednakost pomenutu u 5.2.2, isti nastavci javljaju se i u akuzativu i u vokativu. Razlika između *o* i *e* čuva se i u instrumentalu, koji je u prvom slučaju na *-om*, u drugom na *-em*.

Tabela 3

JEDNINA

N	sel-o	polj-e
G	sel-a	polj-a
D	sel-u	polj-u
A	sel-o	polj-e
V	sel-o	polj-e
I	sel-om	polj-em
L	sel-u	polj-u

¹⁵ Na primer: *dodi u deset sati; temperatura je dvanaest stepeni; prošlo je šest meseci; imam pet pari čarapa*. U drugom značenju ove imenice imaju pravilan genitiv, npr. *nekoliko satova* (= časovnika), *istraživanje Jupiterovih meseca* (= satelita), *takmičenje parova* (u sportu).

Treba imati u vidu da se posle brojeva *dva, tri, četiri* upotrebljava oblik dvojine, jednak genitivu jednine (5.2.3), koji, u oba značenja, glasi *sata, stepena, meseca, para*.

¹⁶ Izuzetak je imenica *doba*, jedina srednjeg roda na *-a*. Ona se uglavnom upotrebljava u nominativu, genitivu i akuzativu jednine i množine (svi su jednaki po obliku), dok se ostali padeži izbegavaju.

U množini nema razlike između imenica na *-o* i onih na *-e*.

MNOŽINA

N	sel-a	polj-a
G	sel-a	polj-a
D	sel-ima	polj-ima
A	sel-a	polj-a
V	sel-a	polj-a
I	sel-ima	polj-ima
L	sel-ima	polj-ima

5.4.2.1. Kod imenica čiji je naglašeni vokal kratak, genitiv množine se od genitiva jednine i nominativa množine razlikuje po dugom *-ā* u nastavku, ali još više po produženju vokala osnove: od *selo* gen. mn. je *sēlā*, od *čudo* – *čūdā*, od *pōlje* – *pōljā*.

Produženje vokala

Nepostojano a javlja se u genitivu množine imenica čija se osnova završava na dva ili više suglasnika. Tako od *rebro, stablo, pismo, okno, sredstvo, sunce, koplje* genitiv množine glasi *rebara, stabala, pisama, okana, sredstava, sunaca, kopalja*. Izuzetak su imenice sa osnovom na *-st, -št, -šč, -zd, -žd*, npr. *mesto, bojište, ušće, gnezdo, gvožđe*, kod kojih se ne umeće nepostojano *a*.

Nepostojano a

5.4.2.2. Nepravilne su imenice *oko* i *uho*¹⁷, koje u množini prelaze u ženski rod, s palatalizacijom suglasnika i nastavcima na *-i*:

¹⁷ Pored *uho* postoji i oblik *uvo*, za koji v. sledeći odeljak.

Tabela 4

MNOŽINA

N	oč-i	uš-i
G	oč-iju	uš-iju
D	oč-ima	uš-ima
A	oč-i	uš-i
V	oč-i	uš-i
I	oč-ima	uš-ima
L	oč-ima	uš-ima

5.4.2.3. Imenice srednjeg roda s proširenjem osnove.

– Izvestan broj često upotrebljavanih imenica na *-me* dobija proširenje *-n-* ispred padežnog nastavka (osim u akuzativu i vokativu jednine, koji su jednaki nominativu).

Imenice na *-mā*

Tabela 5

JEDNINA

MNOŽINA

N	ime	imèn-a
G	imen-a	imén-ā
D	imen-u	imèn-ima
A	ime	imèn-a
V	ime	imèn-a
I	imen-om	imèn-ima
L	imen-u	imèn-ima

Dok je u jednini naglasak uvek na prvom slogu, u množini on prelazi na slog *-me-*, a u genitivu množine *e* se produžava. Ovako se menjaju i *vreme*, *teme*, *seme*, *pleme*, *rame*, *prezime* i još dve-tri ređe imenice.

Još je znatno više imenica s produženjem *-t-* (*-et-*):

Tabela 6

JEDNINA

N	uže
G	užet-a
D	užet-u
A	uže
V	uže
I	užet-om
L	užet-u

Umesto množine ovih imenica danas se upotrebljavaju zbirne imenice na *-ad*, koje se menjaju kao imenice ženskog roda na suglasnik (v. tabelu br. 8), imenice na *-iči* (menjaju se kao množina muškog roda) ili na oba nastavka. Tako od *uže*, *tele*, *june*, *ždrebe*, *dule*, *mezimče*, *odojče* imamo zbirne imenice *užad*, *telad*, *junad*, *ždrebad*, *đulad*, *mezimčad*, *odojčad*, od *pile*, *jare*, *pače*, *mače*, *đavolče* biće *piliči*, *jariči*, *pačiči*, *mačiči*, *đavolčići*, dok se od imenica *prase*, *unuče*, *siročče*, *bure*, *parče* i drugih imenica upotrebljavaju oba oblika: *prasad* i *prasiči*, *unučad* i *unučići*, *siročad* i *siročiči*, *burad* i *buriči*, *parčad* i *parčići* itd.

Zbirne imenice

Imenica *drvo*, G *drveta* može značiti biljku (lat. *arbor*, engl. *tree*, nem. *Baum* itd.) ili njenu materiju (lat. *lignum*, engl. *wood*, nem. *Holz* itd.). U prvom slučaju ima množinu *drveta* (s naglaskom na drugom slogu) ili češće zbirnu imenicu *drveće* (menja se kao *polje*). U značenju drvne građe nema množinu, dok se u značenju ogreva upotrebljava množina bez proširenja, *drva*.

Drvo

Jaje ima proširenje samo u jednini (G *jajeta*, D–L *jajetu*, I *jajetom*), dok množina glasi *jaja*.

Jaje

Uvo (varijanta od *uho*) može imati promenu *uva*, *uvu*, *uvom*, ili češće *uveta*, *uvetu*, *uvetom*. Za množinu se upotrebljava oblik *uši*, *ušiju*, kao i za *uho* (v. gore tabelu 4).

Uvo

Kao množina od *dete* (G *deteta*, D–L *detetu*, I *detetom*) upotrebljava se oblik *deca*, koji se menja kao imenica ženskog roda po II deklinaciji (G *dece* itd.), ali

Dete

zahteva glagol u množini (npr. *Deca se igraju*) i particip u množini srednjeg roda (*Deca su se igrala*).

5.4.2.4. Samo u množini javlja se proširenje *-es-*. *Telo* i *čudo*, pored pravilne množine *tela*, *čuda*, imaju i starije, stilski obeležene oblike *telèsa*, *čudèsa*. Od *nebo*, pored retke množine *neba*, postoji i *nebèsa*, u značenju nadzemaljskog boravišta (kao engl. *heaven[s]*, fr. *les cieux*).

Imenica *podne* ima proširenje *-v-*: *G podneva*, D–L *podnevu*, I *podnevom*, u množini (retko upotrebljavanoj) *podneva*.

Imenica *veče* ima proširenje *-r-*, tako da joj G glasi *večera*, D–L *večeru*, I *večerom* itd. Danas, međutim, ona se u promeni gotovo uvek kombinuje s drugom imenicom istog značenja, *večer* (ženskog roda), o čemu vidi 5.6.3.

5.4.2.5. Samo oblik množine (*pluralia tantum*) imaju nekoliko čestih imenica kao što su *usta*, *leda*, *prsa*, *vrata*, *kola*.

Množina na *-es-*

Pluralia tantum

5.5. DRUGA DEKLINACIJA

Po ovoj deklinaciji menjaju se imenice sa završetkom *-a*, pre svega ženskog, ali i poneka muškog roda.

Tabela 7

	JEDNINA	MNOŽINA
N	rib-a	rib-e
G	rib-e	rib-à
D	rib-i	rib-ama
A	rib-u	rib-e
V	rib-o	rib-e
I	rib-om	rib-ama
L	rib-i	rib-ama

Muške imenice na *-a* su, na primer, *sluga*, *vojvoda*, *sudija*; *starešina*, *gazda*, *vladika*, *paša*, *kolega*, *poslovoda*, *zanatlija*, familijarni nazivi srodnika *tata*, *deda*, *bata*¹⁸, *ujka*¹⁹, imena kao *Nikola*, *Toma*, *Luka*, *Andrija*, kao i imenice sa sufiksom *-džija*: *šaljivdžija*, *siledžija*, *galamdžija*, *tobdžija* itd. U jednini, s njima se zamenica, pridev ili glagolski oblik slažu po muškom rodu (npr. *moj sluga*, *veliki vojvoda*, *sudija je došao*), ali u množini po ženskom: *moje sluge*, *velike vojvode*, *sudije su došle*.

Samo oblik množine (*pluralia tantum*) imaju nekoliko čestih imenica kao što su *novine*²⁰, *naočare*²¹, *makaze*, *pantalone*, *gaće* (*gaćice*).

Pluralia tantum

5.5.1. Napomene o pojedinim padežima: dativ i lokativ jednine. – Usled sibilizacije (v. 3.5.5) imenice na *-ka* dobijaju D i L na *-ci*, npr. *luka* – *luci*, *daska* – *dasci*, *devojka* – *devojci*; one na *-ga* imaju D i L na *-zi*, npr. *knjiga* – *knjizi*, *briga* – *brizi*, *noga* – *nozi*; one na *-ha* imaju D i L na *-si*, npr. *svrha* – *svrsi*.

-ci i -zi u dativu

5.5.1.2. Izuzeci su prilično brojni, pa dativ–lokativ ovih imenica često predstavlja problem i za domaće govornike. Sibilizacije nema u imenicama čija se osnova završava na *ck*, *čk*, *čk*, *zg*, *sh* (*kocki*, *tački*, *vočki*, *tezgi*, *Pashi*), u sufiksanim izvedenicama na *-ka* koje znače živa bića (*novinarki*, *autorki*, *crnki*, *Švedanki*, *ćurki*), u ličnim imenima (*Anki*, *Branki*, *Moniki*, *Luki*, *Olgi*, *Zagi*), u imenicama na *-ga* stranog porekla (*ligi*, *vagi*, *tajgi*, *kolegi*, *drogi*, *agi*, *intrigi*, *sfingi*, *haringi*, *sinagogi*), pa i u nekim drugim kraćim imenicama u kojima bi sibilizacija znatno izmenila osnovu (*seki*, *zeki*, *baki*, *ćiki*, *kuki*, *kliki*; *kugi*, *pegi*, *kacigi*, *kečigi*; *muhi*, *strehi*, *čohi*).

¹⁸ Od dečjeg izgovora reči *brat*: može biti tepanje bratu ili naziv za malog dečaka uopšte.

¹⁹ Familijarno, pored zvaničnog oblika *ujak* (G *ujaka*).

²⁰ S naglaskom na prvom slogu, za razliku od imenice *novina* (= novost, novitet), čija je množina *novine*.

²¹ Takođe *naočari*, po trećoj deklinaciji.

Geografska imena se različito ponašaju: u domaćima je češće *-ci* (*Lika – Lici, Rijeka – Rijeci, Banjaluka – Banjaluci*) ali i *-ki* (*Boki, Kreki, Krki*); od Požege je Požegi i Požezi. Među stranim je sibilizacija prihvaćena za nekoliko poznatijih (*Africi, Americi, Alfasci, Korzici*), ali još češće izostaje: *Meki, Kazablanki, Majorki, Nebraski, Malagi, Volgi, Omahi* itd.

Za imenice na *-tka* obično se čuva *k* ako su dvosložne (*tetki, motki, patki, lutki, četki* itd.); ipak, od *bitka* je *bici* (preko **bitci*), češće nego *bitki*. Kod trosložnih i dužih imenica najčešće postoje dubleti, npr. *krletki* i *krleci, rešetki* češće nego *rešeci, čestitki* češće nego *čestici, pripovetki* i ređe *pripovetki*. Dvojni oblici su dozvoljeni i u dosta drugih imenica, npr. *(k)ćerki/(k)ćerci, unuki/unuci, freski/fresci, humoreski/humoresci, slugi/sluzi, snahi/snasi, epohi/eposi* i dr.

– Imena zemalja i pokrajina na *-ska, -čka, -ška* poreklom su pridevi, pa u D–L imaju nastavak *-oj* po pridevskoj promeni: *Francuskoj, Hrvatskoj, Nemačkoj, Bačkoj, Norveškoj* itd.

5.5.1.3. Vokativ jednine. – Od regularnog nastavka za vokativ *-o* odstupaju uglavnom vlastite imenice.

Ženska i muška imena po pravilu imaju vokativ jednak nominativu: *Vera, Zorka, Olga, Marija, Gordana, Nataša; Nikola, Kosta, Ilija* itd.

Ovo ne važi za dvosložna imena sa dugouzlaznim akcentom, čiji je vokativ na *-o*, a akcent prelazi u dugosilazni: od *Náda, Zóra, Mica, Néna*, ili od muških *Pěra, Bóža, Pája* itd., vokativ glasi *Nádo, Zoro, Mico, Něno, Pěro, Bôžo, Pájjo* itd.

Vokativ jednak nominativu imaju i rodbinski nazivi *mama, tata, deda, tetka, ujna, strina, baba*²², kao i maločas pomenuta imena država i pokrajina na *-ska, -čka, -ška*.

²² Dve poslednje imaju i vokativ na *-o*, ali u figurativnom smislu: *Strino jedna!* ili *Babo jedna!*, upućeno s prezrenjem muškarcu.

Geografska
imena

Imenice na *-tka*

Imena od
prideva

Dvosložna
imena

Trosložne i višesložne imenice sa završetkom *-ica* imaju vokativ na *-e*, npr. *učiteljice, drugarice, tatice, mamice*; to važi i za ženska imena kao *Danice, Milice, Zorice* i za muška kao *Perice, Tomice*. Imenice koje se primenjuju jednako na muškarce i na žene obično imaju vokativ na *-ico* (*pijanico, izdajico, kukavico*), ali i na *-ice*.

5.5.1.4. Genitiv množine. – Imenice s kratkim vokalom u poslednjem slogu osnove, kao *riba, žena, kuća, plöča*, dobijaju dug vokal u genitivu množine: *ribā, ženā, kûcā, plöčā*.

Tri imenice imaju u ovom padežu nastavak *-ū*, poreklom iz nekadašnje dvojine: *ruka – rûkū, noga – nôgū, sluga – slûgū*.

Imenice čija se osnova završava na dva ili tri suglasnika po pravilu imaju u genitivu množine uobičajeni nastavak samo ako su ta dva suglasnika *st, zd, št* ili *šč*, kao u *lasta, vrsta, gazda, zvezda, bašta, gošća*. Ostale grade G množine na dva načina:

(a) Umetanjem nepostojanog *a*, kao u *olovka – olovaka, marka – maraka, devojka – devojaka, ovca – ovaca, crkva – crkava, igla – igala, zemlja – zemljaja, pesma – pesama, usna – usana, trešnja – trešanja, sestra – sestara*. Ponekad se ispred nepostojanog *a* javi prvobitni suglasnik, koji je u svim drugim padežima obezvučen usled jednačenja: od *sveska* G mn. je *svezaka* (jer potiče od glagola *svezati*), od *pripovetka – pripovedaka* (prema glagolu *pripovedati*), od *beleška – beležaka* (prema glagolu *beležiti*).

(b) Mnoge druge imenice umesto nastavka *-ā* dobijaju *-i*, kao *molba – molbi, lopta – lopti, nepravda – nepravdi, vojska – vojski, tajna – tajni, omča – omči* i sl. To pogotovu važi za imenice stranog porekla, kao *lampa – lampi, bomba – bombi, funta – funti, konzerva – konzervi, norma – normi, himna – himni, šansa – šansi* itd.

Imenica *breskva* ima nepravilan G mn. *bresaka*.

Imenice na *-ica*

Genitiv na *-ū*

Umetanje *a*

Genitiv na *-i*

5.5.1.5. Nepravilna imenica *mati* ima taj oblik u nominativu i vokativu jednine; akuzativ joj glasi *mater*. U svim ostalim padežima menja se po drugoj deklinaciji sa osnovom na *-r*, dakle G *matere*, D–L *materi*, I *materom*, u množini N, A i V *matere*, G *materā*, ostala tri padeža *materama*. U današnjem jeziku umesto nje se češće upotrebljava imenica *majka* (D–L *majci*).

Mati

5.6. TREĆA DEKLINACIJA

U ovu deklinaciju spadaju imenice ženskog roda koje se završavaju na suglasnik, dok se u genitivu i gotovo u svim ostalim padežima javlja samoglasnik *-i*.

Tabela 8

	JEDNINA	MNOŽINA
N	reč	reč-i
G	reč-i	reč-i
D	reč-i	reč-ima
A	reč	reč-i
V	reč-i	reč-i
I	reč-ju (reč-i)	reč-ima
L	reč-i	reč-ima

Nepostojano *a* u osnovi javlja se samo u nekoliko imenica, u nominativu i akuzativu jednine, kao *plesan* (G *plesni*), *ravan* (G *ravni*), *zaravan* (G *zaravni*). Tu spada i imenica *misao*, kod koje je nominativ–akuzativ nastao od **misl* > **misal*, tako da je genitiv *misli*, instrumental *mišlju* ili *mišli*. Na isti način menjaju se i prefiksalne tvorenice *zamisao*, *pomisao*, *primisao* i još poneka.

I u reči *sò* (G *solì*) završetak *-o* u nominativu–akuzativu nastao je iz *-l*, od starijeg oblika *sol*.

Sò

Samo oblik množine (*pluralia tantum*) imaju *grudi*

Grudi, naočari

i *naočari* (pored češćeg *naočare*, v. 5.5).

5.6.1. Napomene o pojedinim padežima: instrumental jednine. – U ovom padežu radije se upotrebljava nastavak *-ju* nego *-i*, jer se na taj način instrumental bolje razlikuje od ostalih padeža. *-ju* se naročito upotrebljava kad je imenica bez predloga. Poneke imenice, međutim, nemaju oblika na *-ju* nego samo na *-i*, a nema opšteg pravila po kojem bi se jedne razlikovale od drugih.

-ju ili -i

Nastavak *-ju* izaziva jotovanje završnog suglasnika osnove, po pravilima koja smo naveli u 3.5.6. Tako imamo npr. *pamet* – *pameću*, *glad* – *gladu*, *so* (G *solì*) – *solju*, *ljubav* – *ljubavlju*. Kod imenica na *-st* uz jotovanje dolazi i do jednačenja po mestu izgovora, npr. *vlast* (> **vlasću*) – *vlašću*, *svest* – (> **svesću*) – *svešću*. Tu spadaju i imenice s veoma plodnim sufiksom *-ost*, npr. *mladost* – *mladošću*, *spremnost* – *spremnošću*, *veselost* – *veselošću*. Jednačenje po mestu izgovora imamo i u imenici *misao* (G *misli*) – *mišlju*.

Kod imenica na *-ć* i *-đ* glas *j* iz nastavka iščezava, jer se stapa s palatalom, npr. *pomoć* – *pomoću*, *čad* – *čadu*.

5.6.2. Genitiv množine. – Imenice *kost*, *kokoš* i *vaš*, pored regularnog *kokoši*, *kosti*, *vaši*, imaju još češće G množine na *-iju*: *kostiju*, *kokošiju*, *vašiju*.

Genitiv na *-iju*

Imenica *kći* je nepravilna samo u nominativu, dok joj akuzativ glasi *kćer*, a u svim ostalim padežima dobija nastavke na tu osnovu: G, D, V i L *kćeri*, I *kćerju* ili *kćeri*; u množini N, A i V *kćeri*, G *kćeri* s dugim *i*, ostala tri padeža *kćerima*. U govornom jeziku najčešće se zamjenjuje izvedenicom *kćerka* ili *ćerka*, koja spada u II deklinaciju.

Kći

Analogne nastavke kao *kći* u nominativu i akuzativu ima i *mati* (A *mater*), ali u svim ostalim padežima ona pripada II deklinaciji: v. gore 5.5.1.5.

5.6.3. Imenica *večer* (ž) u tom obliku danas se oseća kao hrvatska ili zastarela, ali se svi njeni padeži, osim nominativa–akuzativa–vokativa jednine, koriste za

Večer

deklinaciju imenice *veče*, srednjeg roda. Tako dobijamo imenicu koja nije istog roda u svim padežima:

- N (to) *veče* (s.)
- G (te) *večeri* (ž.)
- D (toj) *večeri* (ž.)
- A (to) *veče* (s.)
- V *veče* (s.)
- I (tom) *večeri* (ž.)
- L (toj) *večeri* (ž.)

U množini su svi padeži ženskog roda: N–A–V *večeri*, G *večeri*, D–I–L *večerima*.

Ovu imenicu ne smemo pomešati sa imenicom *večera* (ž), koja se menja pravilno po II deklinaciji i koja ne označava doba dana, nego večernji obed.

6. PRIDEVI

6.1. ROD I OSNOVA PRIDEVA

Pošto se pridev slaže s imenicom u rodu, broju i padežu, svaki pridev ima oblike za muški, ženski i srednji rod, npr.

mlad – mlada – mlado

Osnova prideva se vidi kada od ženskog ili srednjeg roda odbacimo nastavak *-a*, odnosno *-o*. U muškom rodu, budući da većina suglasničkih grupa, kao ni suglasnik *l*, ne mogu doći na kraj reči, nastaju glasovne promene usled ubacivanja nepostojanog *a* i prelaska *l* u *o*.

Umetnuto nepostojano *a* u muškom rodu imamo u *dobar – dobra – dobro*, *hitar – hitra – hitro*, *čudan – čudna – čudno*, *važan – važna – važno*, *ogroman – ogromna – ogromno*, *tanak – tanka – tanko*, *divalj – divlja – divlje*, *šupalj – šuplja – šuplje* itd.

Završno *-o* u nominativu jednine muškog roda, naspram *l* u ostalim oblicima, imamo u manjem broju prideva, kao što su *mio – mila – milo*, *veseo – vesela – veselo*, *topao – topla – toplo*, *okrugao – okrugla – okruglo* itd.

Osnova prideva

-O umesto -l

6.2. ODREĐENI I NEODREĐENI VID

Oblici koje smo u prethodnom odeljku naveli za jedninu muškog roda pripadaju **neodređenom vidu** prideva, i to su oblici pod kojima se pridevi navode u rečnicima. U **određenom vidu**, isti taj muški rod jednine imao bi dugo *-i* na kraju, bez nepostojanog *a*, odnosno prelaska *l* u *o*, dakle umesto *mlad*, *dobar*, *mio* imali bismo *mladi*, *dobri*, *mili*.

Mada postoje posebni padežni nastavci za ova dva vida (v. niže, 6.3.2), u današnjem jeziku razlika između

ova dva vida sačuvala se praktično samo u nominativu jednine muškog roda.

Neki pridevi imaju samo određeni vid. To su:

– oni koji se završavaju na sufikse *-ski, -čki, -ški, -ji, -nji, -šnji i -ći*;

– svi komparativi i superlativi prideva;

– pridev *malí*, za kojim se delimično povodi i njegov antonim *veliki*.

Kod prideva sa sufiksom *-an* (u određenom vidu *-ni*) moramo napraviti razliku između opisnih i odnosnih (relacionih). Opisni pridevi, kao maločas navedeni *čudan, važan, ogroman*, imaju i određeni vid *čudni, važni, ogromni*. Kod odnosnih prideva postoji samo ovaj drugi vid, npr. *kućni* (= koji pripada kući), *severni* (= koji je na severu), *džepni* (= koji je namenjen džepu), *noćni* (= koji se događa po noći), *motorni* (= koji je opremljen motorom) i mnoštvo drugih.

6.2.1. U principu, određeni vid stoji uz imenice koje su ranije pomenute, ili su određene samim svojim značenjem. S te strane se dva pridevska vida mogu uporediti sa određenim, odnosno neodređenim članom u jezicima koji imaju član. Ne mogu se ipak izjednačiti s njima, što vidimo po činjenici da određeni vid može doći posle reči *jedan* ili *neki* (*jedan mladi glumac, neki žuti cvet*). Izbor između ova dva vida ne može se tačno definisati pravilima, i često izaziva nesigurnost i kod domaćih govornika.

Od presudne važnosti je samo jedno pravilo: kada je pridev bez imenice u predikatu, posle glagola *biti* ili nekog kopulativnog glagola, kao *postati, izgledati* i sl., obavezno će biti u neodređenom vidu, ukoliko ovaj postoji. Tako kažemo npr.:

Glumac je *mlad*

Izgledaš mi *umoran*

dok bi rečenice kao **Glumac je mladi, *Izgledaš mi umorni* bile nemoguće. U neodređenom vidu su i privremeni atribut i apozitiv (v. 20.5.2).

Pridevi bez
neodređenog
vida

Pridevi na
-an i -ni

Pridev u
predikatu

6.3. DEKLINACIJA PRIDEVA

U tabelama 9 data je deklinacija određenog vida, osim u nominativu jednine muškog roda, gde smo dali oba vida.

Ukoliko se osnova prideva završava na palatalni ili prepalatalni suglasnik (*j, lj, nj, š, ž, č, dž, đ*), pojedini nastavci imaće samoglasnik *e* umesto *o*. Budući da ta razlika postoji samo u muškom i srednjem rodu jednine, samo za njih smo dali primer prideva s palatalnim završetkom (*vruć*).

Kao što se vidi iz tabela, u jednini su muški i srednji rod jednaki u genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu. U množini, u tim istim padežima, sva tri roda su jednaka među sobom.

Pravilnosti koje smo videli za imenice (5.2.2) važe i ovde. Dativ je uvek jednak lokativu; u množini im je jednak i instrumental; u srednjem rodu međusobno su jednaki nominativ, akuzativ i vokativ, kako u jednini tako i u množini. Ukoliko se pridev odnosi na imenicu koja znači živo biće, akuzativ muškog roda jednine biće jednak genitivu, u protivnom je jednak nominativu:

Imamo *novog* direktora.

Imamo *nov* projektor.

U ženskom i srednjem rodu, kao ni u sva tri roda množine, opozicija *živo–neživo* ne utiče na promenu.

Pojedini nastavci imaju neobavezne vokalske produžetke na kraju (3.5.9), koji su ovde dati u zagradi. Uobičajen je samo nastavak *-ima* u množini, i to jedino kad pridevu ne sledi imenica, npr.:

Vi radite s *novim* udžbenicima, a mi sa *starima*.

Jednakosti među
padežima

Pokretni vokali

Tabela 9

JEDNINA

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	nov (nov-i) vruć (vruć-i)	nov-o, vruć-e	nov-a
G	nov-og(a), vruć-eg(a)		nov-e
D	nov-om(e), vruć-em(u)		nov-oj
A	nov-og(a), vruć-eg(a) nov (nov-i), vruć (vruć-i)	nov-o, vruć-e	nov-u
V	nov-i, vruć-i	nov-o, vruć-e	nov-a
I	nov-im, vruć-im		nov-om
L	nov-om(e), vruć-em(u)		nov-oj

MNOŽINA

	MUŠKI	SREDNJI	ŽENSKI
N	nov-i	nov-a	nov-e
G	nov-ih		
D	nov-im(a)		
A	nov-e	nov-a	nov-e
V	nov-i	nov-a	nov-e
I	nov-im(a)		
L	nov-im(a)		

6.3.1. Dvojina prideva (up. 5.2.3) javlja se samo uz brojeve *dva, tri, četiri* i uz zamenicu *oba*. Od množine se razlikuje samo u muškom rodu, gde ima samo oblik na *-a*, s vrednošću nominativa i akuzativa, npr. *Došla su četiri nova učenika; Zadobio je dva vruća udarca*. S obzirom na sklonost brojeva ka nepromenljivosti (v. 8.1.6), posle predloga se ovaj oblik može javiti i s vrednošću drugih padeža, npr. instrumentala u *Dolazim s tri stara druga (= s trojicom starih drugova)*. U srednjem i ženskom rodu dvojina se po obliku ne razlikuje od nominativa–akuzativa množine (*dva nova naselja, tri nove učenice*).

Dvojina u
muškom rodu

6.3.2. Neodređeni vid, kao što smo gore rekli, danas se očuvao samo u nominativu muškog roda jednine. Ostatak deklinacije neodređenog vida, kakvu možemo naći u tekstovima starijih pisaca ili u ijekavskim govorima, razlikuje se od određene deklinacije pre svega u genitivu i dativu–lokativu jednine muškog i srednjeg roda. Genitiv tu ima nastavak *-a*, a dativ–lokativ *-u*, dakle kao i imenice istog roda (zbog čega se neodređena deklinacija naziva i »imeničkom promenom«, za razliku od određene koja je »pridevsko-zamenička«). Razliku možemo videti ako uporedimo pridev sa imenicom po jednoj i drugoj promeni:

Neodređena
promena

	ODREĐENI VID	NEODREĐENI VID
N	dobri čovek	dobar čovek
G	dobrog čoveka	dobra čoveka
D–L	dobrom čoveku	dobru čoveku

U ostalim padežima razlika je jedino u dužini vokala u nastavku (u određenoj promeni svi nastavci imaju dug vokal, u neodređenoj samo neki) i mestimično u akcentu osnove, npr. određeno *lěpō dete* (dugosilazni akcent, nenaglašena dužina na *o*), neodređeno *lépo dete* (dugouzlazni). Nijedna od ovih prozodijskih razlika ne odražava se u pisanju.

6.3.3. Nestajanje neodređene promene najbolje se vidi na primeru prisvojnih prideva na *-ov, -ev* ili *-in*, npr. *kum-ov, kralj-ev, gospod-in*. Za njih su tradicionalne gramatike priznavale samo oblike neodređenog vida, npr. od *kumov šešir, gospodin brat* genitiv bi bio *kumova šešira, gospodina brata*, dativ *kumovu šeširu, gospodinu bratu*. Danas, međutim, ta tvrdnja važi jedino za nominativ muškog roda, gde su ovi pridevi jedini koji nemaju duži oblik na *-i*. U ostalim padežima upotrebljavaju se oblici određene promene *kumovog, gospodinog, kumovom, gospodinom*, što danas priznaju i najkonzervativniji gramatičari.

Prisvojni pridevi

Genitiv po neodređenoj promeni očuvao se još samo u nekim ustaljenim izrazima kao *teška srca* 'nerado, s oklevanjem', *čudna mi čuda* 'nije to ništa neobično', *grom iz vedra neba* i slično. Izvan ovih frazeologizama upotrebio bi se genitiv po određenoj promeni – *teškog, čudnog, vedrog*.

6.3.4. Glasovne alternacije. – U 6.1 videli smo kakve se glasovne razlike javljaju između muškog i druga dva roda zbog ubacivanja nepostojanog *a* i pretvaranja *l* u *o*.

Kad se nadu u dodiru dva suglasnika koja su u nominativu *m*. roda razdvojena nepostojanim *a*, u ostalim oblicima može doći do jednačenja po zvučnosti. Tako naspram *redak* imamo *G retkog(a)*, *D retkom(e)*, *ž. rod retka*, sr. rod *retko*; naspram *gibak* – *gipka, gipko*; *blizak* – *bliska, blisko*; *težak* – *teška, teško* itd.

U pridevima koji se završavaju na *-stan*, po ispadanju nepostojanog *a* grupa *-stn-* se uprošćava u *-sn-*, npr. *častan, časna, časno*. Tako se ponašaju i *mastan, strastan, svestan, bolestan, umestan, izvestan, koristan, radostan, žalostan, revnostan, pakostan, izvrstan* itd. Grupa *str* ipak ostaje u pridevima stranog porekla, kao *robustan (robustna, robustno), kontrastni, protestni* itd.

Od imenica *nužda* prvobitno je izveden pridev *nuždan, nužna, nužno*, sa uprošćenjem grupe *-ždn-*: naknadno se uprošćenje prenelo i u muški rod, tako da danas glasi *nužan*. Donekle slično se ponašaju i pridevi *pristrasan* (pored *pristrastan*: od imenice *strast*), *pristrasna, pristrasno*, i *čudovišan* (pored *čudovištan*: od imenice *čudovište*), *čudovišna, čudovišno*.

6.4. POREĐENJE PRIDEVA

6.4.1. Komparativ. – Za građenje komparativa služe tri sufiksa: *-iji, -ji* i *-ši*. Sva tri se dekliniraju po palatalnoj promeni (kao *vrući* u tabeli br. 9), npr. *noviji, novijeg(a), novijem(u)* itd.

Jednačenje po zvučnosti

Gubljenje glasa *t*

6.4.1.1. Nastavak *-iji* (*-ija, -ije*) dodaje se prvenstveno na osnovu dvosložnih i višesložnih prideva, npr. *poznat* – *poznatiji, zelen* – *zeleniji, spontan* – *spontaniji, sumnjiv* – *sumnjiviji, tvrdoglav* – *tvrdoglaviji, četvrtast* – *četvrtastiji* itd. Tu spada i većina prideva s nepostojanim *a*, npr. *umoran* – *umorniji, zadovoljan* – *zadovoljniji, okrugao* – *okrugliji*, uključujući i one čija se osnova gubitkom toga *a* svodi na jedan slog, npr. *sitan* – *sitniji, tužan* – *tužniji, hrabar* – *hrabriji, krotak* – *krotkiji, vitak* – *vitkiji, ljubak* – *ljupkiji* itd.

– Takođe se *-iji* dodaje i na osnovu jednosložnih prideva, prvenstveno onih s kratkim samoglasnikom u osnovi: *nov* – *noviji, vešt* – *veštiji, prav* – *praviji, sit* – *sitiji, prost* – *prostiji* itd. Tu možemo ubrojati i prideve sa osnovom na glas *-l*, koji u nominativu prelazi u *-o*: *mio* – *miliji, zreo* – *zreliji, vreo* – *vreliji*.

Komparativ na *-iji*

6.4.1.2. Nastavak *-ji* se ne javlja u tom obliku, nego uvek izaziva jotovanje prethodnog suglasnika (v. 3.5.6.1). On dolazi na osnovu jednosložnih prideva, pretežno onih s dugim samoglasnikom u osnovi: *žut* – *žući, mlad* – *mladi, jak* – *jači, drag* – *draži, tih* – *tiši, brz* – *brži, crn* – *crnji, skup* – *skuplji, grub* – *grublji, živ* – *življi* itd. S jotovanjem i jednačenjem po mestu izgovora (v. 3.5.2) biće *gust* – *gušći, čest* – *češći, čvrst* – *čvršći, besan* – *bešnji, tesan* – *tešnji* i sl.

Komparativ na *-ji*

Pridevi na *-ak, -ek, -ok* odbacuju taj završetak i dobijaju nastavak *-ji*: *kratak* – *kraći, plitak* – *plići, sladak* – *sladi, redak* – *redi, uzak* – *uži, blizak* – *bliži, nizak* – *niži, dalek* – *dalji, visok* – *viši, dubok* – *dublji, žestok* – *žešći*. U *težak* – *teži* i *širok* – *širi* glas *j* iz nastavka se stopio s prethodnim suglasnikom.

Ne gube završetak pridev *gorak*, s komparativom *gorći*, niti oni pomenuti u 6.4.1.1, čiji je komparativ na *-iji*.

Od skraćene osnove izveden je i komparativ prideva *debeo* – *deblji*.

6.4.1.3. Nastavak *-ši* dolazi samo na tri prideva: *lak - lakši, mek - mekši, lep - lepši*.

Komparativ na
-ši

6.4.1.4. **Upotreba komparativa.** – Kao i u drugim jezicima, komparativ se prvenstveno upotrebljava za poredenje dva pojma. Pri tom posle njega dolazi konstrukcija *od + genitiv*, npr. *Jagode su skuplje od malina*, ili *nego + nominativ*, npr. *Jagode su skuplje nego maline*. Samo ova druga struktura je moguća ako drugi termin poredjenja nije imenica nego odredba, npr. *U samoposluzi jagode su skuplje nego na pijaci*.

Pored ove, najčešće upotrebe, poneki pridevi mogu se javiti i u **apsolutnom komparativu**, koji ne služi za poredenje nego ograničava ili ublažava osobinu iskazanu pridevom. Primeri:

Apsolutni
komparativ

Vratio se posle *kraceg* vremena (= relativno kratkog, ne baš dugog).

Direktor je *stariji* čovek (= čovek u zrelim godinama).

Bilo je *manjih* problema (= ne naročito velikih).

6.4.2. **Superlativ** se kod svih prideva gradi dodavanjem prefiksa *naj-* na komparativ: *najpoznatiji, najnoviji, najmladi, najkraći, najlakši* itd. Prefiks *naj-* ima dug vokal i uvek je naglašen, s tim što duži pridevi pored tog naglaska imaju i naglasak na osnovi prideva, npr. *najpoznatiji, najslobodniji, najzanimljiviji*.

6.4.3. **Nepravilna komparacija.** – Komparativ i superlativ sa izmenjenom ili sasvim drugom osnovom imaju:

veliki - veći - najveći
mali - manji - najmanji
dobar - bolji - najbolji
zao - gori - najgori

Oblici *gori, najgori* danas se upotrebljavaju i kao komparativ od prideva *loš* (pored *lošiji, najlošiji*) i od *rdav*.

7. ZAMENICE

U većini zapadnoevropskih jezika zamenicama se nazivaju samo oblici tipa *on, ko, neko*, koji u rečenici obavljaju imeničke funkcije, dok se oblici tipa *moj, takav, svaki*, koji se odnose na imenicu i slažu se s njom, svrstavaju među prideve. U srpskoj gramatici i jedni i drugi spadaju u zamenice, samo se one prve nazivaju **imeničkim** a druge **pridevskim** zamenicama.

Imeničke i
pridevske
zamenice

Po značenju, zamenice se dele na istih šest grupa koje postoje i u drugim jezicima, naime na **lične** (s **povratnim**), **prisvojne**, **pokazne**, **upitne**, **odnosne** i **neodređene**. Prve dve grupe imaju različite oblike za **lica** (tri lica jednine i tri lica množine).

Šest vrsta
zamenica

7.1. LIČNE ZAMENICE

U trećem licu jednine i množine lične zamenice imaju oblike za muški, ženski i srednji rod. Drugo lice množine (*vi*) takođe služi za učtivo obraćanje jednoj osobi.

	JEDNINA	MNOŽINA
1.	ja	mi
2.	ti	vi
3.	on, ona, ono	oni, one, ona

Zamenice u subjektu nisu obavezne, budući da i sam glagol pokazuje o kom je licu reč. Upotrebljavaju se ako se dotično lice prvi put uvodi u razgovor, npr. *Ja živim u Beogradu*; ali ako je u prethodnom tekstu već bilo govora o meni, reći ću samo *Živim u Beogradu*.

Neobavezne u
subjektu

7.1.1. **Promena ličnih zamenica.** – Kao i imenice, zamenice se menjaju po padežima. Pri tom vokativ ne moramo posebno pominjati, jer on postoji samo

u 2. licu jednine i množine i jednak je nominativu (*ti* odnosno *vi*).

U genitivu, dativu i akuzativu razlikuju se **naglašeni** oblici od **nenaglašanih**. Naglašeni se upotrebljavaju kada je potrebno istaći lice radi kontrasta, npr. *Ovaj novac dajem tebi* (a ne drugima). Ako takvog isticanja nema, upotrebiće se nenaglašena zamenica, koja je enklitika (v. 3.3.3.2 – 3.3.3.3). To znači da se u izgovoru vezuje za prethodnu reč: *Dajem ti* (izg. *dájemti*) *ovaj novac*; *Ja ti* (izg. *játi*) *dajem ovaj novac*.

Kao enklitika, nenaglašena zamenica nikada ne može doći na početak rečenice (nemoguće je **Ti dajem novac*), dok je s naglašenom to moguće: *Tebi dajem ovaj novac*.

Naglašeni oblici takođe se upotrebljavaju s predlozima, npr.:

Od njih je stiglo mnogo pisama, ali ništa za mene²¹

kao i kad zamenica stoji sama za sebe (u odgovorima na pitanja), npr.:

– Kome je upućeno ovo pismo? – *Vama*.

U tabeli 10 su na prvom mestu navedeni naglašeni oblici. Tamo gde postoje, odvojeni tačkom i zapeatom, dodati su i nenaglašeni oblici.

Tabela 10

N	ja	N	ti
G	mene; me	G	tebe; te
D	meni; mi	D	tebi; ti
A	mene; me	A	tebe; te
I	mnom(e) ²⁴	I	tobom
L	meni	L	tebi

²¹ U starijem književnom jeziku, posle nekih predloga mogle su stajati i enklitičke zamenice, pri čemu je jedini naglasak na predlogu: *za me* (izg. *záme*), *na te* (izg. *náte*), *preda se* (izg. *prédase*) i sl., umesto današnjeg *za mene*, *na tebe*, *pred sebe*.

²⁴ Samo oblik *mnoúme* upotrebljava se ako je zamenica bez predloga, a samo nenaglašeno *mnom* posle predloga, npr. *sa mnom*, *za mnom*, *preda mnom*, gde je naglasak na predlogu (up. 3.4.1).

Naglašene i enklitičke zamenice

Upotreba s predlozima

U trećem licu muški i srednji rod imaju iste padežne oblike, osim u nominativu.

	m. r.	sr. r.	ž. r.
N	on	ono	ona
G	njega; ga		nje; je
D	njemu; mu		njoj; joj
A	njega; ga		nju; je, ju ²⁵
I	njim(e)		njom(e)
L	njemu		njoj

Tabela 11

N	mi	N	vi
G	nās; nas ²⁶	G	vās; vas
D	nama; nam	D	vama; vam
A	nās; nas	A	vās; vas
I	nama	I	vama
L	nama	L	vama

U trećem licu množine, rod se razlikuje samo u nominativu.

	m. r.	sr. r.	ž. r.
N	oni	ona	one
G		njih; ih	
D		njima; im	

²⁵ Nenaglašeni oblik za akuzativ glasi *je*, npr. *On je vidí*, ali se menja u *ju* kad se nade ispred glagolskog *je* (od pomoćnog glagola *biti*) ili posle negacije *nije*: *On ju je video*; *Nije ju video*.

²⁶ Naglašene oblike genitiva i akuzativa ovde pišemo s dugosilaznim akcentom, *nās*, *vās*, jer se tako izgovaraju. U običnim tekstovima oni se pišu jednako kao i nenaglašeni *nas*, *vas*, pa se često samo iz konteksta može zaključiti o kom je obliku reč. U rečenici *Nas zove*, na primer, zamenica je naglašena (jer enklitika ne bi mogla doći na početak); u rečenici *Zovu nas* mogla bi biti nenaglašena (s jedinim naglasakom na reči *Zovu*), ali i naglašena, ukoliko je smisao *Zovu NÁS* (a ne nekog drugog).

A	njih; ih
I	njima
L	njima

7.1.2. Povratna zamenica je ista za svih šest lica i za sva tri roda, usled čega se naziva i **zamenica svakog lica**. Budući da se uvek odnosi na subjekat rečenice u kojoj se nalazi (npr. *Pisac govori o sebi* = o piscu), ona sama nema oblik za subjekat, tj. nema nominativ. Nenaglašeni oblik postoji samo u akuzativu (*se*), a upotrebljava se za građenje povratnih i bezličnih glagola (v. 9.9.1, 9.9.4).

Sebe, se

Tabela 12

N	---
G	sebe
D	sebi
A	sebe; se
I	sobom
L	sebi

7.2. PRISVOJNE ZAMENICE

Prisvojne zamenice su pridevske, usled čega imaju tri roda kao i pridevi, zavisno od imenice s kojom se upotrebljavaju. Pored zamenica za tri lica jednine i tri lica množine postoji i prisvojno-povratna zamenica *svoj*, jednaka za svih šest lica. Ona označava pripadnost subjektu rečenice u kojoj se nalazi, npr.

Direktor je u *svojoj* kancelariji (= u direktorovoj).

Rečenica *Direktor je u njegovoj kancelariji* značila bi da se direktor nalazi u kancelariji nekog drugog čoveka.

Zamenica svoj

JEDNINA

1. *moj, moja, moje*
2. *tvoj, tvoja, tvoje*
3. *njegov, njegova, njegovo*
njen, njena, njeno

MNOŽINA

- naš, naša, naše*
vaš, vaša, vaše
njihov, njihova, njihovo

Prisvojno-povratna (za sva lica): *svoj, svoja, svoje*.

U trećem licu jednine, zamenica *njegov* označava pripadnost biću ili predmetu muškog ili srednjeg gramatičkog roda (kao nemačko *sein*): *pisac i njegovo delo, selo i njegovi stanovnici*. Zamenica *njen* označava pripadnost biću ili predmetu ženskog gramatičkog roda (kao nemačko *ihr* ili englesko *her*): *majka i njena deca, odluka i njene posledice*.

Njegov i njen

Njen ima i redu varijantu *njezin* (-a, -o), a u množini pored *njihov* postoji danas pretežno zastarela varijanta *njin* (-a, -o).

7.2.1. Prisvojne zamenice se menjaju kao pridevi, i to one prvog i drugog lica i zamenica *svoj* po palatalnoj promeni (kao pridev *vruč*, v. tabelu 9), a zamenice trećeg lica po nepalatalnoj (kao pridev *nov*). U muškom rodu jednine, kao i kod prideva (v. 6.3), akuzativ je jednak genitivu ako se odnosi na živo biće, a jednak akuzativu za neživi pojam:

Promena prisvojnih zamenica

Grofica naređuje da pozovete *njenog* šofera.

Grofica naređuje da donesete *njen* kaput.

Kod zamenica *moj, tvoj, svoj* dolazi i do sažimanja u osnovi: pored *mojeg(a)*, *tvojeg(a)*, *svojeg(a)* javlja se i oblik *mog(a)*, *tvog(a)*, *svog(a)*, pored *mojem(u)*, *tvojem(u)*, *svojem(u)* i oblik *mom(e)*, *tvom(e)*, *svom(e)*.²⁷ Kad se tome doda neobavezno prisustvo završnog -u, odnosno -e (v. 3.5.9), ispada da svaki genitiv i dativ-lokativ od ovih triju zamenica ima po četiri varijante, a akuzati-

²⁷ Do ove promene je došlo ispadanjem / između vokala, zatim asimilacijom *oe* u *oo* i sažimanjem dva *o* u jedno: *mojeg(a)* → *moeg(a)* → *moog(a)* → *mög(a)*, *mojem(u)* → *moem(u)* → *moom(e)* → *móm(e)*. U svim sažetim oblicima *o* je dugosilazno.

tiv muškog roda pet (s tim što su jednosložne varijante češće od dvosložnih, a pogotovu od trosložnih).

Tabela 13
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	moj	moje	moja
G	mojeg(a), mog(a)		moje
D	mojem(u), mom(e)		mojoj
A	mojeg(a), mog(a), moj	moje	moju
I	mojim		mojom
L	mojem(u), mom(e)		mojoj

MNOŽINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	moji	moja	moje
G		mojih	
D		mojim(a)	
A	moje	moja	moje
I		mojim(a)	
L		mojim(a)	

Na isti način menjaju se i *tvoj* i *svoj*.

Tabela 14
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	naš	naše	naša
G	našeg(a)		naše
D	našem(u)		našoj
A	našeg(a); naš	naše	našu
I	našim		našom
L	našem(u)		našoj

Vaš se menja na isti način kao i *naš*.

Njegov, *njen* i *njihov* menjaju se kao pridevi s nepalatalnim završetkom:

Tabela 15
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	njegov	njegovo	njegova
G	njegovog(a)		njegove
D	njegovom(e)		njegovoj
A	njegovog(a); njegov	njegovo	njegovu
I	njegovim		njegovom
L	njegovom(e)		njegovoj

U množini, sve prisvojne zamenice menjaju se kao *moj* (v. tabelu 13). Dvojina prisvojnih zamenica ima isti oblik kao i dvojina prideva (v. 6.3.1), dakle u nominativu i akuzativu muškog roda *moja dva prsta*, *naša tri druga*, *njegova četiri kaputa*. U srednjem i ženskom rodu dvojina je jednaka množini.

7.3. POKAZNE ZAMENICE

Umesto jedne pokazne zamenice za blizinu i jedne za daljinu, kao mnogi drugi jezici, srpski ima sistem od tri zamenice koje se indirektno vezuju za tri lica: *ovaj* (*ova*, *ovo*), *taj* (*ta*, *to*) i *onaj* (*ona*, *ono*). Sve tri mogu biti kako imeničke tako i pridevske, tj. mogu se upotrebljavati samostalno ili stajati uz imenicu.

Ovaj se upotrebljava za predmet ili biće blisko govorniku, npr.:

Daću ti *ovaj* članak da ga pročitaš.

Taj upućuje na blizinu sagovorniku, npr.:

Lepo ti stoji *ta* haljina.

Onaj ukazuje na nešto što je udaljeno od obojice, npr.:

Šta je *ono* na krovu?

Taj (*ta*, *to*) često se upotrebljava i anaforički, za upućivanje na prethodni tekst:

Priča se da je izbio štrajk, ali ja o *tome* nisam obavešten.

Onaj (ona, ono) može se odnositi na događaje iz prošlosti, npr.:

Bilo je to *onog* leta kad sam završio školu.

7.3.1. Sa izuzetkom nastavka *-aj* u nominativu muškog roda jednine (i akuzativu, ukoliko se odnose na neživ pojam), ove zamenice se dekliniraju kao pridevi:

Deklinacija:

Tabela 16
JEDNINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	ov-aj	ov-o	ov-a
G	ov-og(a)		ov-e
D	ovo-m(e)		ov-oj
A	ov-og(a); ov-aj	ov-o	ov-u
I	ov-im		ov-om
L	ov-om(e)		ov-oj

MNOŽINA

	m. r.	s. r.	ž. r.
N	ov-i	ov-a	ov-e
G	ov-ih		
D	ov-im(a)		
A	ov-e	ov-a	ov-e
I	ov-im(a)		
L	ov-im(a)		

Ovako se menjaju *i taj* i *onaj*, uz jedinu razliku što instrumental jednine m. roda od *taj*, budući da je jednosložan (v. 3.5.9 pod *e*), može imati pored *tīm* i oblik *time*.

Treba zapaziti da ženski i srednji rod od *onaj* glase jednako kao i odgovarajuće lične zamenice – *ona, ono*, ali se u svim drugim padežima razlikuju, jer lične imaju padeže na *nj-* (vidi tabelu br. 11), dok se pokazno *ona* menja *one, onoj* itd., a od pokaznog *ono* je *onog(a), onom(e)* itd.

Pokazne zamenice naspram ličnih:

Kao i kod prideva (v. 6.3.1), nominativ i akuzativ muškog roda uz *dva, tri, četiri* ili *oba* imaju oblik dvojine na *-a*: *ona tri čoveka, ova četiri zida, oba ta slučaja* i sl.

7.3.2. U rečenicama s glagolom *biti* i imenicom, pokazne zamenice se upotrebljavaju u srednjem rodu jednine bez obzira na rod i broj imenice, npr.:

Srednji rod uz biti

Ovo je moj sin/moja ćerka.

Ovo su moji sinovi/moje ćerke.

To je bio uspeh.

To je bila nesreća.

To su bili uspesi.

itd.

7.3.3. Isti trojni sistem, vezan za tri lica, nalazimo i u pridevskim zamenicama *ovakav (-kva, -kvo), takav (-kva, -kvo)* i *onakav (-kva, kvo)*, koje bi se mogle parafrazirati »kao ovaj«, »kao taj«, »kao onaj«. One odgovaraju na pitanje *kakav?* i ne upućuju na konkretan predmet, nego na vrstu, odnosno osobinu. Krojaču, na primer, mogu reći *Želim ovakve rukave*, pokazujući na sopstveno odelo, *Želim takve rukave*, pokazujući na odelo u krojačevoj ruci, *Želim onakve rukave*, ako pokazujem na neko odelo koje se nalazi podalje od obojice.

Ovakav, takav, onakav

Pridevske zamenice *ovoliki (-a, -o), toliki (-a, -o)* i *onoliki (-a, -o)* odgovaraju na pitanje *koliki?* i upućuju na količinu ili veličinu. Primeri:

Ovoliki, toliki, onoliki

Riba je bila *ovolika* (kaže pečač pokazujući rukama dužinu ribe).

Šta ćeš raditi s *tolikim* novcem? (novac je kod sagovornika).

Šteta nije *onolika* kao pre dve godine (upućivanje na prošlost).

7.4. UPITNE ZAMENICE

Imeničke upitne zamenice su *ko* (za ljudska bića) i *šta* (za nežive pojmove). Dekliniraju se na sledeći način:

Tabela 17

N	ko	N	šta
G	koga	G	čega
D	kome	D	čemu
A	koga	A	šta
I	kim(e)	I	čim(e)
L	kome	L	čemu

Ove zamenice nemaju množinu. Sa *ko*, slaganje prideva i participa je u muškom rodu (npr. *Ko je došao? Ko je ovde poslednji?*) a sa *šta* u srednjem (npr. *Šta se desilo?*)

7.4.1. Pridevska upitna zamenica *koji, koja, koje* ima ostale padeže kao *moj* (v. tabelu 13). Kao i *moj*, u G, D i A jednine m. i sr. roda može, pored punih oblika *kojeg(a)*, *kojem(u)*, *imati* i kontrahirane *kog(a)*, *kom(e)*. Primeri:

Koju knjigu čitaš?

Na *ko(je)m* spratu vi stanujete?

Pridevska upitna zamenica *kakav, kakva, kakvo* menja se kao pridev (v. tabelu br. 9), s tim što nema vokativa. Nepostojano *a* se javlja jedino u nominativu jednine m. roda (i u akuzativu kad je jednak nominativu). *Kakav* se može parafrazirati kao 'koje vrste?', dakle njime se pita za osobinu a ne za identitet, npr. *U kakvom je stanju ranjenik?* Ipak, u mnogim pitanjima *kakav* ima praktično isto značenje kao *koji*, npr.

Kakav se to skandal dogodio?

Kakvu salatu želite?

Prisvojno-upitna pridevska zamenica *čiji, čija, čije* menja se kao pridevi sa završetkom na palatalni suglasnik (v. tabelu 9).

Pridevska zamenica *koliki, -a, -o* menja se kao pridevi koji se završavaju na nepalatalni suglasnik (v. tabelu br. 9). Njome se prvenstveno pita za veličinu, npr. *Kolika je tvoja soba?* (= koliko je velika?). U množini se može odnositi i na količinu (*Gledaj koliki su ljudi došli*), mada je tu uobičajeniji prilog *koliko* s genitivom množine (*Gledaj koliko je ljudi došlo*).

Kao i kod prideva (v. 6.3.1), nominativ i akuzativ muškog roda ovih zamenica uz *dva, tri, četiri* ili *oba* imaće oblik dvojine na *-a*: *Čija tri prsta? Kakva četiri brata? Koja dva prozora si razbio?*

7.4.2. Upitne zamenice umesto neodređenih. – Zamenica *ko* može se upotrebiti u značenju *neko* (v. neodređene zamenice, 7.6), *koji* umesto *neki*, *kakav* umesto *nekakav*, *šta* ili *što* umesto *nešto*. Do toga je češće dolazilo u starijem književnom jeziku nego danas, i to u upitnim ili pogodbenim rečenicama. I danas je uobičajeno *Ima li koga?* (= *Ima li nekoga*: pitanje pri ulasku u tuđu kuću ili prostoriju). Tako i:

Jeste li *šta* (= nešto) našli?

Ako bude *kakvih* (= nekakvih) problema, zovite me.

U gramatikama i rečnicima na ovaj način se često označava rekcija glagola ili prideva, npr. *zahvaliti kome* (= *nekome*: pokazuje da glagol *zahvaliti* traži dativ), *zadovoljan čime* (= *nečim*: pokazuje da pridev *zadovoljan* ima dopunu u instrumentalu).

7.5. ODNOSNE ZAMENICE

Odnosne (relativne) zamenice najvećim delom imaju isti oblik i istu promenu kao i upitne.

Najviše se za građenje odnosnih rečenica upotrebljava zamenica *koji, koja, koje*. Ona se u rodu i broju slaže sa antecedentom (imenicom ili zamenicom na koju se odnosi):

Koliki

Ko - neko

Relativno koji

Zaokružite broj takmičara *koji* vam se najviše dopao.

» » lepotice *koja* » » » dopala.
» » deteta *koje* » » » dopalo.

Akuzativ jednine odnosne zamenice m. roda jednak je genitivu za živi, a nominativu za neživi antecedent (up. 7.2.1):

Stiže čovek *koga* si toliko čekao.

» autobus *koji* » » »

7.5.1. Zamenica *što* ima nekoliko upotreba. Kao nepromenljiva može se upotrebiti umesto *koji*, bez obzira na rod i broj antecedenta, npr.:

Gledaj ove ljude *što* prolaze (= *koji prolaze*).

Umesto akuzativa upotrebljava se spoj *što* s akuzativom nenaglašene lične zamenice odgovarajućeg roda i broja, npr. *cvet što smo ga ubrali* (= *cvet koji smo ubrali*), *biljke što smo ih ubrali* (= *biljke koje smo ubrali*). Ovakva upotreba je retka u današnjem jeziku.

Češće je *što* koje se odnosi na ceo sadržaj prethodne rečenice, npr.:

Bolesnik je počeo da jede, *što* je dobar znak.

U ovom slučaju *što* se deklinira slično upitnoj zamenici *šta*:

Tabela 18

N	što
G	čega
D	čemu
A	što; šta
I	čime
L	čemu

Akuzativ je *što*, jednak nominativu, ali posle predloga glasi *šta*. Primeri:

Moramo smanjiti uvoz, bez *čega* nema reforme.

Otpustili su vratara, *što* ja ne odobravam.
Ona tvrdi da je požar podmetnut, za *šta* nema dokaza.

U spoju sa zamenicama srednjeg roda *ono*, *to*, *ovo* ili *sve*, *što* ima uopšteno ili apstraktno značenje: *Što* posle drugih zamenica

Reći ću vam *ono što* znam.

Nema *toga* o *čemu* se ne bi moglo razgovarati.

Uzmite *sve što* želite.

Što u ovoj funkciji može doći i bez prethodne zamenice, odnosno bez antecedenta, naročito kad je odnosna rečenica ispred upravne:

Što se započne treba i završiti.²⁸

7.5.2. Odnosna zamenica *kakav*, slično upitnoj, ne odnosi se na konkretno biće ili predmet nego na vrstu: To je pejzaž *kakve* je slikao Rubens (= ona vrsta pejzaža koju je slikao Rubens). *Relativno kakav*

7.5.3. Odnosno-prisvojna zamenica *čiji* menja se kao i upitna (v. tabelu 9). Budući da je pridevska zamenica, ona se u rodu, broju i padežu ne slaže sa antecedentom nego sa imenicom koja sledi: *Relativno čiji*

Poslao mi je jednu priču *čijeg* se naslova ne sećam.

7.6. NEODREĐENE ZAMENICE

Najveći broj neodređenih zamenica gradi se od upitnih, tako što se ispred njih dodaju četiri vrste formata. Na taj način dobijamo sledeći sistem zamenica:

²⁸ Pored zameničkih upotreba, *što* može biti i veznik (npr. *Milo mi je što ste došli*, v. 21.11), a može biti i prilog, sinonim za *zašto*, npr. *Što me nisi zvao?*

Tabela 19

	I	II	III	IV	V
1	nešto	neko	neki, -a, -o	nekačav, -kva, -kvo	nečiji, -a, -e
2	svašta	svako	svaki, -a, -o	svakačav, -kva, -kvo	svačiji, -a, -e
3	ništa	niko	nijedan (nikoji)	nikakav, -kva, -kvo	ničiji, -a, -e
4	išta	iko	ijedan (ikoji)	ikakav, -kva, -kvo	ičiji, -a, -e

Zamenice pod I i II su imeničke, u ostale tri kolone su pridevske. One pod I odnose se na nežive pojmove, one pod II na ljudska bića, dok za pridevske nema ograničenja.

Zamenice pod I menjaju se kao *šta* (v. tabelu 17), s tim što u instrumentalu ne mogu imati produžni vokal *e*, pošto su dvosložne. Množine nemaju.

Zamenice pod II menjaju se kao *ko* (v. tabelu 17), s tim što u instrumentalu ne mogu imati produžni vokal *e*, pošto su dvosložne. Množine nemaju.

Zamenice pod III i IV menjaju se kao pridevi tipa *nov* (v. tabelu 9), osim *nikoji* i *ikoji*, koji se menjaju kao *koji* (v. 7.4.1). Zamenice pod V menjaju se kao pridevi tipa *vruć* (v. tabelu 9). Kao i kod drugih pridevskih zamenica, uz *dva*, *tri* ili *četiri* nominativ i akuzativ muškog roda imaće oblik dvojine na *-a*: *svaka dva dana*, *nečija tri druga* i sl.

7.6.1. Zamenice na *ni-* i na *i-*. – Zamenice u redovima 3 i 4 gornje tabele imaju tu osobenost da predlog ne dolazi ispred njih, nego se ubacuje između prefiksa *ni-*, odnosno *i-*, i ostatka zamenice, tako da se ceo spoj piše u tri reči. Tako, na primer:

Promena sa predlogom

OD

iz + ništa

od + iko

za + nikakav

s(a) + niko

u + ikakva

BIĆE

ni iz čega (genitiv)

i od koga (genitiv)

ni za kakvog (akuzativ)

ni s(a) kim (instrumental)

i u kakvoj (lokativ)

i tome slično. Ovo ne važi za predlog *bez*, gde će biti *bez ikoga*, *bez čega* i sl.

Zamenice u redu 3 su odrečne (negativne) i idu uvek s odrečnim glagolom (pravilo o dvostrukoj negaciji): *Ništa se ne događa*; *Ne vidim nikoga*; *Ne sviđa mi se nijedan*; *Ova zemlja nije ničija*.

Odrečne zamenice

Zamenice u redu 4 uglavnom se upotrebljavaju u upitnim ili pogodbenim rečenicama: *Jeste li išta našli?* *Ima li ikakvog rezultata?* *Da je iko dolazio, ja bih to znao* i sl. Ne upotrebljavaju se u istoj prostoj rečenici s negacijom, ali mogu doći posle negirane rečenice: *Ne želim | da iko pomisli da sam se uplašio*.

Zamenice *nikoji* i *ikoji*, u koloni III, danas se retko upotrebljavaju, osim u spoju s predlogom, npr.:

Ni u kom slučaju neću doći.

Ako i za kojeg učenika čujem da je odsutan... itd.

Inače se umesto njih upotrebljavaju *nijedan* i *ijedan*, odnosno *nikakav* i *ikakav*. Ove poslednje dve, analogno zamenici *takav* (v. 7.3.3) i *kakav* (7.4.1), značile bi 'nijedne vrste' i 'ijedne vrste', ali kad je reč o negaciji, to se izjednačava sa značenjem *nijedan*, odnosno *ijedan*. Potrebne su naročito u množini, budući da *nijedan* i *ijedan*, samim tim što su sastavljeni s brojem *jedan*, nemaju množine. Primeri:

Nijedan, ijedan; nikakav, ikakav

Ne verujem ni u kakve veštice.

Jeste li imali ikakvih teškoća?

7.6.2. Zamenica *sav*. – *Sav* (*sva*, *sve*) ima nepostojano *a* jedino u nominativu (akuzativu) jednine muškog roda. Menja se (iako suglasnik *v* nije palatalan) kao pridev tipa *vruć* (v. tabelu 9), dakle u m. i sr. rodu ima genitiv

svæg(a), dativ–lokativ *svem(u)*, instrumental *svim(e)*.

U genitivu množine, pored *svih*, javlja se i oblik *sviju*, koji neki autori osećaju kao regionalizam.

U govoru i kod manje pažljivih pisaca, u srednjem rodu umesto *sve* javlja se *svo*, ali ga jezički standard ne priznaje.

7.6.3. Zamenica *sâm* (*sâma*, *sâmo*) može biti i pridev sa značenjem 'usamljen, bez društva', npr. *Ne volim da budem sam u kući*. Kao zamenica ima dva osnovna značenja, koja se donekle preklapaju:

(a) Značenje 'samostalno, bez tuđe pomoći', npr. *Sam ću to uraditi*; *Devojčica se sama obukla*. Čest je spoj *sam od sebe*, koji znači 'spontano', 'sopstvenim snagama', npr. *Rana će zarasti sama od sebe*.

(b) Značenje naglašenog identiteta, kao u lat. *ipse*, fr. *même*, nem. *selbst*, engleskim zamenicama na *-self* itd. Primeri: *Sam ne znam* (= ni ja lično ne znam) *šta me je snašlo*; *Sami ste krivi* (= za vašu nevolju krivi ste vi, a ne neko drugi). Često mu prethodi veznik *i*, odnosno *ni* u odrečnim rečenicama:

I sama optužena priznaje krivicu.

Ni sam autor se ne seća šta je hteo da kaže.

Naglašava povratnu zamenicu u spojevima *sam sebi*, *sam za sebe* i sl.; precizira i pojačava značenje imenice u izrazima kao *od samog početka*, *do samog kraja*, *u samom centru* i sl. Ukoliko se nađe neposredno uz enklitički oblik 1. lica jednine prezenta glagola *biti*, *sam*, zamenicu obično pišemo s dugosilaznim akcentom da bismo ih međusobno razlikovali, npr. *Sâm sam to uradio*.

7.6.4. Zamenice naglašene neodređenosti. – Prefiks *po-* uz zamenice na *ne-* pokazuje da je reč o malobrojnim i retkim licima ili predmetima: *Ponešto je tačno u ovom članku* (= samo pojedina mesta); *Poneko se neće*

Pridevsko
značenje

Zamenička
značenja

Prefiks *po-*

složiti sa mnom; *poneki put* (= katkad, povremeno) i sl.

Rečca *god* posle upitne zamenice pokazuje da dolazi u obzir svaka od raznih mogućnosti (analogno engleskom *whoever*, *whatever* i sl.): *Ko god dođe, recite mi da nisam tu*; *Što god da se desilo, sada je prošlo*; *čiji god* (= svejedno čiji) itd.²⁹

Za iskazivanje potpune neodređenosti ili neograničenog izbora upotrebljava se, ispred upitne zamenice, rečca *ma*, npr. *ma ko* (= svejedno ko, svako), *ma koji* (= svejedno koji, svaki), *ma šta*, *ma kakav*, *ma čiji*. Sa istim značenjem upotrebljavaju se i *makar* (*makar ko*, *makar koji*, *makar šta* itd.) i *bilo* (*bilo ko*, *bilo koji*, *bilo šta* itd.). Ova poslednja može doći i **posle** upitne zamenice, sa istim značenjem: *ko bilo*, *koji bilo*, *šta bilo*.

Rečca *god*

Ma, makar, bilo

²⁹ Od ovoga *god* treba razlikovati *-god* pisano sastavljeno, kao sufiks, gde ima značenje slično prefiksu *po-*: *kagod* = poneko, *kofigod* = poneki, *štogod* = ponešto, *kakavgod* = nekakav i sl.

8. BROJEVI

Brojevi se dele na **kardinalne** (osnovne, glavne), **redne** i **zbirne**. Od njih, samo redni se uvek slažu u rodu, broju i padežu sa imenicom. Većina kardinalnih i zbirnih brojeva ponaša se kao prilozi za količinu, tj. imenica stoji posle njih u genitivu množine. To je razlog što se brojevi ne svrstavaju među prideve, kao u većini neslovenskih jezika, nego čine posebnu vrstu reči.

8.1. KARDINALNI BROJEVI

Promenljivi su samo brojevi od *jedan* do *četiri*. Među njima, *jedan* i *dva* imaju posebne oblike za tri roda, dok se *tri* i *četiri* menjaju samo po padežima.

Promena
broja *jedan*

Jedan (*jedna, jedno*), s nepostojanim *a* koje se javlja samo u nominativu (akuzativu) jednine, deklinira se kao pridev tipa *nov* (v. tabelu 9). Množina se upotrebljava u dva slučaja:

– Sa imenicama koje imaju samo množinu (*pluralia tantum*), npr. *jedne makaze, jedne pantalone, jedne saonice* (ž. rod), *jedna vrata, jedna kola* (s. rod).

– U korelaciji sa *drugi*, uz imenice koje označavaju množinu bića ili predmeta, npr:

Taman uništimo jedne bube a pojave se druge
ili i bez imenice:

Jednima ovaj predlog odgovara, drugima ne.

8.1.1. *Dva* ima taj oblik nominativa i akuzativa za muški i srednji rod, npr. *dva vojnika, dva dugmeta*. Genitiv je *dvaju*, a dativ, lokativ i instrumental *dvama*. U ženskom rodu biće *dve* (npr. *dve sestre*), s genitivom *dveju*, dativom, lokativom i instrumentalom *dvema*.

Promena
broja *dva*

Kao *dva* menja se i *oba* (*oba vojnika, obe sestre*), dakle s promenom u m. i s. rodu *obaju, obama*, u ž. rodu *obeju, obema*. Često se upotrebljava u spoju sa *dva*: *obadva vojnika, obadve sestre*.

Tri i *četiri* imaju iste oblike za sva tri roda; genitiv je *triju, četiriju*, a dativ, lokativ i instrumental *trima, četirima*.

8.1.2. Brojevi od *pet* pa naviše su nepromenljivi. Izuzeci su *stotina* (pored nepromenljivog *sto*: v. i sledeći pasus), *hiljada, milijarda*, koji se menjaju kao imenice ž. roda (ali v. niže, 8.1.6), kao i *milijon, bilion, trilion* itd., koji se menjaju kao imenice m. roda.

Za brojeve od 200 do 900 postoje dve vrste naziva, od jedne ili od dve reči:

200	dvesta	dve stotine
300	trista	tri stotine
400	četiristo	četiri stotine
500	petsto	pet stotina
600	šeststo	šest stotina
700	sedamsto	sedam stotina
800	osamsto	osam stotina
900	devetsto	devet stotina

Treba obratiti pažnju na završetak u prvom nizu, koji glasi *-a* za *dvesta* i *trista* a *-o* za ostale brojeve. U drugom nizu, dvojinjski oblik *stotine* dolazi uz *dva, tri, četiri*, a genitiv množine *stotina* uz veće brojeve. Za grafiju *šeststo* vidi 3.5.3.1.

8.1.3. U složenim brojevima pišu se odvojeno nazivi jedinica, desetica, stotina, hiljada itd.: *dvadeset tri* (23), *osamdeset sedam* (87), *sto pedeset šest* (156), *tri hiljade četiristo šezdeset devet* (3.469) itd.

8.1.4. Slaganje broja sa imenicom i drugim rečima. – Uz složene brojeve čija je poslednja cifra 1, i imenica će biti u jednini, isto kao uz *jedan* (*jedna, jedno*): *dvadeset jedan dan, pedeset jedna knjiga*.

Tri i četiri

Pet i veći brojevi

Nazivi stotina

Odvojeno pisanje reči

Uz brojeve *dva, tri, četiri* imenica je u obliku dvojine (v. 5.2.3), a uz one od *pet* naviše u genitivu množine:

dva (tri, četiri) druga, metra, pileta
pet (šest itd.) drugova, metara, pilića
dve (tri, četiri) žene, sestre
pet (šest itd.) ženâ, sestará

Pridevi i pridevske zamenice imaju oblik dvojine, na *-a* u muškom i srednjem, a na *-e* u ženskom rodu:

ova moja dva (tri, četiri) dobra druga
ove moje dve (tri, četiri) dobre drugarice

Uz brojeve od *pet* naviše i oni su u genitivu množine, na *-ih*:

ovih mojih pet (šest itd.) dobrih drugova (drugarica)

Sve što je rečeno za brojeve *dva, tri, četiri* važi i za složene brojeve čija je poslednja cifra 2, 3 ili 4: *trideset dva (trideset tri, trideset četiri) metra*, ali 35 (36, itd.) *metara*; *šezdeset dve (šezdeset tri, šezdeset četiri) devojke*, ali 65, 66 itd. *devojaka*.

Na slaganje s brojem treba posebno paziti kod imenice *čovek*, za koju smo videli da ima nepravilnu množinu *ljudi*: 30 *dobrih ljudi*, 31 *dobar čovek*, 32 (33, 34) *dobra čoveka*, 35, 36 *dobrih ljudi* itd.

8.1.5. Lična zamenica, uz sve brojeve osim *jedan*, stoji u genitivu: *nas tri, njih deset, vas sto pet; ima ih pedeset; Došlo nas je osamnaest* i sl.

Glagol u predikatu biće u množini ako su u subjektu brojevi *dva, tri, četiri* ili višecifreni brojevi s poslednjom cifrom 2, 3 ili 4:

Dve (tri, četiri, 22, 53, 64 itd.) knjige *nedostaju*.

Uz brojeve *pet* i veće, odnosno višecifrene brojeve s poslednjom cifrom 5–9 ili 0, glagol će biti u jednini:

Pet (šest, 25, 37, 48, 50 itd.) knjiga *nedostaje*.

Broj i pridev

Broj i lična zamenica

Broj i glagol

Glagolski pridevi (participi) posle 2, 3, 4 biće u obliku dvojine – na *-a* u m. i sr. rodu, na *-e* u ženskom, npr.

Stigla su tri (22, 23, 24, 32, 33 itd.) autobusa.

Dve (22, 23, 24, 32 itd.) radnice su *otpuštene*.

Uz *pet* i veće brojeve (cifre) biće u jednini srednjeg roda:

Stiglo je pet (šest, sedam...) autobusa.

Dvadeset (25, 26...) radnica je *otpuštena*.

8.1.6. Po ugledu na nepromenljive brojeve od *pet* naviše, i brojevi *dva*, *tri*, *četiri* danas sve češće gube deklinaciju, pa se umesto u odgovarajućem padežu upotrebljavaju u tzv. **skamenjenom akuzativu** (koji je po obliku jednak nominativu). Do toga prvenstveno dolazi posle predloga, npr. *ruda iz tri rudnika* (češće nego *iz triju rudnika*), *u sve četiri sobe su gosti* (pre nego *u svim četirima sobama*). U genitivu bez predloga prednost se daje padežnim oblicima, npr. *odnosi dveju zemalja*, *pisma triju čitalaca*, mada se i tu javlja skamenjeni akuzativ: *odnosi dve zemlje*, *pisma tri čitaoca*.

Kod brojeva *stotina*, *hiljada* i *milijarda* upotrebljavamo skamenjeni akuzativ na *-u*, i to ne samo umesto kosih padeža (npr. umesto lokativa u: *Reč je o hiljadu dolara*) nego i umesto nominativa, npr:

Postoji *stotinu* (= sto) razloga za to.

Milijardu (= Milijarda) ljudi gladuje.

Ova tri broja se dekliniraju kad znače **neodređenu množinu**, npr. *hiljade dolara*, *više hiljadā dolara*, *reč je o hiljadama dolara*; ali: *reč je o tri hiljade dolara*.

8.2. REDNI BROJEVI

Od brojeva 1–4 redni brojevi se grade posebnim osnovama: *prvi*, *drugi*, *treći*, *četvrti*. Od svih ostalih brojeva grade se dodavanjem na kardinalni broj pridevskih nastavaka *-i*, *-a*, *-o* (*peti*, *peta*, *peto* itd.), s tim što se u

Nepromenljivost

Stotinu i sl.

sedam i *osam* gubi vokal *a*: *sedmi*, *-a*, *-o*, *osmi*, *-a*, *-o*. Od *sto* redni broj glasi *stoti*. Od *hiljadu*, *milion*, *milijarda* gradi se nastavkom *-iti*: *hiljaditi*, *milioni*, *milijaditi*.

Redni brojevi se menjaju kao određeni pridevi (v. tabelu 9) i slažu se u rodu, broju i padežu sa imenicom: *deseta strana*; *u trećoj ligi*; *citat iz dvanaestog poglavlja*; *Petar Prvi*, *vladavina Petra Prvog* i sl.

Kod složenih brojeva samo poslednja reč dobija oblik rednog broja, a pišu se odvojeno, kao i kardinalni: *pedeset deveti* (59), *sto sedamdeset prvi* (171), *dve hiljade trista dvadeseti* (2.320).

U pisanju ciframa koriste se ili rimski brojevi (pre svega za vekove: *u XVIII veku* i sl.) ili arapski s tačkom na kraju: *na 86. strani*. Tako se pišu i godine, budući da se u srpskom iskazuju rednim brojem: *Godine 1972. došao je u Beograd*. Tačka se ne piše ukoliko sledi neki drugi znak interpunkcije, kao što su crta, zagrada ili zapeta. Otuda će u nabranjima, npr. *na 9, 17, 35, 41. i 58. strani*, samo poslednja dva broja imati tačku.

Promena rednih brojeva

Pisanje ciframa

8.3. ZBIRNI BROJEVI

U savremenom jeziku zbirni brojevi se sve ređe upotrebljavaju, ali ipak ima slučajeva u kojima se ne mogu zameniti kardinalnim brojevima.

Prema 2 zbirni broj glasi *dvoje*, prema 3 *troje*, prema 4 *četvoro*; za brojeve od 5 naviše obrazuju se nastavkom *-oro* (*petoro*, *šestoro* itd.). U složenim brojevima samo poslednja reč dobija zbirni oblik, npr. *sto dvadeset sedmoro* (127). Od brojeva 21, 31, 41 itd. ne postoji zbirni oblik, jer ga nema ni za broj *jedan*.

Ovi brojevi se menjaju po padežima, ali je ta promena uglavnom zastarela; donekle su još u upotrebi samo dativi–lokativi *dvoma* (od *dvoje*) i *troma* (od *troje*). Na isti način menja se i zamenica *oboje*, s dativom–lokativom *oboma*.

8.3.1. Zbirni brojevi se upotrebljavaju u tri slučaja:

(a) uz zbirne imenice, koje posle njih stoje u genitivu: *troje dece, sedmoro braće, desetoro gospode*³⁰;

(b) za nabrojanje ljudskih bića različitog pola, ispred imenice u genitivu (*dvanaestoro ljudi* = ukupno 12 žena i muškaraca, *imao je šestoro dece* = imao je ukupno šest sinova i kćeri), posle zamenice u genitivu (*nas dvoje*, rečeno o muškarcu i ženi, *njih petoro* itd.) ili bez ičega (npr. *stan za četvoro*);

(c) ponekad u apstraktnom smislu, npr. *Treba znati dvoje* (= dve stvari, dve činjenice).

Kao što je rečeno gore za kardinalne, i zbirni brojevi najčešće se upotrebljavaju u skamenjenom akuzativu, npr. *Dobio sam pisma od troje ljudi; Živim u malom stanu sa četvoro dece.*

8.3.2. Od iste osnove kao zbirni brojevi izvedeni su **brojni pridevi**, s nastavcima za sva tri roda: *dvoji, dvoje, dvojica; troji, -e, -a; četvori, -e, -a; petori, -e, -a* itd. Dekliniraju se kao zamenica *moj* (v. tabelu 13), ali većina padežnih oblika danas je zastarela.

Ovi oblici se danas upotrebljavaju samo uz imenice koje nemaju jednine (*pluralia tantum*), i to praktično samo u ženskom i srednjem rodu: *dvoje makaze, četvoro naočari, troja vrata, petora kola.*

8.4. BROJNE IMENICE

8.4.1. Dodavanjem sufiksa *-ak* na osnovu kardinalnih brojeva dobijaju se imenice sa značenjem približnog broja: *desetak* (= oko deset), *dvanaestak, petnaestak, dvadesetak, tridesetak* itd. do *devedesetak*. Za stotine

³⁰ Za brojeve 2–4 može se upotrebiti i kardinalni broj, a imenica je tada u obliku dvojine: *dva (tri, četiri) deteta, brata, gospodina*. Za imenice kao *braća* i *gospoda*, pošto označavaju muškarce, može se upotrebiti i brojna imenica na *-ica*: *sedmorica braće, desetorica gospode* (v. niže, 8.4.3).

Upotreba
zbirnih brojeva

Brojni pridevi

Približni brojevi

ove imenice glase *stotinak, dvestotinak* itd. Sve se upotrebljavaju kao nepromenljive.

8.4.2. Nazivi za razlomke grade se sufiksom *-ina* od rednog broja (osim reči *polovina* = ½): *trećina, četvrtina, petina* i tako dalje. Menjaju se kao imenice II deklinacije, npr. *dve trećine* (2/3), *pet osmina* (5/8) i sl. Ne postoje za brojeve s poslednjom cifrom 1 ili 2, kao ni za *hiljadu, milion, milijardu*, gde se mora upotrebiti redni broj s imenicom *deo*: *dvadeset prvi deo* (1/21), *hiljaditi deo* (1/1000) itd.³¹ Od *sto* se kaže *stotinka* (obično kad je reč o 1/100 sekunde) ili češće *stoti deo*.

8.4.3. Od zbirnih brojeva grade se imenice sa sufiksom *-ica*: *dvojica, trojica, četvorica, petorica* i tako dalje, takode za složene brojeve, npr. *sto trideset sedmorica* (137). Sa istim sufiksom je i *obojica*. Ne postoje za brojeve s poslednjom cifrom 1, kao ni za *sto, hiljadu, milion, milijardu*.

Ove brojne imenice označavaju isključivo muškarce; ne mogu se odnositi na skup muškaraca i žena (gde bi se upotrebili zbirni brojevi tipa *dvoje*, v. gore 8.3.1), za žene, niti za nežive pojmove. Kao i za kardinalne brojeve, imenica dolazi posle njih u genitivu množine (npr. *desetorica dečaka*), a lična zamenica ispred njih u genitivu (*vas dvojica, njih dvanaestorica* i sl.). Pogodne su zato što se menjaju po drugoj deklinaciji (samo u jednini, budući da već znače množinu) i mogu se javiti u svim padežima, za razliku od nepromenljivih ili teško promenljivih kardinalnih brojeva, npr. *Došao je s petoricom drugova; Poziv je poslat devetorici svedoka.*

³¹ U matematici se oba broja čitaju kao kardinalni, npr. *jedan kroz dvadeset jedan* (1/21), *tri kroz pedeset* (3/50) itd.

9. GLAGOLI

9.1. KATEGORIJE PROMENE

Glagoli dele s ličnim i prisvojnim zamenicama kategoriju **lica** i **broja** (tri lica jednine i tri množine). Čisto glagolske kategorije su **način**, **vreme**, **stanje (dijateza)** i **vid**.

Oblici koji razlikuju lice i broj nazivaju se **lični** ili **finitni**, a oni koji glase jednako za svih šest lica – **nelični** ili **infinitni** (vidi 9.8). U ove druge spadaju infinitiv, radni pridev (aktivni particip), trpni pridev (pasivni particip), glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli.

Finitni i infinitni oblici

Dva participa, kao i obični pridevi, mogu imati muški, ženski ili srednji rod. Tako se razlikuje npr. *Došao sam* (kad govori muškarac) i *Došla sam* (kad govori žena), *Primljen si* (rečeno muškarcu) i *Primljena si* (rečeno ženi).

9.2. UPITNI OBLIK

Izjavna rečenica se može pretvoriti u pitanje na dva načina. Jedan je inverzija glagola i subjekta, pri čemu posle glagola obavezno dolazi upitna enklitika *li*:

Inverzija

(Deca spavaju.) Spavaju li deca?

Od pomoćnih glagola *biti* i *hteti* tada se umesto enklitičkih upotrebljavaju puni (naglašeni) oblici (v. 9.13.1, 9.13.2), npr.:

(Dobro sam uradio.) *Jesam* li dobro uradio?

(Brzo će ozdraviti.) *Hoće* li brzo ozdraviti?

Drugi način je da se ispred izjavne rečenice stavi spoj *da li* (izg. *dāli*), uporediv sa ruskim *есть* ili francuskim *est-ce que*. Pri tom treba paziti da eventualne enklitike dođu na drugo mesto, posle njega:

Da li

Da li deca spavaju?
 Da li *sam* dobro uradio?
 Da li *će* brzo ozdraviti?
 (Poznaješ ga.) Da li *ga* poznaješ?

Vidi i 9.6.4.1, 9.6.6.2. Za pitanja s rečcom *zar* vidi 13.3.

9.3. ODREČNI OBLIK

Za negiranje prezenta, aorista i potencijala ispred glagola se stavlja rečca *ne*, pri čemu treba voditi računa o mestu enklitike, npr:

(Lift radi.) Lift *ne* radi.

(Dugo biste čekali.) *Ne* biste dugo čekali.

Naglasak je katkad na negaciji a katkad na glagolu, što zavisi od toga kakav je akcent u osnovi glagola (v. 3.4.1).

Glagoli *imati*, *biti* i *hteti* imaju u prezentu posebne određne oblike *nemam*, *nisam*, odnosno *neću* (v. 9.12, 9.13.1.1, 9.13.2.1). Budući da su poslednja dva pomoćni glagoli, *nisam* se koristi za određni oblik perfekta, a *neću* za određni oblik futura, npr.:

(Juče je padao sneg.) Juče *nije* padao sneg.

(Pobedićemo.) *Nećemo* pobediti.

Za određna pitanja uglavnom se koristi određni oblik sa enklitikom *li*:

Ne biste *li* hteli malo torte?

Nismo *li* se negde već videli?

Upotreba rečce *zar* u odrečnim pitanjima (v. 13.3) pokazuje da se odrečan odgovor smatra manje verovatnim:

Zar deca ne spavaju?

Zar juče nije padao sneg?

Vidi i 9.6.4.2, 9.6.6.3.

Nemam, nisam, neću

Pitanja s negacijom

9.4. VID

Kao i u drugim slovenskim jezicima, glagolski vid (aspekt) predstavlja značajnu teškoću za strance koji uče srpski. Vid ne spada u promenu glagola, nego za svaki pojedini glagol treba odrediti da li je po vidu **svršeni (perfektivan)** ili **nesvršeni (imperfektivan)**.

9.4.1. Nesvršeni glagoli iskazuju radnju u toku, koja traje izvesno vreme u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, bez ograničenja. Uz to, gotovo svi se mogu upotrebiti i kao **iterativni (učestali)**, ako iskazuju radnju koja se više puta ponavlja. Nesvršen je, na primer, glagol *pisati* u rečenici *Učenici pišu zadatak*. Iterativan je isti glagol u rečenici *Pisaću ti svakog dana*.

U malom broju slučajeva postoji glagol samo sa iterativnim značenjem. Takvi su npr. *ručavati* i *večeravati* naspram nesvršenih *ručati* i *večerati*, ili *vidati* naspram svršenog i nesvršenog *videti* (v. niže, 9.4.3).

9.4.2. Svršeni glagoli iskazuju završenu radnju, npr. *napisati* u rečenici *Napisao sam pismo*. Pri tom treba razlikovati nekoliko podvrsta perfektivnosti:

– **trenutno-svršeni glagoli**, za radnju koja traje sasvim kratko, praktično se obavlja u trenutku, npr. *pasti*, *udariti*, *dati*, *uzeti*, *skočiti*, *pući* i sl.;

– **početno-svršeni glagoli**, koji označavaju početak radnje, npr. *zapevati* (= početi pevati), *zaspali* (= pasti u san), *potrčati*, *poleteti*, *progovoriti*;

– **završno-svršeni glagoli**, koji pokazuju da je radnja privedena kraju, npr. *pojести*, *napuniti*, *pročitati*, *otpevati*, *izgoreti*.

Detaljnijom analizom značenja dolazi se i do drugih podvrsta svršenog vida, kao što su **ingresivni** ili **intenzivni** glagoli, koji pokazuju da je radnja trajala izvesno vreme, npr. *poživeti* (= živeti izvesno vreme), *zaigrati se* (= prepustiti se igri, ne vodeći računa o vremenu), *uležati se* (= predugo ležati), *potrajati*, *porazgovarati*

Nesvršeni i učestali glagoli

Vrste svršenih glagola

itd., ili **sativni** glagoli, za radnju koja je dovedena do krajnjih granica, do zasićenosti, npr. *najesti se, naigrati se, nagledati se, namučiti se, naspavati se* itd.

9.4.3. Izvestan manji broj glagola ima osobine oba vida, zbog čega ih nazivamo **dvovidskim** (biaspektualnim). Glagol *videti*, na primer, nesvršen je u *Pred sobom je video beskrajnu ravnicu* (= pred očima je imao...), a svršen u *Obradovao se kad me je video* (= kad me je ugledao), bez razlike u obliku. Takvi su i glagoli *čuti, razumeti, ručati, večerati* i drugi, a naročito većina glagola stranog porekla sa sufiksima *-ovati, -irati* ili *-isati*, npr. *organizovati, formirati, operisati*.

Samo u prezentu dvovidski je glagol *kazati*: nesvršen u *Svi to kažu* (= svi to govore), svršen u *Čekam da mi kažu šta se desilo*. U prošlom vremenu (*kazao sam*) i u budućem (*kazaću*) on je svršen, jer označava trenutni iskaz.

9.4.4. Po samoj svojoj prirodi, svršeni glagol **ne može se upotrebiti u sadašnjem vremenu u nezavisnoj rečenici**, jer radnja koju iskazujemo prezentom jeste radnja u toku, pa zahteva nesvršeni glagol. Tako kažemo *Čitam knjigu*, ali nije moguće **Pročitam knjigu*. Svršeni prezent je moguć u zavisnoj rečenici, npr. *Oni traže da pročitam knjigu* ili *Ako pročitam knjigu, javiću vam*, jer se tu zapravo odnosi na budućnost (relativni prezent).

Izuzetno, i u nezavisnoj rečenici upotrebiće se svršeni prezent kad označava uobičajenu, redovno ponovljenu radnju, npr:

On svakog dana *dode, pogleda* robu, ali ništa *ne kupi*.

9.4.5. Vidski parovi. – Poneki običniji glagoli, npr. *imati, morati, smeti, izgledati, postojati, stanovati, važiti, uticati* i dr., isključivo su nesvršeni i naspram njih nema odgovarajućeg svršenog. Mnogo je češći slučaj da za isti pojam postoje dva glagola, jedan svršeni

Glagoli sa
dva vida

Upotreba
svršenog
glagola

a drugi nesvršeni, inače jednaki po značenju. Za takve glagole kažemo da obrazuju **vidski par**. Nažalost, nema nikakvih jasno prepoznatljivih obeležja po kojima bi se moglo odrediti koji je glagol svršen, a koji nesvršen.³² Jedini siguran način je da glagol naučimo u kontekstu i vidimo kakvu radnju izražava.

Naspram nesvršenog glagola *dremati* postoji svršeni *dremnuti* (u prezentu: *dremnem*), sa značenjem 'dremati kratko vreme (i probuditi se)'. Sličan je odnos nesvršenog *spavati* i svršenog *odspavati* 'spavati izvesno vreme'. Pretvaranje nesvršenog u svršeni glagol naziva se **perfektivizacija**. U prvom slučaju ona je izvršena dodavanjem sufiksa *-nu-* (*-n-*). Sa istim sufiksom može se od nesvršenog *jaukati* dobiti *jauknuti*, od *mlatiti* – *mlatnuti*, od *tresti* – *tresnuti*, od *viriti* – *virnuti*, od *ljutiti se* – *ljutnuti se* itd.³³

U drugom slučaju perfektivizacija je izvršena dodavanjem prefiksa *od-*. Na isti način, pomoću drugih prefiksa, može se od nesvršenog *pisati* dobiti svršeni *napisati*, od *čitati* – *pročitati*, od *stariti* – *ostariti*, od *igrati* – *odigrati*, od *kriti* – *sakriti*, od *pitati* – *upitati*, od *čuditi (se)* – *začuditi (se)* i slično. Dok je u ovim primerima prefiks promenio samo vid glagola, u mnogim drugim slučajevima on donekle menja i značenje, npr. u *dopisati* 'dodati nešto napisanom', *podmetnuti* 'metnuti ispod', *odseći* 'sečenjem odstraniti', *preplivati* 'plivati preko (vode)' i sl. Vidi i 16.3 i dalje.

9.4.5.1. Imperfektivizacija, tj. pretvaranje svršenog glagola u nesvršeni, postiže se pre svega zamenom

³² M. Stevanović navodi kao primer parove glagola *krenuti* i *venuti*, *reći* i *peći*, *sesti* i *plesti*, *kazati* i *bazati* i druge; mada se oblikom gotovo potpuno podudaraju, u svakom paru prvi glagol je svršen, a drugi nesvršen.

³³ Ovde se podrazumeva da naspram glagola koji se završavaju na *-nuti* postoji i drugi, nesvršen, od iste osnove. Inače sam završetak *-nuti* ne govori ništa o rodu glagola, jer postoje i nesvršeni glagoli, kao *tonuti*, *venuti*, *brinuti*, *čeznuti* i drugi.

Perfektivizacija
sufiksom

Perfektivizacija
prefiksom

Ubacivanje *-ni-*

glagolskih završetaka *-ati*, *-iti* ili *-eti* sa *-ávati*, *-ívati*, odnosno *-évatí* (sva tri imaju dugouzlazni akcent). Tako od svršenog *obećati* dobijamo nesvršeni *obećavati*, od *primorati* – *primoravati*, od *uvažiti* – *uvažavati*, često i s jotovanjem, kao u *ispuniti* – *ispunjavati*, *opkoliti* – *opkoljavati*, *udesiti* – *udešavati* itd. Od svršenog *pokriti* nesvršeni je *pokrivati*, od *izbaciti* – *izbacivati*, od *dočekati* – *dočekivati*, s jotovanjem *navaliti* – *navaljivati*, *dosaditi* – *dosadivati* itd. Od svršenog *uspjeti* nesvršeni je *uspevati*, prema *zastareti* imamo *zastarevati*, od *oboleti* – *obolevati* itd.

Drugi načini imperfektivizacije su:

– dodavanjem sloga *-ja-* ispred nastavka za infinitiv, npr. *ustati* (svršeno) – *ústajati* (nesvršeno), *ispiti* – *ispijati*, *razbiti* – *razbijati*;

Ubacivanje *-ja-*

– ubacivanjem vokala *i* u osnovu, npr. *ubirati* – *ubírati*, *isprati* – *ispírati*, *umreti* – *úmírati*, *izreći* – *izricati*, *uzeti* (*uzmem*) – *úzimati*, s jotovanjem *pomenuti* – *pòminjati*, *početi* (*počnem*) – *pòčinjati* itd.;

Ubacivanje *-i-*

– zamenom vokala *o* iz svršenog glagola vokalom *a* (najčešće dugouzlaznim), npr. *stvoriti* – *stváрати*, *napojiti* – *napájati*, *zamoriti* – *zamárati*, *prelomiti* – *prelámati*, *pomoći* (*pomognem*) – *pomágati*, s jotovanjem *roditi* – *rádati*, *nasloniti* – *náslanjati*, s promenom suglasnika *skočiti* – *skákati*, *uložiti* – *ulágati* itd.

Zamena vokala

U redim slučajevima imperfektivizacija se vrši samo promenom akcenta, npr. *ópevati* (svršeno) – *opévatí* (nesvršeno), *pògledati* (baciti pogled) – *poglédati* (iterativno: povremeno bacati poglede).

9.4.5.2. Kod nekih glagola neizvesno je koji je smer promene, tj. da li je u pitanju perfektivizacija ili imperfektivizacija. Može se, u svakom slučaju, konstatovati da je u mnogim parovima svršeni glagol na *-iti*, a nesvršeni na *-ati*, npr. *spremiti* – *spremati*, *primati* – *baciti* – *bacati*, *lupati* – *lupati*, s jotovanjem *platiti* – *plácati*, *skupiti* – *skupljati* itd.

-iti naspram -ati

Nekoliko parova češćih glagola koji se ne uklapaju u dosad navedene obrasce: *kupiti* (svrš.) – *kupovati* (nesvrš.), *dići* – *dízati*, *pasti* – *padati*, *sresti* – *sretati*, *povući* – *povlačiti*, *obučiti* – *oblačiti*, *svući* – *svlačiti*.

Svršeni glagoli izvedeni prefiksom od glagola *ići* imaju nesvršene parnjake sa supletivnom osnovom *-laziti*: *otići* (*odem*) – *odlaziti*, *izići/izaći* (*izidem/izadem*) – *izlaziti*, *ući* (*udem*) – *ulaziti*, *poći* (*podem*) – *polaziti*, *doći* (*dodem*) – *dolaziti*, *proći* (*prodem*) – *prolaziti*, *naći* (*nadem*) – *nalaziti* i dr.

Glagoli na *-laziti*

9.4.5.3. Nesvršeni glagoli *nositi*, *voditi* i *voziti* imaju po dva niza prefiksálnih izvedenica. Dodat na tu osnovu, prefiks pokazuje pravac kretanja, ali ne menja vid: ostaju nesvršeni *donositi*, *unositi*, *iznositi*, *odnositi*, *prenositi* itd.; *dovoditi*, *uvoditi*, *izvoditi*, *odvoditi*, *prevoditi*³⁴ itd.; *dovoziti*, *uvoziti*, *izvoziti*, *odvoziti*, *prevoziti* itd.

Nositi, voditi, voziti

Za perfektivizaciju služe osnove *-neti/-nesem*, *-vesti/-vedem* odnosno *-vesti/-vezem*, koje su vezane (tj. javljaju se isključivo s prefiksom). Treba uočiti da svršeni glagol prema *voditi* i svršeni glagol prema *voziti* glase jednako u infinitivu, ali ne i u prezentu:

NESVRŠENI	SVRŠENI
nositi (donositi, itd.)	doneti (donesem), uneti (unesem), izneti (iznesem), odneti (odnesem), preneti (prenesem) itd.
voditi (dovoditi, itd.)	dovesti (dovedem), uvesti (uvedem), izvesti (izvedem), odvesti (odvedem), prevesti (prevedem) itd.
voziti (dovoziti, itd.)	dovesti (dovezem), uvesti (uvezem), izvesti (izvezem), odvesti (odvezem), prevesti (prevezem) itd.

³⁴ Voditi preko nečega, odakle je proizišlo danas češće značenje prevodenja s jednog jezika na drugi.

9.4.5.4. Glagol *reći* nema nesvršenog parnjaka, ali se u toj ulozi upotrebljava glagol *govoriti*. Primeri:

Šta je rekao onaj čovek? – Šta govori onaj čovek?
Rekla je da će otići. – Uvek je govorila da će otići.

Reći i govoriti

9.5. NAČINI (MODUSI)

O **indikativu** se ne mora posebno govoriti, jer je to neobeleženi način, koji ne izražava nikakav poseban odnos prema stvarnosti i kome pripada ogromna većina svih glagolskih iskaza. Načini koji izražavaju stav govornika prema stvarnosti jesu **imperativ** i **potencijal** (kondicional). Neki gramatičari svrstavaju među načine i **futur drugi** (v. 9.7.6), s obzirom na njegovo značenje.

9.5.1. **Imperativ** – (zapovedni način) postoji u 2. licu jednine i u 1. i 2. licu množine. Za treća lica nema posebnog oblika, ali se upotrebljava rečca *neka* ili *nek* sa 3. licem jednine, odnosno množine prezenta, npr. *Neka uđe taj gospodin; Nek se deca igraju.*

Postoje dve vrste nastavaka za imperativ:

2. L. JD.	1. L. MN.	2. L. MN.
-j	-jmo	-jte
-i	-imo	-ite

Za određivanje oblika imperativa treba početi od 3. lica množine prezenta. Ako se ono završava na *-ju* ili *-je*, imperativ će biti na *-j, -jmo, -jte*, npr.

Imperativ na -j, -jmo, -jte

INFINITIV	3. L. MN. PREZENTA	IMPERATIV
čekati	čekaju	čekaj, čekajmo, čekajte
piti	piju	pij, pijmo, pijte
razbiti	razbiju	razbij, razbijmo, razbijte
verovati	veruju	veruj, verujmo, verujte
sejati	seju	sej, sejmo, sejte

razumeti	razumeju	razumej, razumejmo, razumejte
napojiti	napoje	napoj, napojmo, napojte
brojati	broje	broj, brojmo, brojte

U manjem broju glagola koji u 3. l. mn. prezenta ispred nastavka *-ju* ili *-je* imaju **đug vokal** (naglašen ili nenaglašen), imperativ će biti na *-i, -imo, -ite*, npr:

Imperativ na -i, -imo, -ite

INFINITIV	3. L. MN. PREZENTA	IMPERATIV
prodavati	pròdaju	prodaji, prodajimo, prodajite
gajiti	gàje	gaji, gajimo, gajite
blejati	bléje	bleji, blejimo, blejite

Imperativ na *-i, -imo, -ite* imaju i svi ostali glagoli:

INFINITIV	3. L. MN. PREZENTA	IMPERATIV
krenuti	krenu	kreni, krenimo, krenite
tresti	tresu	tresi, tresimo, tresite
brisati	brišu	briši, brišimo, brišite
skakati	skaču	skači, skačimo, skačite
dizati	dižu	diži, dižimo, dižite
držati	drže	drži, držimo, držite
govoriti	govore	govori, govorimo, govorite

9.5.1.1. U glagolima kao *peći, vući, seći*, koji u 3. l. mn. prezenta imaju *peku, vuku, seku*, glas *k* će usled sibilizacije (3.5.5) preći u *c*: *peći (pećimo, pećite), vući (vucimo, vucite), seći (secimo, secite)*.

U glagolima *sesti* (3. l. mn. *sednu*), *leći* (3. l. mn. *legnu*), *pomoći* (3. l. mn. *pomognu*), pored oblika imperativa *sedni, legni, pomogni* češći su oblici bez *-n-*: *sedī (sedīmo, sedīte), lezi (sa sibilizacijom), pomozī (takode)*.

9.5.1.2. Samo u imperativu upotrebljava se defektni glagol *hajde (hajdemo, hajdete)*. Sa odredbom za pravac kretanja on znači 'poći', npr. *Hajdemo u park*. S veznikom *da* i glagolom u prezentu služi za iznošenje predloga (npr. *Hajde da gledamo televiziju*). *Hajde (ajde, ajd)* upotrebljava se i samostalno, kao uzvik, sa značenjem podsticanja, umirivanja i drugo, o čemu se iscrpniji podaci mogu naći u rečniku.

9.5.1.3. Za **odrečni imperativ** najčešće se koristi defektni glagol *nemoj (nemojmo, nemojte)*, koji ide sa infinitivom, npr. *Nemoj mi smetati*, ili s veznikom *da* i prezentom, npr. *Nemoj da mi smetaš, Nemojte da kašnite*. Upotrebljava se i samostalno kad se drugi glagol podrazumeva, npr. *Da li da dodem? – Nemoj!* (= nemoj doći).

Imperativ može biti negiran rečcom *ne*, kao i drugi glagolski oblici, ali to važi pre svega za glagole **nesvršenog vida**, npr. *Ne čekaj; Ne bojte se*. Negirani svršeni imperativ javlja se samo u određenim ustaljenim konstrukcijama, kao *Ne zaboravi da...* ili *Ne ubij* (biblijska zapovest); ali nije moguće npr. **Ne napiši to pismo, nego samo Nemoj napisati (Nemoj da napišeš) to pismo*.

9.5.2. **Potencijal (kondicional)**, koji se naziva i pogodbeni način ili mogući način, gradi se od radnog prideva i kraćeg oblika aorista glagola *biti* (v. 9.13.1.3). Zavisno

Suglasničke
promene

Hajde

Nemoj

Odrečni
imperativ

od roda subjekta, u drugom i trećem licu postoje po tri oblika, a u prvom po dva (budući da niko ne govori o sebi u srednjem rodu):

JEDNINA	MNOŽINA
1. radio/radila bih	1. radili/radile bismo
2. radio/radila/radilo bi	2. radili/radile/radila biste
3. radio/radila/radilo bi	3. radili/radile/radila bi ³⁵

Za mogućnu radnju u prošlosti katkad se upotrebljava prošli potencijal, sastavljen od potencijala glagola *biti* i radnog prideva, npr. *Bio bih došao da ste me zvali*. On nije mnogo uobičajen i najčešće se zamenjuje običnim kondicionalom (*Došao bih da ste me zvali*).

Potencijal u
prošlosti

9.5.2.1. **Upotreba potencijala**. – Osnovna upotreba je u pogodbenim rečenicama, o čemu v. 21.3.13 i dalje. Pored toga, slično kondicionalu u drugim jezicima, ovaj način izražava mogućnu, pretpostavljenu radnju, kao u

Ko bi pomislio da će nas tako prevariti!

Nema dokaza koji bi to potvrdili.

Služi i za ublažavanje tvrdnje, npr.:

Rekao bih da to nije tačno.

Projekat bi mogao da uspe.

Ne bih znao. (Odgovor na pitanje, učtiviji i manje odsećan nego *Ne znam*).

U prvom licu često se potencijalom izriču želje, npr.:

Htela bih da pogledam radnju.

Molio bih čašu vode.

Umesto glagola *hteti* može se u potencijal staviti i sam glagol koji iskazuje željenu radnju, npr.:

Izražavanje želje

³⁵ Budući da su oblici pomoćnog glagola enklitike, oni će doći **ispred** participa ako prethodi subjekt ili neka druga reč: *ja bih radio, mnogo bih radio, žene bi radile* i sl.

U govornom jeziku postoji tendencija da se oblik *bi* proširi na svih šest lica (dakle i *ja bi radio, mi bi radili, vi bi radili*), ali takvi oblici ne spadaju u standardni jezik.

Mi *bismo malo odspavali* (= Hteli bismo malo da odspavamo).

U dijalogu se u ovom značenju može upotrebiti i sam pomoćni glagol, uz izostavljanje radnog prideva:

– *Biste li* (= Biste li hteli) malo torte? – Hvala, ne *bih*.

9.5.2.2. Jedna specifična upotreba srpskog potencijala je za radnju koja se ponavljala u prošlosti:

Što bi zaradio, to bi odmah i potrošio, i zato nikad ništa nije stekao.

Ponavljanje u prošlosti

9.6. VREMENA

Glagolskih vremena ima ukupno sedam. Prosta vremena su prezent, aorist i imperfekt. Složena vremena, tj. ona sastavljena od dve ili tri reči, jesu perfekt, pluskvamperfekt, futur I (koji je delimično i prosto vreme, v. niže) i futur II.

Prosta i složena vremena

Kao što smo već napomenuli govoreći o potencijalu, radni pridev u složenim vremenima može imati tri roda, osim u prvom licu gde ima dva. Položaj enklitika *sam, si* itd. prema radnom pridevu zavisi od toga da li im prethodi neka druga reč: *video sam*, ali *ja sam video*, *odmah sam video*; *bila je videla*, ali *gospoda je bila videla* i sl.

Kada se dva ili više složenih vremena nižu jedno za drugim sa istim subjektom, pomoćni glagol se obično ne ponavlja:

Bezdušni kočijaš ih je psovao, grdio i udarao bičem.

U sledećim odeljcima opisujemo samo način obrazovanja vremena, dok se o njihovom značenju i upotrebi govori kasnije, od 9.7 nadalje.

9.6.1. **Prezent (sadašnje vreme).** – Lični nastavci za prezent su:

U JEDNINI	U MNOŽINI
1. -m	1. -mo
2. -š	2. -te
3. -o (nulti nastavak)	3. -e, -u ili -ju

Prvo lice prezenta navodi se uz infinitiv u svakom boljem rečniku. Treba obratiti pažnju na glagole *moći* i *hteti*, čije je prvo lice jednine na -u: *moгу*, odnosno *hoću* (v. 9.12, 9.13.2).

Što se tiče trećeg lica množine, treba voditi računa o sledećim pravilima:

3. lice množine prezenta

– Ako se 1. lice jednine završava na -im, nastavak 3. l. mn. je -e i dodaje se na okrnjenu osnovu (bez završnog -i), npr. *vidim* – *vide*, *držim* – *drže*, *nosim* – *nose*.

– Ako se 1. lice jednine završava na -em, nastavak 3. l. mn. je -u i dodaje se na okrnjenu osnovu (bez završnog -e), npr. *kažem* – *kažu*, *padnem* – *padnu*, *pijem* – *piju*, *kupujem* – *kupuju*, *prospem* – *prospu*; izuzetak su glagoli navedeni u sledećem pravilu.

– Ako se 1. lice jednine završava na -am, nastavak 3. l. mn. je -ju, npr. *dam* – *daju*, *čitam* – *čitaju*, *spavam* – *spavaju*. Isti je nastavak i kod glagola *smeti* (*smeju*), *umeti* (*umeju*), *razumeti* (*razumeju*), *uspeti* (*uspeju*), *dospeti* (*dospeju*), *prispeti* (*prispeju*) i *snabdeti* (*snabdeju*).

Navedimo primere prezenta s različitim nastavcima u 3. licu množine:

vidi-m *vidi-mo* *kaže-m* *kaže-mo* *peva-m* *peva-mo*
vidi-š *vidi-te* *kaže-š* *kaž-ete* *peva-š* *peva-te*
vidi *vid-e* *kaže* *kaž-u* *peva* *peva-ju*

Osnova trećeg lica množine razlikuje se od ostalih lica samo u glagolima na *-ći, -ćem* (v. 9.11.7.3), npr. *peći – pečem, seći – sečem, teći – tečem, tući – tučem, vući – vućem, obući – obućem*, gde 3. l. mn. ima osnovu na *-k*: *peku, seku, teku, tuku, vuku, obuku*.³⁶

Promena
osnove u
3. licu množine

9.6.2. Aorist se gradi od svršenih, a vrlo retko od nesvršenih glagola. Ima dve vrste ličnih nastavaka. Prvi se upotrebljavaju za glagole na *-ti* i glase:

<i>-h</i>	<i>-smo</i>
<i>-ø</i> (nulti)	<i>-ste</i>
<i>-ø</i> (nulti)	<i>-še</i>

Dodaju se neposredno na infinitivnu osnovu (onu koja se dobija kad se od infinitiva odbaci nastavak *-ti*):

(videti)	(kazati)	(čuti)
<i>vide-h vide-smo</i>	<i>kaza-h kaza-smo</i>	<i>ču-h ču-smo</i>
<i>vide vide-ste</i>	<i>kaza kaza-ste</i>	<i>ču ču-ste</i>
<i>vide vide-še</i>	<i>kaza kaza-še</i>	<i>ču ču-še</i>

9.6.2.1. Kod glagola na *-sti* ili *-ći* osnova se uzima iz trećeg lica množine, odbacivanjem nastavka *-u* (npr. *pojести: pojed-u, ispeći: ispek-u*) odnosno nastavka *-nu*, kod glagola kao *pasti: pad-nu, sresti: sret-nu, podići: podig-nu, pući: puk-nu*. Na tu osnovu se dodaju nastavci za aorist koji glase:

<i>-oh</i>	<i>-osmo</i>
<i>-e</i>	<i>-oste</i>
<i>-e</i>	<i>-oše</i>

Glagoli na *-ti*

Glagoli na
-sti i -ći

³⁶ Razlika je izazvana glasovnom promenom *k > ĉ*, koja deluje ispred nastavka *-em, -eš* i ostalih, ali ne ispred *-u*. Analogna razlika javlja se i u dva danas retka glagola, *strići – strižem* (3. lice množine *strigu*) i *vrci – vrčem* (3. lice množine *vrhu*).

Primeri:

(<i>pojести</i>)	(<i>sresti</i>)
<i>pojed-oh pojed-osmo</i>	<i>sret-oh sret-osmo</i>
<i>pojed-e pojed-oste</i>	<i>sret-e sret-oste</i>
<i>pojed-e pojed-oše</i>	<i>sret-e sret-oše</i>

Ispred nastavka *-e* dolazi do palatalizacije *k > ĉ*, *g > ž*:

(<i>pući</i>)	(<i>podići</i>)
<i>puk-oh puk-osmo</i>	<i>podig-oh podig-osmo</i>
<i>puč-e puk-oste</i>	<i>podiz-e podig-oste</i>
<i>puč-e puk-oše</i>	<i>podiz-e podig-oše</i>

9.6.3. Imperfekt postoji samo od nesvršenih glagola. Nastavci, donekle slični onima za aorist, uvek sadrže dugo *a* i glase:

<i>-āh</i>	<i>-āsmo</i>
<i>-āše</i>	<i>-āste</i>
<i>-āše</i>	<i>-āhu</i>

uz retku varijantu *-ijāh, -ijāše* itd. Kod glagola na *-iti* i na *-nuti* dolazi do jotovanja osnove. Budući da je ovo vreme danas krajnje retko u upotrebi (umesto njega upotrebljava se perfekt nesvršenog vida), dajemo samo obrasce za *pevati* i za *nositi* (ovaj drugi s jotovanjem):

<i>pevah pevasmō</i>	<i>nošah nošasmō</i>
<i>pevaše pevaste</i>	<i>nošaše nošaste</i>
<i>pevaše pevahu</i>	<i>nošaše nošahu</i>

9.6.4. Perfekt. – Danas daleko najčešće prošlo vreme, perfekt je sastavljen od radnog prideva glagola koji se menja i enklitičkih oblika prezenta glagola *biti* (v. 9.13):

<i>video/videla sam</i>	<i>videli/videle smo</i>
<i>video/videla/videlo si</i>	<i>videli/videle/videla ste</i>
<i>video/videla/videlo je</i>	<i>videli/videle/videla su</i>

Radni pridev
+ sam

U trećem licu jednine **povratnih glagola** pomoćni glagol *je* gotovo se uvek izostavlja, jer se stapa s prethodnom zamenicom *se*: *On se rodio 1797. godine* (običnije nego *On se je rodio...*). Se umesto se je.

9.6.4.1. Upitni oblik perfekta se gradi s dužim (naglašenim) oblicima prezenta od *biti* (*jesam, jest, jeste, jesmo, jeste, jesu*) i upitnom rečcom *li*, npr.:

Jesam li dobro video?

Jeste li videle ovo?

ili pomoću konstrukcije *da li*, npr.:

Da li sam dobro video?

Da li ste videle ovo?

9.6.4.2. Odrečni oblik se gradi s negiranim prezentom glagola *biti* (*nisam, nisi, nije, nismo, niste, nisu*), dakle *nisam video, nisi video* itd.

9.6.5. Pluskvamperfekt (davno prošlo vreme) tvori se na dva načina. Ispred radnog prideva glagola koji se menja može doći perfekt glagola *biti*, u kom slučaju ceo oblik ima tri reči:

<i>bio sam video/bila sam videla</i>	<i>bili smo videli/bile smo videle</i>
<i>bio si video/bila si videla/ bilo si videlo</i>	<i>bili ste videli/bile ste videle/bila ste videla</i>
<i>bio je video/bila je videla/ bilo je videlo</i>	<i>bili su videli/bile su videle/bila su videla</i>

U starijem jeziku, pre svega u književnosti, umesto perfekta može se upotrebiti imperfekt od *biti*, koji i sam ima dve varijante – dužu *bejah, bejaše, bejaše, bejasmo, bejaste, bejahu* i kraću *beh, beše, beše, besmo, beste, behu*: Bejah + radni pridev

<i>be(ja)h video/videla</i>	<i>be(ja)smo videli/videle</i>
<i>be(ja)še video/videla/videlo</i>	<i>be(ja)ste videli/videle/videla</i>
<i>be(ja)še video/videla/videlo</i>	<i>be(ja)hu videli/videle/videla</i>

Samo na ovaj način obrazuje se pluskvamperfekt glagola *biti* (*bejah bio*), jer ne postoji **bio sam bio*.

9.6.6. Futur I (buduće vreme). – Složen je od enklitičkih oblika glagola *hteti* (v. 9.13.2) i infinitiva glagola koji se menja. Ako mu prethodi subjekt ili neka druga reč, enklitika dolazi ispred infinitiva i piše se odvojeno:

<i>ja ću videti</i>	<i>mi ćemo videti</i>
<i>ti ćeš videti</i>	<i>vi ćete videti</i>
<i>on (ona, ono, Petar...)</i>	<i>oni (one, ona, drugo-vi...) će videti</i>

U nizu od dva ili više futura sa istim subjektom pomoćni glagol se ne ponavlja:

Jednog dana on *će završiti* studije, *oženiti se* i *potražiti* stan.

9.6.6.1. Ako nema prethodne reči, enklitika dolazi iza infinitiva i spaja se s njim, pri čemu otpada infinitivni nastavak *-ti*, tako da futur gubi osobine složenog vremena: Futur kao jedna reč

<i>videću</i>	<i>videćemo</i>
<i>videćeš</i>	<i>videćete</i>
<i>videće</i>	<i>videće</i>

Kod glagola na *-sti*, *s* ispred *ć* prelazi u *š* usled jednačenja po mestu izgovora (3.5.2). Tako od *rasti* imamo *rašću*, od *tresti* – *trešću*, od *prevesti* – *prevešću* itd.

Glagoli sa infinitivom na *-ći* ne srastaju, nego se i u ovom položaju pišu kao dve reči: Futur glagola na -ći

<i>doći ću</i>	<i>doći ćemo</i>
<i>doći ćeš</i>	<i>doći ćete</i>
<i>doći će</i>	<i>doći će</i>

Zapaziće se da su u futuru 3. lice jednine i 3. lice množine uvek jednaki među sobom.

9.6.6.2. Upitni oblik futura gradi se s punim (naglašenim) oblicima prezenta od *hteti* i upitnom rečcom *li*:

hoću li videti?

hoćeš li videti?

itd.,

ili sa strukturom *da li* ispred nenaglašenih oblika:

da li ću videti?

da li ćeš videti?

itd.

9.6.6.3. Odrečni oblik futura se gradi s odrečnim oblicima od *hteti* (*neću, nećeš, neće, nećemo, nećete, neće*, 9.13.2.1): *neću videti, nećeš videti* itd.

9.6.7. Futur II. – Upotrebljava se samo u zavisnim rečenicama, o čemu v. 9.7.6. Sastavljen je od svršenog prezenta glagola *biti* (*budem, budeš* itd.) i radnog prideva glagola koji se menja:

<i>budem video/videla</i>	<i>budemo videli/videli</i>
<i>budeš video/videla/videlo</i>	<i>budete videli/videli/videla</i>
<i>bude video/videla/videlo</i>	<i>budu videli/videli/videla</i>

Budem
+ radni pridev

9.7. UPOTREBA VREMENA

9.7.1. Present. – Pored osnovne upotrebe, za radnju koja se zbiva u trenutku govora, present se može, kao i u mnogim drugim jezicima, upotrebiti za živopisno pripovedanje prošlosti (**istorijski present**), npr:

Godine 1927. Aljehin *pobeduje* Kapablanku i *postaje* svetski prvak u šahu.

Praćen odredbom za vreme, može označavati i budućnost:

Sutra *dolazim* kod tebe.

Istorijski
present

9.7.1.1. U zavisnoj rečenici, budući da u srpskom ne postoji slaganje vremena, present može označavati prošlu radnju istovremenu s prošlom radnjom u glavnoj rečenici (**relativni present**):

Rekla mi je da *ima* mnogo novca.

Pitao sam ga šta *traži* u mojoj sobi.

Sa futurom u glavnoj rečenici, present svršenog glagola u zavisnoj rečenici može označavati buduću radnju, gde je ekvivalentan futuru II (v. niže):

Oni će igrati tango dok ne *padnu* od umora (= dok ne *budu pali* od umora).

Ako *nadem* (= Ako *budem našao*) ključ, doneću ti ga.

Relativni
present

9.7.2. Aorist je tipično narativno vreme kojim se iskazuju svršene radnje u književnoj prozi:

– Dobar dan – *reče* nepoznati, *skide* šešir i *predstavi* se.

U običnom govoru upotrebljava se samo sa afektivnom vrednošću, tj. za izražavanje nekog jačeg osećanja. Tako npr:

Šta *uradi*, čoveče!

(prekorno)

Rekoh ja tebi!

(prekorno, u smislu: rekao sam ti, ali me ti nisi slušao)

Ode voz!

(sa žaljenjem, često i figurativno, u smislu 'propuštena je prilika'. Da je u pitanju čista informacija, upotrebio bi se perfekt: *Otišao je* voz).

Modalno upotrebljeni aorist može neki put označavati i budućnost, kao u čestom izrazu *Oдох ja* (= otići ću: upotreba aorista pokazuje da će se radnja ostvariti u najbližoj budućnosti) ili u primerima kao *Ubi me ova vrućina!*, gde se aoristom izražava žalba ili nelagodnost.

Gnomski aorist je onaj upotrebljen u poslovicama i izrekama, npr.:

Afektivna
vrednost
aorista

Ko se dima ne *nadimi*, taj se vatre ne *nagreja* (smisao: ko nije spreman na neprijatnosti, taj neće ostvariti svoj cilj).

9.7.3. Perfekt. – Danas daleko najčešće prošlo vreme, naročito u govornom i medijskom jeziku, perfekt može dobrim delom da zameni ostala tri prošla vremena – pluskvamperfekt, aorist, a pogotovu imperfekt. Pošto se anteriornost u srpskom ne iskazuje tako strogo kao u jezicima koji nemaju glagolskog vida, perfekt često označava prošlu radnju **pre druge prošle radnje**, umesto pluskvamperfekta. Primeri:

Otišla sam po kofer koji *sam ostavila* u garderobi (običnije nego: koji *sam bila ostavila*).

Ako u rečenici koju smo u 9.7.1.1. naveli kao primer za relativni prezent, *Rekla mi je da ima mnogo novca*, zamenimo prezent perfektom, on će označavati radnju **pre** one izražene perfektom *rekao*:

Rekla mi je da *je imala* mnogo novca (ali je potom osiromašila).

Veznik *da* s perfektom može izražavati energičnu naredbu, kao u:

Da se nisi makao! (oštrije nego *Nemoj se maći* ili *Ne mići se.*)

Smesta da si došao! (oštrije nego *Dodi smesta.*)

9.7.3.1. Krnji perfekt. – Krnjim perfektom nazivamo perfekt u kome nema pomoćnog glagola, to jest koji se svodi na sam radni pridev. Pri tom ne računamo one slučajeve gde je pomoćni glagol izostavljen da se ne bi ponavljao u nizu od više perfekata (v. 9.6) niti one gde se glagol *je* stopio s povratnom zamenicom *se* koja prethodi (9.6.4).

Krnji perfekt se u književnosti upotrebljava radi življeg pripovedanja, posebno u bajkama, koje počinju formulama kao što su:

Bio jednom jedan car...

Perfekt za prethodnu radnju

Perfekt u naredbama

U današnjem govoru služi da se istakne aktuelnost prošlog događaja, npr.:

Jesi li čuo? *Pukla* cev na trećem spratu!

Otuda se redovno koristi i u novinskim naslovima, npr.:

Pala vlada

Počelo svetsko prvenstvo u fudbalu

U napomenama uz knjige, članke i sl. piše se *Preveo X. X., Za štampu priredio Y. Y.* i slično, što je način da se izbegne upotreba pasiva.

Gnomski krnji perfekat javlja se u poslovicama ili u ustaljenim izrazima, kao:

Pošto *kupio*, po to i *prodao*

(smisao: prenosim ono što sam čuo, ne garantujući za tačnost)

Bilo pa *prošlo*

(o nečemu što je zauvek završeno, što se ne može vratiti).

Optativnu vrednost, tj. izražavanje želje, krnji perfekt ima u kletvama kao *Ubio te bog!*; *Đavo te odneo!*, ali i u uzvičnim izrazima *živeo!* (*živela!* *živeli!* itd.) i *dobro došao!* (*dobro nam došli!* itd.). Tako je i u čestoj izreci

Pomenulo se, ne povratilo se

(o nekom ružnom događaju iz prošlosti).

Konstrukcija od dva uzastopna radna prideva istog roda i broja, od kojih je drugi negiran, ima koncesivnu vrednost, u smislu da je svejedno da li se radnja događa ili ne:

Hteo ne hteo, naređenje moraš izvršiti.

Radili ne radili, plata vam je ista.

Sa značenjem aktuelnosti

Optativno značenje

Koncesivno značenje

9.7.4. Pluskvamperfekt. – Označava radnju koja se završila pre druge prošle radnje:

Već je bio ostario (*bejaše ostario*) i oči ga nisu služile kao ranije.

U zavisnim rečenicama obično se zamenjuje perfektom: vidi primere gore, 9.7.3.

9.7.5. Futur I. – Gotovo uvek označava buduću radnju, uključujući i slučajeve gde je upotrebljen u funkciji naredbe (*Odnećeš ovo pismo i reći ćeš...*). Pošto nema slaganja vremena, upotrebljava se i za prošlu radnju posle druge prošle radnje (relativni futur), npr.:

Rekao sam da *ćete se posvadati* i tako je i bilo.

Takva upotreba može se javiti i u nezavisnoj rečenici (narrativni futur), npr.:

Pesnik *će se* i kasnije *zaljubljavati*, ali nikada *neće prežaliti* Lenku.

Narrativni futur može poslužiti kao stilski obeleženo sredstvo za najavu direktnog govora, npr.:

Predadoše vojvodi darove, a on *će ih upitati*:
»Otkuda to?«

Često se pri tom izostavlja glagol u infinitivu i ostaje samo enklitika *će*, u formulama kao *a on će...*, *a on će na to...*, *na šta će ona...*, posle kojih sledi replika u dijalogu.

9.7.6. Futur II. – Ovo je jedino vreme koje se upotrebljava **samo u zavisnim rečenicama**, i to pogodbenim, vremenskim i odnosnim (relativnim). Futur drugi predstavlja buduću radnju kao mogućnu, neizvesnu, zbog čega ga neki gramatičari svrstavaju među načine. Futur drugi **nesvršenih** glagola po pravilu izražava buduću radnju istovremenu s drugom budućom radnjom:

Spremiću stan dok ti *budeš spavao*.

Ako ne *budu slušali*, neće ništa naučiti.

Futur drugi **svršenih** glagola označava buduću radnju **pre druge buduće radnje**:

Uzmi ono što *budeš našao*.

Ako *budemo saznali* nešto, odmah ćemo vam javiti.

Posle složenog veznika *pre nego* označava radnju **posle druge buduće radnje**:

Pre nego što *budem pošla*, javiću vam se.

Narrativni futur

Futur II
nesvršenih
glagola

Futur II
svršenih
glagola

U većini slučajeva futur II se može zameniti prezentom istoga vida, npr.:

Spremiću stan dok ti *spavaš*.

Uzmi ono što *nadeš*.

Ako *saznamo* nešto, odmah ćemo vam javiti.

Od glagola *biti* uglavnom se upotrebljava samo svršeni prezent *budem*, mada on može da gradi i futur II sa samim sobom kao pomoćnim (*budem bio*).

U pogodbenim rečenicama, veznik *ako* može se zameniti rečom *li* koja se ubacuje između pomoćnog i glavnog glagola futura II, npr. *ne budu li slušali* = *ako ne budu slušali*; *budemo li saznali nešto* = *ako budemo saznali nešto*. Ovo *li* može doći i posle prezenta svršenih glagola, npr. *saznamo li nešto* = *ako saznamo nešto*.

Zamena
prezentom

Rečica li

9.8. NELIČNI GLAGOLSKI OBLICI

9.8.1. Radni pridev. – Nastavci za radni pridev (aktivni participij) glase:

JEDNINA: *-o/-ao, -la, -lo*

MNOŽINA: *-li, -le, -la*

U jednini muškog roda, nastavak *-o* (koji je nastao od nekadašnjeg *-l*) dodaje se na osnove koje se završavaju samoglasnikom, a nastavak *-ao* na one koje se završavaju suglasnikom. Osnove određujemo na četiri načina.

(1) Za sve glagole sa infinitivom na *-ti* kome prethodi vokal, nastavak radnog prideva doći će na infinitivnu osnovu, dobijenu odbacivanjem nastavka *-ti*. Primeri:

<i>peva-ti</i>	<i>peva-o, peva-la, peva-lo</i>
<i>kupi-ti</i>	<i>kupi-o, kupi-la, kupi-lo</i>
<i>uze-ti</i>	<i>uze-o, uze-la, uze-lo</i>
<i>ču-ti</i>	<i>ču-o, ču-la, ču-lo</i>

(2) Za glagole čiji je infinitiv na *-sti* osnovu uzimamo iz 3. lica množine prezenta, odbacujući njegov lični nastavak *-u*:

Glagoli na *-ti*

Glagoli na *-sti*

<i>tresti</i>	<i>tres-u</i>	<i>tres-ao, tres-la, tres-lo</i>
<i>gristi</i>	<i>griz-u</i>	<i>griz-ao, griz-la, griz-lo</i>
<i>crpsti</i>	<i>crp-u</i>	<i>crp-ao, crp-la, crp-lo</i>
<i>zebsti</i>	<i>zeb-u</i>	<i>zeb-ao, zeb-la, zeb-lo</i>
<i>rasti</i>	<i>rast-u</i>	<i>rast-ao, ras-la, ras-lo</i> (od * <i>rastla</i> , * <i>rastlo</i>)

Ukoliko nastavku *-u* u 3. licu množine prethodi *t*, *d*, *tn* ili *dn*, ti suglasnici ne ulaze u radni pridev:

<i>plesti</i>	<i>plet-u</i>	<i>ple-o, ple-la, ple-lo</i>
<i>jesti</i>	<i>jed-u</i>	<i>je-o, je-la, je-lo</i>
<i>bosti</i>	<i>bod-u</i>	<i>bo</i> (od * <i>bo-o</i>), <i>bo-la, bo-lo</i>
<i>sresti</i>	<i>sret-n-u</i>	<i>sre-o, sre-la, sre-lo</i>
<i>pasti</i>	<i>pad-n-u</i>	<i>pa-o, pa-la, pa-lo</i>

(3) Za glagole sa infinitivom na *-ći*, osim onih koji su izvedeni od glagola *ići*³⁷, osnovu takođe uzimamo iz 3. lica množine prezenta:

<i>peći</i>	<i>pek-u</i>	<i>pek-ao, pek-la, pek-lo</i>
<i>seći</i>	<i>sek-u</i>	<i>sek-ao, sek-la, sek-lo</i>
<i>tući</i>	<i>tuk-u</i>	<i>tuk-ao, tuk-la, tuk-lo</i>
<i>moći</i>	<i>mog-u</i>	<i>mog-ao, mog-la, mog-lo</i>

Ako se 3. lice množine završava na *-nu*, suglasnik *n* ne ulazi u radni pridev:

<i>reći</i>	<i>rek-n-u</i>	<i>rek-ao, rek-la, rek-lo</i>
<i>nići</i>	<i>nik-n-u</i>	<i>nik-ao, nik-la, nik-lo</i>
<i>maći</i>	<i>mak-n-u</i>	<i>mak-ao, mak-la, mak-lo</i>
<i>pomoći</i>	<i>pomog-n-u</i>	<i>pomog-ao, pomog-la, pomog-lo</i>
<i>stići</i>	<i>stig-n-u</i>	<i>stig-ao, stig-la, stig-lo</i>
<i>leći</i>	<i>leg-n-u</i>	<i>leg-ao, leg-la, leg-lo</i>
<i>dići</i>	<i>dig-n-u</i>	<i>dig-ao, dig-la, dig-lo</i>

(4) Od glagola *ići* i svih njegovih prefiksálnih izvedenica, odbacujemo završetak *-ći* i dodajemo nastavke *-šao, -šla, -šlo*:

³⁷ Da je glagol izveden od *ići* može se videti po prezentu. Od glagola *ići* i *otići* 1. lice prezenta se završava na *-dem*, a od svih ostalih na *-dem* (*ući* – *udem*, *naći* – *nadem* itd.). Vidi 15.5.3.7.

<i>ići</i>	<i>išao, išla, išlo</i>
<i>otići</i>	<i>otišao, otišla, otišlo</i>
<i>doći</i>	<i>došao, došla, došlo</i>
<i>ući</i>	<i>ušao, ušla, ušlo</i>

Na isti način grade radni pridev i *izići/izaći, naći, naići, obići, proći, preći, prići, sići, poći* i još nekoliko drugih glagola.

9.8.1.1. Osnovna funkcija radnog prideva je da ulazi u sastav složenih vremena (perfekta, pluskvamperfekta, futura II) i potencijala. Izvestan manji broj prideva od neprelaznih glagola upotrebljava se i atributivno, analogno pravim pridevima, npr. *odrastao čovek, iščezli gradovi, učestale pretnje, zardalo sečivo, uginula krava, osedele vlasi* i sl. To su ipak samo pojedinačni slučajevi koji se beleže u rečnicima, i to ponekad sa specifičnim značenjem (vidi 18.2.1).

Glagolska i atributivna upotreba

9.8.2. Trpni pridev (pasivni particip). – Kao i svi oblici pasiva, trpni pridev postoji samo od prelaznih glagola, i to ne od svih: poneki česti glagoli, kao *imati, značiti, razumeti, mrzeti*, nemaju trpnog prideva. U ponekim slučajevima moguć je trpni pridev od povratnih glagola, npr. *zaljubljen prema zaljubiti se, nasmejan prema nasmejati se, načitan prema načitati se* (načitan čovek = onaj koji je mnogo čitao).

Za gradjenje trpnog prideva postoje četiri nastavka: *-n* (*-na, -no*), *-en* (*-ena, -eno*), *-ven* (*-vena, -veno*) i *-t* (*-ta, -to*). Svi se menjaju po padežima kao pridevi s nepalatalnim završetkom (v. tabelu 9): *čitan, čitanog, čitanom* itd.

9.8.2.1. Nastavak *-n, -na, -no* dolazi na infinitivnu osnovu glagola na *-ati* (onu koja se dobija odbacivanjem nastavka *-ti*): tako od *čita-ti* imamo *čita-n*, od *pozva-ti* *pozva-n*, od *izabra-ti* *izabra-n* itd. Izuzetak su neki glagoli na *-nati*, o kojima v. niže, 9.8.2.4 pod c.

Trpni pridevi na *-n*

9.8.2.2. Nastavak *-en, -ena, -eno* dolazi na prezentsku osnovu lišenu završnog *-e* ili *-i*, i to u sledećim tipovima glagola:

(a) glagoli sa infinitivom na *-sti*: *krasti, prezent kradem – kraden; dovesti, dovedem – doveden; pojesti, pojedem – pojedan; ubosti, ubodem – uboden; plesti, pletem – pleten; potresti, potresem – potresen; ugristi, ugrizem – ugrizen* itd.;

(b) glagoli sa infinitivom na *-ći* i prezentom na *-čem*: *peći, prezent pečem – pečen; seći, sečem – sečen; tući, tučem – tučen; vući, vučem – vučen; obući, obučem – obučen* itd.³⁸;

(c) glagoli sa infinitivom na *-iti* i prezentom na *-ijem*: *ubiti, prezent ubijem – ubijen; popiti, popijem – popijen; razviti, razvijem – razvijen* itd.³⁹

(d) glagoli na *-iti* ili *-eti* s prezentom na *-im*: *stvoriti, prezent stvorim – stvoren; krojiti, krojim – krojen; umanjiti, umanjim – umanjen; uplašiti, uplašim – uplašen; tražiti, tražim – tražen* itd. Ako je na kraju prezentske osnove nepalatalni suglasnik, dolazi do jotovanja po pravilima iznetim u 3.5.6.1: *naseliti, naselim – naseljen; voleti, volim – voljen; zameniti, zamenim – zamenjen; vratiti, vratim – vraćen; roditi, rodim – rođen; videti, vidim – viđen; počistiti, počistim – počišćen; zamisliti, zamislim – zamišljen; ugasiti, ugasim – ugašen; izraziti, izrazim – izražen; ubaciti, ubacim – ubačen; sklopiti, sklopim – sklopljen; ljubiti, ljubim – ljubljen; slaviti, slavim – slavljén; spremiti, spremim – spremljen* itd.

³⁸ Tu spadaju i glagoli *reći, izreći, doreći*, čiji prezent može biti *reknem, izreknem, doreknem*, ali i *rečem, izrečem, dorečem*, odakle trpni pridevi *rečen, izrečen, dorečen* (češća je negacija *nedorečen* – koji nije izrečen do kraja).

Palatalizacija (v. 3.5.4), usled koje je *k* iz osnove *pek-, sek-* itd. postalo *č*, može delovati i na suglasnik *g* (> *ž*) i *h* (> *š*), ali tu je reč o danas retkim glagolima kao *žeći, prez. žežem – žežen, strići, strižem – strižen, vrći, vršem – vršen*.

³⁹ Neki od ovih glagola imaju trpni pridev na *-ven*, o čemu v. niže.

Trpni pridevi
na *-en*

9.8.2.3. Nastavak *-ven, -vena, -veno* dolazi na infinitivnu osnovu, i to:

(a) kod glagola na *-iti, -ijem* ukoliko naspram njih postoji nesvršeni na *-ivati*: takvi su *politi, prezent polijem – poliven* (i drugi na *-liti*); *skriti, skrijem – skriven* (i drugi na *-kriti*); *umiti, umijem – umiven; šiti, šijem – šiven* itd.⁴⁰

(b) kod glagola na *-uti* (ali ne onih na *-nuti*, o kojima v. niže): *naduti – naduven, obuti – obuven, izuti – izuven*⁴¹;

(c) kod nekih, uglavnom nepravilnih, glagola na *-eti*: *mleti – mleven, požnjeti – požnjeven, odenuti – odeven, snabdeti – snabdeven*.

Trpni pridevi
na *-ven*

9.8.2.4. Nastavak *-t, -ta, -to* dolazi na infinitivnu osnovu, i to:

(a) kod glagola na *-nuti*: *prekinuti – prekinut, nadahnuti – nadahnut, užasnuti – užasnut, zabrinuti – zabrinut, trgnuti – trgnut, zamrznuti – zamrznut* itd.⁴²

(b) kod glagola na *-eti* s nepravilnim prezentom u kome se javlja nazal *m* ili *n*: *uzeti, uzmem – uzet; oteti, otmem – otet; sažeti, sažmem – sažet; prožeti, prožmem – prožet; početi, počnem – počet; načeti, načnem – načet; zapeti, zapnem – zapet; napeti, napnem – napet; prokleti, prokunem – proklet* itd.

(c) kod nekih glagola na *-ati*, naročito ako prethodi glas *n*: *poznati – poznat, priznati – priznat, poravnati – poravnat, proračunati – proračunat* itd. Tu spada i glagol *dati – dat* i njegove prefiksalske izvedenice: *izdati – izdat, predati – predat, prodati – prodat, do-*

Trpni pridevi
na *-t*

⁴⁰ Naspram svršenog *dobiti* nesvršeni je *dobijati* i (danas ređe) *dobivati*; otuda je i njegov trpni pridev *dobijen*, ređe *dobiven*.

⁴¹ Ovako je nastalo i *čuven* od glagola *čuti*, ali se danas upotrebljava samo kao pravi pridev, u značenju 'dobro poznat, slavan'.

⁴² Pojedini glagoli imaju varijantu infinitiva na *-ći*, koja je danas često običnija nego ona na *-nuti*: *pomaći/pomaknuti, dotaći/dotaknuti, uzdići/uzdignuti* i sl. Trpni pridev je i u tom slučaju samo *pomaknut, dotaknut, uzdignut*.

dati – *dodat* i dr. Kod njih postoje, mada rede, i trpni pridevi na *-n*: *dan*, *izdan*, *predan* itd.

(d) Trpni pridev na *-t* imaju i neki glagoli sa slo-
gotvornim *r* u osnovi, među kojima su najčešći *utrti*
– *utrt* i *zastrti* – *zastrt*, kao i glagoli na *-suti*, *-spem*
(osnova svršenih prefikslnih glagola koji odgovaraju
nesvršenom *sipati*), to jest *prosuti* – *prosut* i drugi za
koje vidi 9.12.

9.8.2.5. Što se tiče prefikslnih glagola na *-neti* (prezent
-nesem), koje smo pomenuli u 9.4.5.3, oni imaju dva
podjednako uobičajena oblika trpnog prideva, na
-nesen (*donešen*, *ponesen*, *zanesen*, *unesen*, *prenesen*,
iznesen itd.) i na *-net* (*donet*, *ponet*, *zanet*, *unet*, *prenet*,
iznet itd.).⁴³

Trpni pridevi
na *-nesen*
i na *-net*

9.8.2.6. Upotreba trpnog prideva. – Trpni pridev služi
za građenje pasiva (v. 9.10). Pored toga, u principu
svaki trpni pridev može se upotrebiti i atributivno, uz
imenicu, npr. *kuvano meso*, *pozajmljen novac*, *udata*
žena i sl.

9.8.3. Glagolski prilog sadašnji. – Oblik analogan ono-
me što se u nekim jezicima zove gerund (gerundij),
glagolski prilog sadašnji postoji samo od nesvršenih
glagola. Gradi se dodavanjem nastavka *-ći* na treće lice
množine prezenta, npr. *čitaju-ći* (od *čitati*), *skaču-ći*
(od *skakati*), *vuku-ći* (od *vući*), *govore-ći* (od *govoriti*),
idu-ći (od *ići*) itd.

Upotrebljava se sa vrednošću priloške odredbe i
ima uvek isti subjekt, kao i glagol u predikatu. Označava
istovremenu radnju, pri čemu može značiti i način, uz-
rok, sredstvo itd. Primeri:

Priloška
vrednost

⁴³ Nisu pravilni jotovani oblici *donešen*, *prenešen* i sl., mada se
često sreću u praksi. Oni su nastali pogrešnom analogijom prema
donešen od *donositi*, *prenošen* od *prenositi* i sl., gde je jotovanje
opravdano, jer je prezent na *-im*: v. gore, 9.8.2.2. pod (d).

Izadoše iz kafane *vičući* i *pevajući*.
Sedeći na terasi, mogla je sve da vidi.
Kuvajte osam minuta na umerenoj vatri *stal-*
no mešajući.

9.8.3.1. Kao i svi prilozi, glagolski prilog je neprome-
nljiv. Poslednjih decenija, međutim, sve češće se oblici
na *-ći* upotrebljavaju kao pridevi koji se menjaju po
rodu, broju i padežu, sa vrednošću **participa prezenta**.
Ovakvi participi postoje samo od ponekih glagola i
označavaju **stalnu osobinu**. Ne mogu se (kao u ruskom
ili u većini zapadnoevropskih jezika) upotrebiti umesto
relativne rečenice: vidi primere u 15.3.1.8.

Prilog kao
particip

9.8.4. Glagolski prilog prošli gradi se od svršenih gla-
gola, samo izuzetno od nesvršenih. Osnova je ista kao
u radnom pridevu. Nastavak glasi *-vši* (danas retko *-v*)
za glagole čiji je infinitiv na *-ti* (vidi 9.8.1 pod 1), a *-avši*
(danas retko *-av*) za glagole na *-sti* i *-ći* (vidi isti odeljak
pod 2, 3, 4). Primeri:

INFINITIV	RADNI PRIDEV	GL. PRILOG PROŠLI
<i>kupiti</i>	<i>kupi-o</i>	<i>kupivši</i>
<i>uzeti</i>	<i>uze-o</i>	<i>uzevši</i>
<i>zagristi</i>	<i>zagriz-ao</i>	<i>zagrizavši</i>
<i>pasti</i>	<i>pa-o</i>	<i>pavši</i>
<i>ispeći</i>	<i>ispek-ao</i>	<i>ispekavši</i>
<i>pomoći</i>	<i>pomog-ao</i>	<i>pomogavši</i>
<i>stići</i>	<i>stig-ao</i>	<i>stigavši</i>
<i>reći</i>	<i>rek-ao</i>	<i>rekavši</i>
<i>otići</i>	<i>otiš-ao</i>	<i>otišavši</i>
<i>doći</i>	<i>doš-ao</i>	<i>došavši</i>

Kao i glagolski prilog sadašnji, upotrebljava se sa
vrednošću priloške odredbe i ima uvek isti subjekt kao
i glagol u predikatu. Označava prethodnu radnju, npr:

Jednakost
subjekta

Došavši u grad, zaposlio se kao pekar.
Zauzeli su prvo mesto na tabeli *pobedivši* sve
protivnike.

Naslutivši prevaru, odbili smo svaki razgovor s njima (uzročno značenje).

Neki put je radnja glagolskog priloga istovremena s radnjom u predikatu, tako da glagolski prilog prošli ima praktično isto značenje kao i sadašnji:

Čuvši (= čujući) korake iza sebe, požuri da se sakrije.

Prošao je kraj nas ne *primetivši* (= ne primećujući) nas.

9.9. PRELAZNI, NEPRELAZNI I POVRATNI GLAGOLI

Prelazni glagoli su oni koji mogu imati direktni objekt (u akuzativu), npr. *želeti* (koga, što), *gledati*, *dotirnuti*, *naći*, *uzeti*, *osloboditi*.

Neprelazni su oni koji ne mogu imati direktni objekt, npr. *spavati*, *hodati*, *leteti*, *cvetati*, *ostati*, *rasti*. Mnogi od njih mogu imati indirektni (nepravi) objekt u dativu, npr. *prići* (kome, čemu), *odgovoriti*, *verovati*, *zahvaliti*, *dosaditi*. Redi je nepravi objekt u instrumentalu, npr. uz glagole *vladati*, *upravljati* (kim, čim), *rukovati* (čim), ili uz glagole kretanja sa imenicama za delove tela, npr. *klimnuti glavom*, *mahnuti rukom*.

I prelazni glagoli mogu pored direktnog imati indirektni objekt, npr. u *Odnesite paket* (akuzativ) *primaocu* (dativ).

9.9.1. Povratni glagoli su oni koji imaju uza sebe povratnu enklitičku zamenicu *se*, jednaku u svim licima. Zamenica *se* javlja i u infinitivu i u glagolskim prilozi-ma i uvek se piše odvojeno: *pojavit* *se*, *pojavljujući* *se*, *pojavi* *se*. Povratni glagoli se mogu podeliti na četiri grupe:

(a) **Prelazno-povratni** su oni koji bi bez zamenice bili prelazni i koji pokazuju da subjekt vrši radnju na

Vrste povratnih glagola

samom sebi: *prati se*, *oblačiti se*, *hvaliti se*, *hraniti se*, *spremiti se*, *čuvati se*, *približiti se*, *predstaviti se* itd.

(b) **Medijalni** takode imaju naspram sebe prelazni glagol, ali se radnja događa u subjektu, a ne vrši je on na sebi: *roditi se*, *plašiti se*, *čuditi se*, *razvijati se*, *otvoriti se*, *napuniti se*. Dok se prelazno-povratni mogu parafrazirati uz pomoć naglašene povratne zamenice, npr. *prati se* = *prati (samog) sebe*, kod medijalnih je to nemoguće (*roditi se* ne znači *roditi samog sebe*).

(c) **Uzajamno-povratni (recipročni)** podrazumevaju dva ili više subjekata koji vrše radnju jedan na drugom, npr. *voleti se*, *mrzeti se*, *zblížiti se*, *tući se*, *sresti se*, *dogovoriti se*, *razlikovati se* itd. Neki od njih, kao prva dva navedena, mogu se upotrebiti samo u licima množine, ali većina ih ima i jedninu, s tim da se drugi subjekt ili subjekti podrazumeva(ju), npr. *Moj sin se stalno tuče* (podrazumeva se: s drugom decom).

(d) **Apsolutni povratni** su oni koji postoje isključivo u spoju s povratnom zamenicom, npr. *nadati se* (ne postoji **nadati* niti **Ja nadam*). Izražavaju obično osećanja, kao *diviti se*, *ponositi se*, *stideti se*, *bojati se*, *kajati se*, ponašanje kao *smejati se*, *rugati se*, *truditi se*, ili uzajamnu radnju kao *boriti se*, *takmičiti se*, *prepirati se* itd. Tu spadaju i glagoli koji znače boju, kao *beleti se*, *crveneti se*, kao i oni s prefiksom *na-* koji pokazuju da je radnja izvršena do krajnje mere, do zasićenja, tipa *najesti se* (v. 16.3.5).

9.9.2. Poneki glagoli mogu biti neprelazni ili povratni, bez razlike u značenju: *šetati* = *šetati se*, *brinuti* = *brinuti se*, *žuriti* = *žuriti se* itd.

Neobavezno sr

9.9.3. Bezlična upotreba glagola. – Bezličnom ili be-subjekatskom (= bez subjekta) nazivamo onu glagolsku konstrukciju u kojoj nije određen subjekt, vršilac radnje. Takva konstrukcija postoji samo u trećem licu

jednine, a participi (radni i trpni pridev) upotrebljavaju se u srednjem rodu jednine.

Neki neprelazni ili povratni glagoli po svom osnovnom značenju su bezlični i sami za sebe činiti rečenicu, npr. *Sviće; Grmi; Pljušti; Veje; Smrkava se* (u prošlom vremenu: *Svitalo je; Grmelo je* itd.). Ukoliko dobiju subjekt, naročito kad su figurativno upotrebljeni, oni postaju lični, npr.:

Sviće dan (Sviće zora).

Iza brda su grmeli topovi.

Pljušte udarci sa svih strana.

9.9.3.1. Bezličnu upotrebu imamo i u sledećim slučajevima:

(a) S nekim kopulativnim glagolima, tj. onima koji bez dopune u predikatu, zavisne ili naporedne rečenice nemaju potpun smisao:

Ispalo je sasvim dobro.

Čini se da je sve u redu.

Izглеda da smo pogrešili (Pogrešili smo, izgleda).

(b) S glagolom *imati* (u prezentu), odnosno *biti* (u prošlom, budućem vremenu i u potencijalu) u značenju postojanja (= engl. *there is*, fr. *il y a*, nem. *es gibt*, rus. *есть* i sl.):

Ima jedan problem.

Nema nikakvih problema.

Bilo je dosta ljudi na šetalištu.

Biće velikih iznenađenja.⁴⁴

(c) U spoju priloga ili prideva srednjeg roda s glagolom *biti* i dativom, koji izražava subjektivno osećanje, npr.:

Kako vam je ovde? – Lepo nam je.

Bezlični glagoli

Kopulativni glagoli

Značenje postojanja

Subjektivno osećanje

⁴⁴ Kao što se vidi iz primera, uz ove glagole imenica po pravilu ide u genitivu, osim u sadašnjem vremenu u jednini, i to samo u potvrdnom obliku, ako je imenica brojiva (kao ovde *problem*). S nebrojivom imenicom išao bi genitiv, npr. *Ima vode; Nema vode.*

Vojnicima je bilo hladno.

Bilo bi vam teže da ste sami.

9.9.3.2. Glagol *trebati* upotrebljava se kao bezličan (slično francuskom *falloir*) kada je u spoju s drugim glagolom, npr.:

Treba da sačekamo.

Trebalo je odmah da me pozoveš.

Ne bi trebalo da ja učestvujem u tome.

U ovim rečenicama lice vršioca radnje pokazano je u zavisnoj rečenici konstrukcijom *da* + prezent (*da sačekamo, da pozoveš, da učestvujem*), dok je sam glagol *trebati* uvek u trećem licu jednine.⁴⁵

S glagolom u infinitivu cela složena rečenica je bezlična, dakle bez određenog vršioca radnje:

Treba sačekati.

Ne bi trebalo učestvovati u tome.

Ukoliko *trebati* nije u spoju s drugim glagolom, nego sa imenicom ili zamenicom koje označavaju potrebnu stvar, menja se normalno kroz sva lica. Pri tom je imenica ili zamenica u subjektu, dok osoba kojoj je nešto potrebno stoji u dativu:

Treba mi tvoja pomoć.

Stare novine nikome ne trebaju.

Detetu su trebale nove cipele.

9.9.4. Bezlično i pasivno SE. – Većina prelaznih i neprelaznih glagola može postati bezlična ukoliko im se doda enklitička zamenica *se*. To je ona ista zamenica koja služi za građenje povratnih glagola (9.9.1), s tim što u ovom slučaju ide isključivo s trećim licem jednine. Primeri:

Videlo se da je umoran.

⁴⁵ Nisu pravilni oblici s promenom glagola *trebati*, kakvi se mogu čuti u govoru manje obrazovanih ljudi: *Trebamo da sačekamo; Trebao si da me pozoveš* i sl.

Bezlično
trebati

Trebati sa
subjektom

Bezlično
značenje

U ovoj fabrici *se* malo *radi*.
Priča se da je zaljubljen.
Sve se može kad *se hoće*. (izreka)

Sa imenicom ili zamenicom u dativu, bezlično *se* pokazuje da osoba označena dativom želi, da je spremna ili raspoložena da vrši radnju označenu glagolom. Otuda rečenice kao:

Detetu *se* spava (= dete je pospano).
 Jedu mi *se* bombone (= osećam želju za bombonama).
 Nama *se* nije izlazilo (= nismo imali volje da izademo).

Upotrebljeno s prelaznim glagolom i uz navođenje predmeta radnje, bezlično *se* dobija **pasivnu** vrednost, npr.:

Ova knjiga *se* lako *čita*.
Prodaje se motorni čamac.
Čarape se peru u mlakoj vodi.

Kao što bi bilo i uz glagol u pasivu, predmet radnje u ovim rečenicama je subjekt (*knjiga*, *čamac*, *čarape*).

Pasivno
značenje

9.10. PASIV

Pasiv (trpno stanje) u načelu se gradi kao i u drugim jezicima, tj. od trpnog prideva (participa pasivnog) i odgovarajućeg vremena glagola *biti*. Ono što bi u aktivnoj konstrukciji bio objekt (npr. *Uradio posao na vreme*), u pasivnoj postaje subjekt, kao u:

Posao će biti urađen na vreme.

Pri tom treba obratiti pažnju na to da prezent pasiva (*sam*, *si*, *je...* + trpni pridev) može imati dvojako vrednost. On je pravi prezent samo kad opisuje **stanje** ili **osobinu**, npr.:

Vrata su otvorena.
Staklo je premazano zaštitnim slojem.

Ako iskazuje **radnju**, ista struktura značiće prošlo vreme, npr.:

Škola je otvorena 1932. godine.

Dvojako
značenje
prezenta

Za iskazivanje sadašnje radnje najčešće će se upotrebiti bezlično-pasivno *se*, opisano u prethodnom odeljku, npr.:

Danas *se otvara* škola za strane jezike.

Ako je reč o uobičajenoj radnji, može se upotrebiti i prezent od *bivati* (iterativnog glagola naspram glagola *biti*):

Svako *biva nagrađen* prema zaslugama.

9.10.1. Pri upotrebi pasiva u srpskom retko se navodi vršilac radnje (agens). Pokatkad, ali samo u zvaničnom izražavanju, on se može uvesti strukturom *od strane* + genitiv (ili samo *od* + genitiv), npr.:

Presuda je potvrđena *od (strane) Vrhovnog suda*.

Za neživ agens može se upotrebiti instrumental, npr.:

Grad je pogoden *zemljotresom*.

Obuzet *radošću*, sve nas je počastio pićem.

Ipak, agens najčešće ostaje neiskazan, jer je glavna upotreba pasiva za radnje čiji se vršilac ne zna ili nije bitan. U jezicima s fiksnim redom reči pasiv često služi da bi se vršilac radnje pomerio u tzv. rematski položaj, tj. u naglašeniji deo rečenice. U srpskom bi takav pasiv (npr. »Amerika je otkrivena od strane Kolumba.«) zvučao krajnje neprirodno. Umesto njega upotrebila bi se aktivna rečenica, u kojoj je isti red reči omogućen padežnim nastavcima koji jasno pokazuju šta je objekt, a šta subjekt: *Ameriku je otkrio Kolumbo*.

9.11. TIPOVI PROMENE GLAGOLA

Između osnove i ličnih nastavaka, kod raznih glagola, umeću se različiti vokali (npr. *ter-a-m*, *ber-e-m*, *žur-i-m*). Pri tom i u osnovi može doći do glasovnih izmena (npr. *uzeti*: *uzm-em*, *peći*: *peč-em*, *pek-u*, *pec-í*). Posledica toga je takva raznovrsnost da u srpskom nije

moguće uspostaviti praktičnu podjelu na konjugacije, kao recimo u latinskom ili u romanskim jezicima. Gramatičari su, istina, delili glagole na šest ili sedam »vrsta«, ali svaka od njih ima i podvrste, katkad veoma različite među sobom.

Umesto »vrsta« ovde ćemo dati podjelu prema završetku infinitiva i prvog lica jednine prezenta, što su oblici pod kojima se glagoli navode u svakom boljem rečniku. Iz njih je moguće izvesti i ostale oblike glagola, imajući u vidu pravila koja smo dali u odeljcima 9.5 – 9.10.

U sledećem pregledu, za prvi primer u svakom obrascu promene navodimo infinitiv i prezent, za ostale samo infinitiv, osim kada u prezentu dolazi do glasovnih promena kao što je jotovanje.

Treba imati u vidu da se izvedenice pomoću prefiksa menjaju kao i osnovni glagol, npr. kao *dati*, *dam* menjaće se i *dodati*, *izdati*, *odati*, *predati*, *prodati* itd.

Za svaki tip navodimo i treće lice množine, koje je važno zbog osnove, a uz to i 2. lice imperativa i trpni pridev, kao oblike koji su često nepravilni. Podrazumeva se da mnogi glagoli nemaju trpnog prideva, jer nisu prelazni.

9.11.1. Glagoli na *-ti*

9.11.1.1. Infinitiv na *-ati*, prezent na *-am*: *pitati*, *pitam*; tako i *dati*, *gledati*, *znati*, *slušati*, *igrati*, *čuvati*, *spavati*, *uvažavati*, *navikavati* itd.

3. lice množine prezenta: *pitaju*

Imperativ: *pitaj*

Trpni pridev: *pitan*, *-a*, *-o*

9.11.1.2. *-ati*, *-em*: (A) *orati*, *orem*; tako i *kašljati*, *lajati*, *počinjati*, *rvati se* itd.;

(B) s jotovanjem: *pisati*, *pišem*; tako i *kretati* – *krećem*, *glodati* – *glodem*, *vezati* – *vežem*, *plakati* – *plačem*, *lagati* – *lažem*, *deformisati* – *deformišem*, *kapati* – *kapljem*, *hramati* – *hramljem* itd.

Infinitiv i
1. lice jednine
prezenta

Izvedenice s
prefiksom

(C) sa izmenom osnove u prezentu: *zvati* – *zovem*, *brati* – *berem*, *prati* – *perem*, *klati* – *koljem* itd.;

3. l. mn.: *oru*, *pišu*, *zovu*

Imp.: *ori*, *piši*, *zovi*

T. p.: *oran*, *pisan*, *zvan*

9.11.1.3. *-ati*, *-im*: *držati*, *držim*; tako i *ležati*, *čućiati*, *blejati*, *zaspiti*, *pljuštati*, *zviždati*, *bojati se* itd. Nepravilno: *stajati* (pored *stojati*) – *stojim*.

3. l. mn.: *drže*

Imp.: *drži*

T. p.: *držan*

9.11.1.4. *-ovati*, *-ujem*: *poštovati*, *poštujem*; tako i *kupovati*, *verovati*, *putovati*, *trgovati*, *mirovati*, *kovati*, *psovati*, *trovati*, *napredovati*, *razlikovati* itd.

3. l. mn.: *poštuju*

Imp.: *poštuj*

T. p.: *poštovan*.

9.11.1.5. *-evati*, *-ujem*: *bičevati*, *bičujem*; tako i *kraljevati*, *carevati*, *prijateljevati*, *mačevati* itd.

3. l. mn.: *bičuju*

Imp.: *bičuj*

T. p.: *bičevan*

PAZI: glagoli kao *uspévati*, *zagrévati*, *ismévati*, *zajtévati* itd. imaju prezent *uspevam*, *zagrevam* itd., dakle pripadaju tipu *-ati*, *-am* (9.11.1.1).

9.11.1.6. *-avati*, *-ajem*: *davati*, *dajem*; tako i *udavati*, *poznavati*, *priznavati* itd.

3. l. mn.: *daju*

Imp.: *daji*⁶⁶

T. p.: *davan*

⁶⁶ Ovaj imperativ je sasvim neuobičajen, a umesto njega se upotrebljava imperativ od svršenih glagola *dati* (*daj*), *poznavati* (*poznavaj*) itd.

9.11.1.7. -ivati, -ujem: *darivati, darujem*; tako i *kazivati, oplakivati, zagađivati, pobeđivati, dobacivati, objavljivati, sahranjivati* itd.

3. l. mn.: *daruju*

Imp.: *daruj*

T. p.: *darivan*

PAZI: glagoli kao *osnivati, dozivati, potkivati, zalivati* itd. imaju prezent *osnivam, dozivam* itd., dakle pripadaju tipu *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.1.8. -uvati, -ujem: *pljuvati, pljujem*; tako i *bljuvati, kljuvati*.

3. l. mn.: *pljuju*

Imp.: *pljuj*

T. p.: *pljuvan*

PAZI: glagoli kao *duvati, čuvati, obuvati, izuvati* itd. imaju prezent *duvam, čuvam* itd., dakle pripadaju tipu *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.2. Glagoli na *-eti*

9.11.2.1. -eti, -em: (A) sa *-e-* u svim oblicima: *umeti, umem*; tako i *smeti, razumeti, uspeti, dospeti, prispeti, naspeti*.

3. l. mn.: *umeju*

Imp.: *umej*

Radni pridev: *umeo, umela, umelo*

T. p.: *nema*

(B) Bez *-e-* u 3. licu množine, imperativu i radnom pridevu: *umreti, umrem*; tako i *dopreti, upreti, nadreti* i još nekoliko redih.

3. l. mn.: *umru*

Imp. *umri*

R. p.: *umro, umrla, umrlo*

T. p.: *nema*

NAPOMENA: ovako se menjaju i *nazreti, prezreti*, ali u radnom pridevu čuvaju *-e-*: *nazreo, -ela, -elo, prezreo, -ela, -elo*.

(C) Sa izmenom osnove u prezentu: *uzeti, uzmem; oteti, otmem; zapeti, zapnem; popeti, popnem; početi, počnem; začeti, začnem; kleti, kunem; mleti, meljem; peti, penjem; doneti, donesem* (i drugi na *-neti, -nesem*) itd.

3. l. mn.: *uzmu, otmu, zapnu, popnu, počnu, začnu, kunu, melju, donesu* itd.

Imp.: *uzmi, otmi, zapni, popni, počni, začni, kuni, melji, donesi* itd.

T. p.: *uzet, otet, zapet, popet, počet, začet, klet, donet* itd.; izuzetak je *mleven* od *mleti*.

9.11.2.2. -eti, -im: *videti, vidim*; tako i *želeti, trpeti, živeti, goreti, leteti, ogladneti, vrteti, smrdeti* itd.

3. l. mn.: *vide*

Imp.: *vidi*

T. p.: *viden, željen, (pre)trpljen, (do)življen*; ostali nemaju trpnog prideva.

9.11.3. Glagoli na *-iti*

9.11.3.1. -iti, -im: *nositi, nosim*; tako i *gasiti, voziti, krojiti, moliti, krstiti, graditi, ljubiti, misliti, žuriti, govoriti, skočiti, tumačiti, trošiti* itd.

3. l. mn.: *nose*

Imp.: *nosi*

T. p.: *nošen*

9.11.3.2. -iti, -ijem: *biti, bijem*; tako i *piti (pijem), viti, liti, šiti, kriti, umiti* itd.

3. l. mn.: *biju*

Imp.: *bij*

T. p.: *bijen, (raz)vijen, ali liven, šiven, (sa)kriven, umiven*

NAPOMENA: svaki od ovih glagola ima dosta prefiksálnih izvedenica: *ubiti, dobiti, razbiti* itd.; *popiti, ispiti, napiti se* itd.; *razviti, saviti, naviti* itd.; *izliti, uliti, proliti* itd.; *sašiti, ušiti* itd.; *sakriti, pokriti, otkriti* itd.

9.11.4. Glagoli na *-uti*

9.11.4.1. *-uti, -ujem*: *čuti, čujem*; tako i *obuti, izuti* i još poneki.

3. l. mn.: *čuju*

Imp.: *čuj*

T. p.: *čuven* (danas samo kao pravi pridev, v. 9.8.2.3), *obuven, izuven* itd.

9.11.4.2. *-nuti, -nem*: *dirnuti, dirnem*; tako i *nagnuti, upregnuti, trgnuti, pljunuti, tonuti, ginuti, venuti, vinknuti, šapnuti* itd.; takođe *maknuti, taknuti, ninknuti, naviknuti, puknuti, crknuti* itd., koji imaju alternativni infinitiv na *-ći* (v. 9.11.7.1).

3. l. mn.: *dirnu*

Imp.: *dirni*

T. p.: *dirnut*

NAPOMENA: ovako se menja i glagol *stati, stanem* (nekadašnje *stanuti*) i njegove prefiksalne izvedenice *postati, zastati, prestati, ustati* itd. ali radni pridev je *stao, stala, stalo*; trpnog prideva nema.

Za glagole na *-suti* vidi 9.12.

9.11.5. Glagoli na *-sti*. – Svi imaju prezent na *-em, -eš, -e, -emo, -ete, -u*, ali se ispred nastavka javljaju različiti suglasnici koji u infinitivu nisu vidljivi. Trpni pridev (ukoliko postoji) ima nastavak *-en*.

9.11.5.1. *plesti, pletem*, tako i *omesti, cvasti* itd.

Imp.: *pleti*

R. p.: *pleo, -la, -lo*

T. p.: *pletan*

9.11.5.2. *sresti, sretnem* itd.

Imp.: *sretni*

R. p.: *sreo*

T. p.: *nema*

9.11.5.3. *dovesti, dovedem* (i drugi na *-vesti*, svršeno naspram *voditi*); tako i *jesti, presti, krasti* itd.

Imp.: *dovedi*

R. p.: *doveo*

T. p.: *doveden*

9.11.5.4. *dovesti, dovezem* (i drugi na *-vesti*, svršeno naspram *voziti*); tako i *vésti – vézem, gristi, musti* itd.

Imp.: *dovezi*

R. p.: *dovezao*

T. p.: *dovezen*

9.11.5.6. *pasti, padnem* (i drugi na *-pasti*); tako i *sesti*.

Imp.: *padni* (ali *sedí, pored sedni*)

R. p.: *pao*

T. p.: *nema* (ali od prelaznog *napasti* je *napadnut*)

9.11.5.7. *tresti, tresem*, tako i *spásti – spásem*⁴⁷, *pásti – pásem* (= jesti travu i druge biljke, o životinjama).

Imp.: *tresi*

R. p.: *tresao*

T. p.: *tresen*

9.11.5.8. *rasti, rastem* (i drugi na *-rasti*).

Imp.: *rasti*

R. p.: *rastao*

T. p.: *nema*

9.11.5.9. *crpsti, crpem*, tako i prefiksalna izvedenica *iscrpsti*.

Imp.: *crpi*

R. p.: *crpao*

T. p.: *crpen*⁴⁸

⁴⁷ Ovaj glagol se u novije vreme javlja i u obliku *spasiti – spasim*, oni *spase*, s radnim pridevom *spasio*, trpnim *spašen* (kao tip *nositi*, v. gore). Drugo je *spásti – spádnem*, od *pasti – padnem* s prefiksom *s-*.

⁴⁸ Danas češće u obliku *(is)crpiti, (is)crpim*, s trpnim pridevom *(is)crpljen*.

9.11.5.10. grepsti, grebem, tako i *ogrepsti, dupsti, izdupsti*.

Imp.: *grebi*
R. p.: *grebao*
T. p.: *greben*⁹⁹

9.11.6. Glagoli na -rti (slogotvorno r)

trti, trem i **tarem**, slično i prefiksalne izvedenice *potrti, zatrti, satrti, utrti; zastrti* (pored *zastreti*) *zastrem, prostrti* (pored *prostreti*) *prostrem*

Imp.: *tari*
R. p.: *tro, trla, trlo*
T. p.: *trven* i *trt*

9.11.7. Glagoli na -ći

9.11.7.1. maći, maknem: tako i *taći, nići, navići, pući, crći* (v. gore pod *-nuti, -nem*)

3. l. mn.: *maknu*
Imp.: *makni*
R. p.: *makao*
T. p.: *maknut*

9.11.7.2. dići, dignem: tako i *stići, pomoći, leći, pobeći, izbeći* itd.

3. l. mn.: *dignu*
Imp.: *digni*
R. p.: *digao*
T. p.: *dignut*

9.11.7.3. peći, pečem: tako i *seći, teći, tući, vući* (i drugi na *-vući*), *obući* itd.

3. l. mn.: *peku*
Imp.: *peći*
R. p.: *pekao*
T. p.: *pečen*

⁹⁹ Umešto *grepsti* danas je češće *grebati* – *grebem*, t. p. *greban*, umesto *(iz)dupsti* češće je *(iz)dubiti* – *(iz)dubim*, s trpnim pridevom *(iz)dubljen*.

9.11.7.4. strići, strižem

3. l. mn.: *strigu*
Imp.: *strizi*
R. p.: *strigao*
T. p.: *strižen*

9.11.7.5. ići, idem: tako i *otići, odem* ili *otidem* (ovo drugo danas pretežno knjiški ili pokrajinski).

Ostali glagoli sa osnovom glagola *ići* imaju *d* u prezentu: *izići, izidem* (takode *izaći, izadem*), *prići – pridem, sići – sidem, doći – dodem, obići – obidem, naići – naidem, preći – predem, proći – prodem, ući – udem, naći – nadem* itd.

3. l. mn. je *idu, odu* ili *otidu, izidu (izadu), pridu, sidu, dodu* itd.

Imperativ je *idi, otidi, izidi (izadi), pridi, sidi, dodi* itd.

Radni pridev je *išao (išla, išlo), otišao, izišao/izašao, prišao, sišao, došao* itd.

Glagolski prilog prošli je *išavši, otišavši, izišavši/izašavši, prišavši, sišavši, došavši* itd.

Trpni pridev od *preći* je *preden*, od *naći* *nađen*; ostali glagoli su većinom neprelazni.

9.12. NEPRAVILNI GLAGOLI

Izvan dosad navedenih obrazaca promene ostaje nekoliko običnijih glagola:

– **zreti**, *zrim, zriš...* i rede *zrem, zreš...*; 3. lice množine je *zru*, radni pridev *zreo, zrela, zrelo*. Tako i svršeni *dozreti, sazreti, prezreti*¹⁰⁰, s glagolskim prilogom prošlim *dozrevši* itd.

– **prosuti**, *prospem*, 3. l. mn. *prospu*, imp. *prospi*, radni pridev *prosuo, -la, -lo*, glag. prilog prošli *prosuvsši*,

¹⁰⁰ *Prezreti, prezrim* u značenju 'postati suviše zreo': razlikovati od *prezreti, prezrem* (v. 9.11.2.1) sa značenjem koje odgovara imenici *prezir*.

trpni pridev *prosut*, -a, -o. Tako se menjaju i drugi glagoli na -*suti*, -*spem* (prefiksadni svršeni naspram nesvršenog *sipati*): *posuti*, *nasuti*, *zasuti*, *dosuti*, *rasuti*, *obasuti* itd.

- **slati**, *šaljem*, 3. l. mn. *šalju*, imp. *šalji*, radni pridev *slao*, -la, -lo, trpni pridev *slat*, -a, -o i *slan*, -a -o. Svršeni *poslati* ima prezent *pošaljem* i *pošljem*, 3.mn. *pošalju* i *pošlju*, imp. *pošalji* i *pošlji*, r. p. *poslao*, -la, -lo, g. pr. prošli *poslavši*, t. p. *poslan*, -a, -o i *poslat*, -a, -o. Tako i *odaslati*, *razaslati*.

- **žeti**, *žanjem* i ređe *žnjem*, 3. l. mn. *ž(a)nju*, imp. *ž(a)nji*, r. p. *žeo*, -la i *žnjeo*, -la, t. p. *žnjeven*. Tako i svršeni *požneti* (retko *požeti*), *pož(a)njem*, g. pr. prošli *požnjevši* (retko *poževši*), t. p. *požnjeven*.

- **imati**, *imam* menja se kao i drugi na -*ati*, -*am* (v. 9.11.1.1), s tim što nema trpnog prideva. U prezentu, međutim, ima posebne odrečne oblike:

<i>nemam</i>	<i>nemamo</i>
<i>nemaš</i>	<i>nemate</i>
<i>nema⁵¹</i>	<i>nemaju</i>

- **moći** ima nepravilan prezent:

<i>moгу</i>	<i>možemo</i>
<i>možeš</i>	<i>možete</i>
<i>može</i>	<i>moгу</i>

Radni pridev je *mogao*; nema imperativa ni trpnog prideva.

⁵¹ Upotrebljava se i kao negacija od egzistencijalnog *ima* (= *there is, it y a, es gibt*), npr. *Nema benzina na pumpi*, ili u familijarnom izrazu *nema veze* (= nije važno). U prošlom i budućem vremenu ovaj glagol se negira na uobičajen način: *nisam imao*, *noću imati*.

9.13. POMOĆNI GLAGOLI

Pomoćni glagoli su *biti* i *hteti*.

Tri prezenta
od *biti*

Glagol *biti* ima dva, odnosno tri prezenta: nesvršeni u punom obliku *jesam*, u enklitičkom *sam* (v. 3.3.3.2) i svršeni prezent *budem*.⁵²

<i>jesam</i>	<i>jesmo</i>	<i>sam</i>	<i>smo</i>	<i>budem</i>	<i>budemo</i>
<i>jesi</i>	<i>jeste</i>	<i>si</i>	<i>ste</i>	<i>budeš</i>	<i>budete</i>
<i>jest(e)</i>	<i>jesu</i>	<i>je</i>	<i>su</i>	<i>bude</i>	<i>budu</i>

Enklitički oblik *sam*, *si* itd. upotrebljava se posle naglašene reči, npr. *Mi smo ovde*, *Svi su zadovoljni*, *Kraj tebe sam* i sl. Posebno se upotrebljava s pridevom radnim za građenje perfekta (*došao sam* itd., v. 9.6.4).

Upotreba
kraćeg oblika

9.13.1. Naglašeni oblik u trećem licu jednine prvobitno je glasio *jest*, dok je danas znatno običniji oblik *jeste*. Naglašeni oblici se upotrebljavaju u četiri slučaja:

Upotreba
dužeg oblika

(1) Za pitanja u prezentu (ukoliko ne koristimo konstrukciju sa *da li*, v. 9.2). Pri tom se treće lice jednine ispred *li* svodi na *je*, koje je u ovom slučaju naglašeno. Primeri:

Jesam li dobro uradio?
Je li stigao šef?
Je li zadovoljan?
Jesmo li svi ovde?
Jeste li se odmorili?

(2) Ako je izostavljen imenski deo predikata, ili radni pridev posle pomoćnog glagola:

- Jesu li svi ovde? - *Jesu*.
Ja nisam ništa pio te noći, ali moji drugovi
jesu (= pili su).

⁵² Neki gramatičari govore o posebnom glagolu *jesam*, koji ima samo prezent (nema infinitiva), dok pravim prezentom od *biti* smatraju *budem*. Smatramo da takvo razdvajanje nije opravdano, jer rečenicama s glagolom *biti* u prošlom ili budućem vremenu (npr. *Bio sam spreman*, *Biću spreman*) odgovaraju u prezentu oblici sa (*je*)*sam* (*Spreman sam*), dok **Budem spreman* nije moguće. Otuda se i u rečnicima odrednica *jesam* uvek upućuje na odrednicu *biti*.

(3) Ako se pridaje poseban naglasak glagolu *biti*, npr:

Ja jesam za demokratiju, ali ovo je previše.
Jeste majstor taj Pera, mora mu se priznati!

(4) Ako se glagol *biti* nađe daleko od drugog mesta u rečenici, tako da se ne može upotrebiti enklitika:

Najveći filmski komičar svih vremena, po jednoglasnom mišljenju kritičara, *jeste* Čarli Čaplin.

9.13.1.1. Za negaciju u prezentu postoje posebni oblici:

<i>nisam</i>	<i>nismo</i>
<i>nisi</i>	<i>niste</i>
<i>nije</i>	<i>nisu</i>

Negirani
prezent od *biti*

9.13.1.2. Svršeni prezent *budem*, *budeš* itd., kao i prezenti svršenih glagola (v. 9.4.4), ne dolazi u nezavisnoj rečenici, nego samo u zavisnoj, gde se odnosi na budućnost ili relativnu budućnost:

Izaći ćemo kad *bude* toplije.
Ako *budeš* neposlušna (*Budeš* li neposlušna), kazniću te.
Kao dete želeo sam da *budem* pilot.

Upotreba
prezenta *budem*

Kao pomoćni glagol služi za građenje futura II (v. 9.7).

9.13.1.3. Ostali prosti oblici glagola *biti*:

Prosta vremena
od *biti*

AORIST	IMPERFEKT
<i>bih bismo</i>	<i>bejah, beh bejasmo, besmo</i>
<i>bi biste</i>	<i>bejaše, beše bejaste, beste</i>
<i>bi biše</i>	<i>bejaše, beše bejahu, behu</i>

IMPERATIV

---	<i>budimo</i>
<i>budi</i>	<i>budite</i>
<i>(neka bude)</i>	<i>(neka budu)</i>

Radni pridev: *bio, bila, bilo*, mn. *bili, bile, bila*.

Glagolski prilog sadašnji: *budući*³⁵.

Aorist se samostalno vrlo malo upotrebljava, ali kao pomoćni glagol služi za građenje potencijala (v. 9.5.2), u kom slučaju 3. lice množine glasi *bi*.

Glagolski prilog sadašnji koristi se uglavnom u okviru uzročnog veznika *budući da* (= pošto, s obzirom na to da).

9.13.1.4. Složeni oblici glagola *biti*:

FUTUR		PERFEKT	
<i>biću</i>	<i>bićemo</i>	<i>bio/bila sam</i>	<i>bili/bile smo</i>
<i>bićeš</i>	<i>bićete</i>	<i>bio/bila/bilo si</i>	<i>bili/bile/bila ste</i>
<i>biće</i>	<i>biće</i>	<i>bio/bila/bilo je</i>	<i>bile/bile/bila su</i>

Složena
vremena od *biti*

POTENCIJAL

<i>bio/bila bih</i>	<i>bili/bile bismo</i>
<i>bio/bila/bilo bi</i>	<i>bili/bile/bila biste</i>
<i>bio/bila/bilo bi</i>	<i>bili/bile/bila bi</i>

FUTUR II

<i>budem bio/bila</i>	<i>budemo bili/bile</i>
<i>budeš bio/bila/bilo</i>	<i>budete bili/bile/bila</i>
<i>bude bio/bila/bilo</i>	<i>budu bili/bile/bila</i>

Ukoliko prethodi subjekt ili neka druga naglašena reč, enklitika će doći ispred radnog prideva: *ja ću biti, možda ćemo biti; ja sam bio, ovde smo bili; već bih bila, svi biste bili* itd.

Futur drugi od *biti* se retko upotrebljava, pošto mu je značenje isto kao i značenje samog oblika *budem*: *kad budeš bio gotov = kad budeš gotov*.

³⁵ Trpnog prideva nema, pošto glagol nije prelazan. Glagolski prilog prošli glasio bi *bivši*, ali se danas ne upotrebljava u toj funkciji, nego kao pridev (*bivši, -a, -e*) u značenju 'raniji', 'nekadašnji'.

9.13.2. Glagol *hteti* ima puni i enklitički oblik prezenta. Prvo lice jednine se završava na *-u*, kao i kod glagola *moći* (v. 9.6.1, 9.12):

<i>hoću</i>	<i>hoćemo</i>	<i>ću</i>	<i>ćemo</i>
<i>hoćeš</i>	<i>hoćete</i>	<i>ćeš</i>	<i>ćete</i>
<i>hoće</i>	<i>hoće</i>	<i>će</i>	<i>će</i>

Oblik *ću*, *ćeš* itd. služi isključivo za građenje futura. Oblik *hoću*, *hoćeš* itd. upotrebljava se u značenju 'želeti', a kao pomoćni samo u upitnom futuru (*Hoću li te videti?*, *Hoćete li doći?*, v. 9.6.6.2).

9.13.2.1. Negirani prezent ima posebne oblike:

<i>neću</i>	<i>nećemo</i>
<i>nećeš</i>	<i>nećete</i>
<i>neće</i>	<i>neće</i>

Ovi oblici ispred infinitiva služe za negirani futur (*Sutra neću raditi*). Ispred konstrukcije *da* + prezent imaju značenje htenja (*Neću da radim* = Ne želim da radim), mada se u govornom jeziku i ta konstrukcija čuje sa značenjem futura. Ista semantička razlika, u zavisnosti od prethodne rečenice, može se javiti i za samostalno upotrebljen glagol *hteti*:

- Hoćeš li raditi sutra? – *Neću* (= *Neću raditi*).
- Metni igračke na mesto! – *Neću!* (= *Ne želim*).

9.13.2.2. Od ostalih prostih vremena donekle se upotrebljava samo aorist, sa po dva oblika:

<i>htedoh</i> , <i>hteh</i>	<i>htedosmo</i> , <i>htesmo</i>
<i>htede</i> , <i>hte</i>	<i>htedoste</i> , <i>hteste</i>
<i>htede</i> , <i>hte</i>	<i>htedoše</i> , <i>hteše</i>

Radni pridev: *hteo*, *htela*, *htelo*, mn. *hteli*, *htele*, *htela*

Trpni pridev: *nema*

Gl. prilog sadašnji: *hoteći*

Gl. prilog prošli: *htevši*

Duži i kraći
oblik prezenta

Negirani
prezent od *hteti*

Aorist od *hteti*

9.13.2.3. Složeni oblici od *hteti*:

FUTUR

<i>hteću</i>	<i>htećemo</i>
<i>htećeš</i>	<i>htećete</i>
<i>hteće</i>	<i>hteće</i>

PERFEKT

<i>hteo/htela sam</i>	<i>hteli/htele smo</i>
<i>hteo/htela/htelo si</i>	<i>hteli/htele/htela ste</i>
<i>hteo/htela/htelo je</i>	<i>hteli/htele/htela su</i>

POTENCIJAL

<i>hteo/htela bih</i>	<i>hteli/htele bismo</i>
<i>hteo/htela/htelo bi</i>	<i>hteli/htele/htela biste</i>
<i>hteo/htela/htelo bi</i>	<i>hteli/htele/htela bi</i>

FUTUR II

<i>budem hteo/htela</i>	<i>budemo hteli/htele</i>
<i>budeš hteo/htela/htelo</i>	<i>budete hteli/htele/htela</i>
<i>bude hteo/htela/htelo</i>	<i>budu hteli/htele/htela</i>

Ukoliko prethodi subjekt ili neka druga naglašena reč, enklitika *će* doći ispred radnog prideva: futur *ja ću hteti*, itd.; perfekt *svi smo hteli*, itd.; potencijal *možda biste hteli*, itd. Negirani futur je *neću hteti*, itd., negirani perfekt *nisam hteo*, itd., negirani potencijal *ne bih hteo*, itd.

Položaj enklitike

10. PRILOZI

10.1. FUNKCIJA PRILOGA

Prilozi su nepromenljive reči (osim što se neki od njih porede, v. niže, 10.6) koje određuju (modifikuju) pojedinu reč ili celu rečenicu. Rečenične priloge imamo npr. u:

Rečenični
prilozi

Ukratko, cilj je postignut.

Srećom niko nije povređen.

Vi ste *verovatno* negde pogrešili⁹⁴.

Prilog najčešće određuje **glagol**, kao u:

Svedok je govorio *tiho* i *ubedljivo*

a može takode da određuje **pridev**, kao u:

Zaključak je *potpuno* jasan

ili drugi **prilog**, kao u:

Vratio se *vrlo* rano.

Pored toga, prilozi za količinu mogu stajati uz imenicu ili imeničku zamenicu, o čemu vidi sledeći odeljak.

10.2. ZNAČENJE PRILOGA

Po značenju prilozi se obično dele na:

Podela po
značenju

– priloge za **mesto**, npr. *ovde*, *tamo*, *blizu*, *gore*, *dole*, *uvis*, *napred*, *naokolo*, *mestimično* itd., uz upitne priloge kao *gde*, *kud(a)*, *odakle* itd.;

⁹⁴ Ovakve priloge neki gramatičari svrstavaju među rečce (v. 13.1), ali time rečce postaju nesrazmerno velika kategorija. Razlog za svrstavanje među priloge vidimo i u tome što mnogi rečenični prilozi nastaju od srednjeg roda prideva, dakle kao i oni koji određuju pojedine reči (v. 10.2): takvi su *verovatno*, *očigledno*, *sigurno*, *nesumnjivo*, *neosporno*, *navidno*, *jednostavno*, *konačno* i drugi. Često jedan isti prilog, zavisno od konteksta, može određivati rečenicu (npr. *To jednostavno nije tačno*) ili pojedinu reč (npr. *Zadatak se rešava jednostavno*).

– priloge za **vreme**, npr. *sad(a)*, *nekad(a)*, *sutra*, *dugo*, *davno*, *često*, *odmah*, *večeras*, *zimi*, *noću*, *lane*, *povremeno* itd., uz upitne priloge kao *kad(a)*, *otkad(a)*, *dokle* itd.;

– priloge za **način**, npr. *tako*, *nekako*, *uspešno*, *pažljivo*, *lako*, *neprimetno*, *junački*, *stoječki* itd., uz upitni *kako*;

– priloge za **količinu**, npr. *malo*, *mnogo*, *pomalo*, *nekoliko*, *suviše*, *dosta*, *sasvim*, *nedovoljno* itd., uz upitni *koliko*;

– priloge za **uzrok**, npr. *zato*, *otuda*, *stoga*, uz upitni *zašto*.

Neodređena (neodbrojana) količina se u srpskom, mnogo češće nego pridevima, iskazuje priložima za količinu uz koje stoji imenica ili imenička zamenica u genitivu, npr. *mnogo ljudi*, *malo vode*, *previše uzbuđenja*, *nekoliko pisama*, *mnogo toga*, *dosta svega* i slično.

Prilozi iz imenica

10.3. PRILOZI PO POSTANKU

Najveći deo priloga postao je od drugih vrsta reči. Oni koji su nastali od prideva najčešće imaju oblik srednjeg roda jednine prideva, npr.:

PRIDEV	PRILOG
<i>brz avion</i>	<i>brzo leti</i>
<i>lepa devojka</i>	<i>lepo si govorio</i>
<i>daleko mesto</i>	<i>odlazim daleko</i>
<i>mirno dete</i>	<i>sedim mirno</i>

Tako postaju i od glagolskih trpnih prideva, npr. *opravdano* (se buni), *preterano* (glasano), *uvredeno*, *oduševljeno* i sl.

Od prideva na *-ski* (*-čki*, *-ški*) prilog je jednak muškom rodu jednine (s kratkim krajnjim *-i* umesto dugoga u pridevu), npr. (borio se) *lavovski*, (on živi) *carski*, *matematički* (tačan), *vraški* (teško).

Prilozi od prideva

10.4. PRILOŠKI SISTEMI

Mnogi prilozi imaju zajedničke osnove sa **zamenicama**. Trojni sistem koji smo videli kod pokaznih zamenica, sa osnovama *ov-* (za blizinu govorniku), *t-* (za blizinu sagovorniku) i *on-* (za udaljenost od obojice), javlja se i u priložima za mesto:

Osnove *ov-*,
t-, *on-*

<i>gde?</i>	<i>ovde</i>	<i>tu</i>	<i>(onde)</i> , <i>tamo</i>
<i>(kamo?)</i> , <i>kud(a)?</i>	<i>ovamo</i>	<i>tamo</i>	<i>onamo</i>
<i>kud(a)?</i> (= kojim putem?)	<i>ovuda</i>	<i>tuda</i>	<i>onuda</i>

Kao što se vidi iz upitnih priloga u prvoj koloni, prilozi u prvom horizontalnom redu iskazuju mesto u prostoru (npr. *Ja sam ovde*), oni u drugom redu cilj kretanja (npr. *Dodi ovamo*), oni u trećem redu put kojim treba proći (npr. *Prodi ovuda*). Pravilnost sistema narušena je u dve tačke. Prvo, oblik *tamo* više ne označava samo cilj kretanja nego i (udaljeno) mesto, umesto priloga *onde* koji se danas oseća kao zastareo ili knjiški.⁵⁵ Drugo, upitni prilog *kuda?* više ne znači samo 'kojim putem?' nego i 'prema kom cilju?', umesto priloga *kamo*, koji je danas pretežno hrvatski.

Prilozi za mesto

10.4.1. Iste tri osnove srećemo u priložima za način i onima za količinu:

Prilozi za način

<i>kako?</i>	<i>ovako</i>	<i>tako</i>	<i>onako</i>
<i>koliko?</i>	<i>ovoliko</i>	<i>toliko</i>	<i>onoliko</i>

⁵⁵ Ova razlika počela je da se gubi i kod upitnih priloga (prva kolona) i kod onih za blizinu (druga kolona), pa su u govoru česti oblici kao *Gde ideš?* ili *On je došao ovde*. Gramatike, međutim, priznaju kao pravilne samo oblike za cilj kretanja, dakle *Kuda (kamo) ideš?* i *On je došao ovamo*.

Primera radi, nastavnik će reći *Ovako se piše* o rečima koje je sam napisao na tabli, *Tako se piše* gledajući ono što učenik piše u svesci, *Onako se piše* pokazujući na svesku nekog drugog, daljeg učenika. *Ovoliko novca* odnosilo bi se na novac koji držim u ruci, *toliko novca* na novac mog sagovornika, *onoliko novca* na novac koji je daleko od obojice, ili koga se sećamo iz prošlosti. Kada prostorni odnosi nisu precizirani, upotrebiće se prilozi *tako* i *toliko*, npr.:

Kako je želeo, *tako* mu se i dogodilo.

Primera ima *toliko* da ih je teško nabrojati.

10.4.2. Sa istim prvim delovima koje smo videli u neodređenim zamenicama u 7.6 imamo i nekoliko priloga za mesto, vreme i način:

Prilozi na se-
ni-, i-, svu-

gde?	kud(a)?	kad(a)?	kako?
negde	nekud(a)	nekad(a)	nekako
(svagde), svud(a)	(svukuda), svud(a)	(svagda), uvek	svakako
nigde	nikud(a)	nikad(a)	nikako
igde	ikud(a)	ikad(a)	ikako

Prilozi u prvoj koloni pokazuju mesto, a u drugoj cilj kretanja. Umesto sistemskih oblika *svagde* i *svukud(a)* danas se mnogo češće upotrebljava prilog *svud(a)*. U trećoj koloni, *svagda* je uglavnom zastarelo, ustupajući mesto prilogu *uvek*.

Prilozi u četvrtom redu upotrebljavaju se s dvostrukom negacijom:

- Ne vidim ga nigde.
- Ne idem nikuda.
- Nikada ga nisam video.
- To nikako ne želim.

Prilozi u petom redu javljaju se u pitanjima ili u pogodbenim rečenicama:

- Jesi li ga igde video?
- Ako ikuda podeš...

Odrečni prilozi

Hoće li se to ikad završiti?
Da sam ikako mogao, došao bih.

10.5. SLOŽENI PRILOZI

Složeni prilozi uglavnom nastaju spajanjem predloga s nekom drugom vrstom reči. To može biti predlog + imenica, npr. *dogodine, izjutra, smesta, začudo, pobogu, uvis, nizbrdo, predveče, usput* (od *uz put*) itd.; predlog + pridev, npr. *naveliko, izdaleka, ubuduće, ukratko, do skora* itd.; predlog + prilog, npr. *zamalo, unazad, odra- nje, naovamo, otad* (i *od tada*); predlog + zamenica, kao u *zatim, potom, stoga, nadasve* itd.

Neki prilozi za mesto u spoju s predlogom menjaju oblik. Tako,

Prilozi s
predlogom

UMESTO

- *do gde
- *od gde
- *do ovde
- *od ovde
- *do tu
- *od tu
- *od dole

KAŽE SE

- dokle
- odakle
- dovde
- odavde
- dotle
- odatle
- odozdo

Slično tome, mada je moguć spoj *do tamo*, češće se kaže *donde*; umesto retkog *od tamo* bolje je *odande*, a pored *odgore* imamo oblik *odozgo*.

10.6. POREĐENJE PRILOGA

Mogu se porediti svi prilozi koji su nastali od opisnih prideva. Komparativ je uvek jednak komparativu srednjeg roda prideva, a superlativ superlativu srednjeg roda (dakle s dodatkom prefiksa *naj-* komparativu). Primera radi, od priloga koje smo naveli u 10.3,

komparativ i superlativ bi glasili *brže/najbrže, lepše/najlepše, dalje/najdalje, mirnije/najmirnije*.

S promenjenom osnovom su komparativ i superlativ od *dobro (bolje/najbolje), loše ili rdavo (gore/najgore), mnogo (više/najviše), malo (manje/najmanje)*. Od priloga *blizu* stepeni poređenja su *bliže i najbliže*.

Nepravilna
komparacija

11. PREDLOZI

Predlozi stoje ispred imenice ili zamenice i izražavaju različite (prostorne, ali i vremenske i druge) odnose prema njoj. Uglavnom su nenaglašeni (proklitike), jer čine akcenatsku celinu sa sledećom rečju. Jedino predlog *radi* (i ponekad *uprkos*) može doći i posle imenice ili zamenice, npr. *sebe radi* (= *radi sebe*).

Predlozi u srpskom ne mogu doći ispred glagola.⁵⁶

11.1. PRAVI I NEPRAVI PREDLOZI

Pravim predlozima nazivamo one reči koje se upotrebljavaju isključivo u funkciji predloga. Nepravi su oni koji su sekundarno stekli funkciju predloga, a inače pripadaju nekoj drugoj vrsti reči. Njih možemo podeliti u četiri grupe:

(a) Prilozi koji su istovremeno i predlozi, npr. *pre, posle, blizu, preko*⁵⁷, *šikom* i dr. Usporedimo ih u jednoj i drugoj funkciji:

Predlozi
i prilozi

PRILOG

PREDLOG

Posle smo otišli na večeru. Naći ćemo *se posle* časa.
Park je tu *blizu*. Park je *blizu* moje kuće.
Predi *preko*, molim te. Ona se nagla *preko* stola.

(b) Imenice koje mogu postati predlozi, npr. *mesto, kraj, duž, put* i dr. Primeri: *Uradiću to ja mesto tebe* (= umesto tebe); *Sedeli smo kraj puta* (= pored puta); *Podoše duž reke* i sl.

Imenice s
srednošću
predloga

⁵⁶ Ne spadaju u standardni jezik spojevi *za* sa infinitivom, kakvi se mogu čuti u govoru, npr. *za poneti* (u pekarama i sl.) ili *to je bilo za očekivati* (pravilno: *to se moglo očekivati*).

⁵⁷ S dugosilaznim akcentom (*preko*) kao prilog, nenaglašeno kao predlog.

(c) Imenice u instrumentalu, kao u:

Tokom vožnje su razgovarali.

Krug se crta *pomoću* šestara.

Povodom stogodišnjice objavljeno je dosta članaka,

tako i *prilikom*, *putem*, *posredstvom* i dr.

(d) Složeni predlozi, u kojima je na prvom mestu pravi predlog, a na drugom predlog ili imenica, npr. *između*, *ispred*, *navrh*, *nakraj*, *namesto*, *umesto*, *uoči*, *posred* itd.

Instrumental

Složeni predlozi

11.2. IZBOR PADEŽA

Za svaki predlog nužno je znati koji padež zahteva, tj. u kom padežu mora stajati imenica ili zamenica posle njega. Poneki predlozi uzimaju po dva ili tri padeža, u zavisnosti od značenja.

Velika većina predloga ide s **genitivom**. To su: *bez*, *blizu*, *van*, *do*, *duž*, *zbog*, *iz*, *iza*, *izvan*, *između*, *iznad*, *ispod*, *ispred*, *kod*, *kraj*, *mesto*, *mimo*, *navrh*, *nakon*, *nakraj*, *nasred*, *od*, *oko*, *osim* (*sem*), *pokraj*, *poput*, *pored*, *posle*, *pre*, *preko*, *protiv*, *radi*, *uvrh*, *umesto*, *uoči* i još nekoliko redih. Svi nepravilni predlozi idu s genitivom, osim *uprkos* i *nasuprot*, koji idu s dativom–lokativom (ali katkad i oni s genitivom).

Samo s **dativom–lokativom** idu *k(a)*, *pri* i *prema*.

Samo s **akuzativom** idu *uz*, *niz* i *kroz*.

Predlozi s jednim padežom

11.2.1. Predlozi s dva padeža:

– Predlog *s(a)* ide sa **instrumentalom** kad odgovara na pitanje *s kim*, *s čim*, npr. *došao je sa ocem*, *supa s rezancima*, *sukobio se s mnogim teškoćama*. Ide s **genitivom** kad odgovara na pitanje *odakle*, npr. *dolazim s puta*, *crepovi padaju s krova*.

– Predlozi *na*, *o*, *po* idu s **lokativom** kad znače mesto gde se nešto nalazi, npr. *čaja je na stolu*, *biću na*

Sa instrumentalom i genitivom

S lokativom i akuzativom

aerodromu, *dugme visi o koncu*, ili kretanje unutar nekog prostora, npr. *hodao je po sobi*. Idu sa **akuzativom** kad znače cilj kretanja, npr. *ostavi čašu na sto*, *idem na aerodrom*, *okačiči torbu o ekser*, *idem po vodu*.

– Predlozi *nad*, *pod*, *pred*, *među* idu sa **instrumentalom** kad znače mirovanje, npr. *oblaci nad gradom*, *pas spava pod stolom*, *sedeli su pred kućom*, *među optuženima je i jedna žena*. Idu sa **akuzativom** kad znače cilj kretanja, npr. *nagnuo se nad reku*, *mačka se zavukla pod sto*, *izašli su pred kuću*, *idem među divljake*.

Sa instrumentalom i akuzativom

11.2.2. Predlozi sa tri padeža:

– Predlog *za* ide sa **instrumentalom** kad znači *iza*, npr. *Grad mi je bio za ledima*, ili kad označava praćenje, kretanje nečijim tragom, npr. *On ide napred a ja za njim*. Ide sa **akuzativom** kad označava cilj kretanja, npr. *Gledao sam ih dok nisu zašli za ugao*. Ide s **genitivom** kad označava vreme trajanja, kao u izrazu *za života* (= dok je [neko] bio živ).

– Predlog *u* ide s **lokativom** kad znači mesto gde se nešto nalazi, npr. *zec u šumi*, *poglavlje u knjizi*. Ide sa **akuzativom** kad znači cilj kretanja, npr. *Zec pobeže u šumu*. Ide s **genitivom** u značenju pripadnosti, npr. *svadbeni običaji u Srba*. (U ovom poslednjem značenju danas je običniji predlog *kod*.)

Sa instrumentalom, akuzativom i genitivom

S lokativom, akuzativom i genitivom

11.2.3. Primitimo još da postoji korelacija između predloga *u* i *iz*, odnosno *na* i *sa* (+ genitiv). U oba slučaja prvi predlog (s lokativom) označava prisustvo u nekoj tački ili (sa akuzativom) kretanje ka toj tački; drugi predlog (s genitivom) znači udaljavanje od te tačke ili ukazuje na poreklo iz nje. Primeri:

U prema iz,
na prema sa

Jedemo <i>u</i> restoranu.	Dolazim <i>iz</i> restorana.
←-----→	
Idemo <i>u</i> restoran.	Moj poznanik <i>iz</i> restorana.

Igramo <i>na</i> stadionu.	Dolazim <i>sa</i> stadiona.
←-----→	
Idemo <i>na</i> stadion.	Moj poznanik <i>sa</i> stadiona.

12. VEZNICI

Veznici služe za označavanje veze među rečenicama, kao i među rečeničnim delovima. Pored onih koji su isključivo veznici, npr. *i, a, ili, da, ako, dok, čim, jer, mada* itd., neki funkcionišu i kao prilozi, pa ih nazivamo **nepravim veznici**ma. Takvi su *kad(a), kako, već, pošto, samo, zato* i još nekoliko redih. Primera radi, *kad(a)* je prilog u *Kad se vraćaš?* a veznik u *Razgovaraćemo kad se budem vratio.*

U funkciji veznika javljaju se i skupovi od dve, tri ili više reči, npr. *kao što, tek što, zato što, kao da, a da, budući da, ma kako, ma koliko, kako god, koliko god, osim ako, pa ipak, pa makar, a kamoli, zbog toga što, pored toga što, s obzirom (na to) da, bez obzira (na to) što* itd.

Veznički izrazi

12.1. VRSTE VEZNIKA

Prema vrsti rečenica koje povezuju, veznici mogu biti **naporedni** (koordinativni, konjunktori) ili **zavisni** (subordinativni, subjunktori). Prve prema značenju delimo na:

- **sastavne** (kopulativne), npr. *i, pa, te, ni/niti*: ovaj poslednji dolazi u odrečnim rečenicama, u paru s još jednim *ni/niti* ili nekom drugom negacijom;
- **rastavne** (disjunktivne), npr. *ili* (često u paru, *ili...ili*), *bilo...bilo* (uvek u paru), *odnosno*;
- **suprotne** (adverzativne), npr. *a, ali, nego, već*;
- **zaključne** (konkluzivne), npr. *dakle, stoga, zato*.

Vrste naporednih veznika

Zavisni veznici dele se na osnovu vrste zavisnih rečenica koje uvode na vremenske, uzročne, namerne, dopusne i druge, o čemu će biti više reči u poglavlju 21.

12.2. VEZNIK DA

Veznik s najširoim i najraznovrsnijom upotrebom bez sumnje je zavisni veznik *da*.⁵⁸ On se prvenstveno javlja u izričnim (objekatskim i subjekatskim) rečenicama, npr.:

Javio mi je *da* će zakasniti.

Vidi se *da* nemaš iskustva.

ali i u namernim rečenicama kao:

Pridite *da* vas pogledam.

u posledičnim kao:

Toliko je vruće *da* se asfalt topi.

u pogodbenim irealnim za prošlost i u jednoj varijanti pogodbenih za sadašnjost, npr.:

Da se nije izmakao, poginuo bi.

Pomogao bih vam *da* mogu (= kad bih mogao).

u ponekim vremenskim kao:

Ima tri nedelje *da* nisam izašao iz kuće.

u konstrukcijama koje izražavaju želju, predlog, ili energičnu naredbu:

Da se odmorimo malo.

Da se nisi makao!

uz upitne reči kao izraz nedoumice, npr.:

Šta *da* se radi?

Kako *da* mu pomognemo?

12.2.1. Struktura *da* + prezent uz modalne glagole je ekvivalentna infinitivu, npr. *Možemo da uđemo* (= možemo ući); *Nisi smeo to da radiš* (= nisi to smeo raditi). U mnogim slučajevima, bar u ekavskim govorima, ona je daleko običnija, npr. *Hoću da spavam*; *Boje se da priznaju istinu*; *Nije stigla da se odmori*: infinitiv bi ovde zvučao arhaično ili kao kroatizam.

Da + prezent
umesto
infinitiva

⁵⁸ Kao i većina jednosložnih veznika, *da* je nenaglašeno (osim u spoju *da li*): po tome se razlikuje od potvrđne reče *dā* ili *dā* (v. 13.2).

12.2.2. U upotrebi katkad je teško razgraničiti veznik *da* od veznika *što*. U principu, rečenica uvedena sa *da* je izrična (iskazna) a ona sa *što* uzročna, jer *da* prvenstveno uvodi tvrdnju ili nešto što tek treba da se ostvari, a *što* gotovu činjenicu:

Čujem *da* se Petar vratio.

Dobro je *što* se Petar vratio.

Katkad se oba veznika mogu naći u istom kontekstu, s minimalnom razlikom u značenju, npr.

Žali se *da* su ga zaboravili (= on tvrdi, sa žaljenjem, da su ga zaboravili).

Žali se *što* su ga zaboravili (= on se žali zato što su ga zaboravili).

U govoru se neretko čuju oblici kao *Šteta je da niste došli* ili *Ovaj metod ne samo da je lakši nego je i prijatniji*, za koje bi većina gramatičara rekla da su pravilniji s veznikom *što*.

Da i što

12.3. OSTALI VEZNICI

Što, i ređe *da*, u kombinaciji s pokaznom zamenicom srednjeg roda *to* u odgovarajućem padežu služe kao nominalizatori, kada treba zavisnu rečenicu u imeničkoj funkciji (subjekta, objekta, dopune) uvesti u upravnu. Primeri:

To što voli da crta još ne znači da će biti slikar.

Petlići se raspoznaju po *tome što* se tuku.

Nije bilo reči o *tome da* kandidati sami sebe predlažu.

Što i da kao
nominalizatori

12.3.1. Veznici *kao* i *nego* povezuju reči, dok im se za uvođenje rečenica dodaje *što*, odnosno *da*, zavisno od značenja. Primeri za jednu i drugu funkciju:

(a) Zaposlio se *kao* prodavac.

(b) Došao sam *kao što* sam obećao.

Veje *kao da* nikada neće prestati.

(a) Imaš više sreće *nego* pameti.

Kao što, kao da

(b) Platilo si više *nego što* je trebalo.

Bolje je da se vratimo *nego da* uzalud čekamo.

Predlog *osim* postaje veznik u spoju sa *što*:

Nije uradila ništa, *osim što* je obrisala prašinu.

I vezniku *tek* dodaje se *što* kada uvodi rečenicu, ali uz promenu značenja. Samo *tek* upućuje na radnju koja kasni, npr.:

Mogu da dodem *tek* iduće nedelje.

Tek sam danas saznao za nesreću.

dok je *tek što* ekvivalentno sa *čim*, tj. ukazuje na kratkoću vremenskog razmaka:

Tek što sam zaspao, probudio me je telefon.

12.3.2. Veznik *i* ima osnovno značenje spajanja, kako među rečima (*juče i danas*) tako i među rečenicama (*Uključio sam peć i sada je toplo*). Treba ga razlikovati od rečice *i* sa značenjem 'takođe', kao u:

I danas će padati kiša.

Slično dejstvo ima *i* azotna kiselina.

12.3.3. Kad god postoji semantička razlika između dve rečenice, makar i bez izričitog suprotstavljanja, umesto *i* upotrebiće se adverzativni veznik *a*, npr.:

U Novom Sadu je pet stepeni, *a* u Beogradu sedam.

Mališan recituje *a* njegova sestra peva.

A će se takođe upotrebiti kad spajamo dve potvrđne rečenice od kojih druga sadrži rečcu *i* (= takođe), ili dve odrećne od kojih druga sadrži veznik *ni*:

Juče je padala kiša, *a* i danas će (*a* padaće i danas).

Juče nije padala kiša, *a* ni danas neće (*a* neće ni danas).

Spoj *a da* upotrebljava se za isključne rečenice,

Nego što,
nego da

Tek što

A umesto i

analogno nemačkom *ohne dass*, francuskom *sans que* i sl.³⁹, ali uz negirani glagol:

Prešao je granicu *a da* mu nisu tražili pasoš.

12.3.4. Veznik *ni* ima duži oblik *nití*, koji nije mnogo uobičajen u spajanju reči:

Nisu sačuvani njegovi portreti *ni(ti)* fotografije.

ali je obavezan u spajanju rečenica:

Nemam zaštitnika *nití* mi je potreban.

12.3.5. Veznik *pa* označava redosled (npr. *Operi prednje pa zadnje staklo*) ili uzročno-posledični odnos (*Radili su pa se umorili*) i služi u nabravanju (*Najbliži Suncu je Merkur, pa Venera, pa Zemlja...*); često se kombinuje s predlogom *do* (*od petka pa do ponedeljka; Vodio je loptu od centra pa [sve] do gol-linije*). Za upotrebu *pa* kao rečice vidi niže, 13.4.4.

Ni i nití

Veznik pa

³⁹ Pod uticajem stranih oblika javlja se i u srpskom *bez da* (*Prešao je granicu bez da su mu tražili pasoš*), ali je taj oblik nedopušten u standardnom jeziku.

13. REČCE

13.1. DEFINICIJA

Rečce (partikule, čestice) veoma su heterogena grupa reči, sastavljena uglavnom od reči koje se ne daju svrstati u ostalih devet vrsta, ili od onih koje su u starijim gramatikama uključivane među priloge ili među veznike. U ovoj gramatici priznali smo priložima mogućnost da određuju i cele rečenice (v. 10.1), čime se broj partikula donekle smanjuje.

Po značenju, rečce možemo podeliti na sledeće podvrste: rečce za potvrđivanje ili odricanje, upitne rečce i ostale rečce.

13.2. REČCE ZA POTVRĐIVANJE ILI ODRICANJE

Za **potvrđivanje** odnosno **odricanje** služe rečce *da* odnosno *ne*. Ova druga ima isti oblik bilo da stoji za sebe (npr. *Hvala, ne*, u odgovoru na ponudu) ili da služi za negiranje glagola (npr. *Ne pušim*).

13.3. UPITNE REČCE

Za građenje **upitnih rečenica** služi rečca *li*, posle glagola (*Mogu li da uđem?*) ili ispred njega, u spoju *da li* (*Da li mogu da uđem?*). Posle upitne reči izražava neizvesnost, npr.:

Koliku li platu ima ministar? (= Pitam se koliko platu ima...)

Gde li sam ostavio ključeve?

Upitna rečca *zar* izražava čuđenje (*Zar je već podne?*), služi za pitanja na koja se očekuje odrečan

Rečca *li*

Rečca *zar*

odgovor (*Zar želiš da nastradaš?*), odnosno potvrđan odgovor ako je pitanje u određenom obliku (*Zar nisam lep?*).

13.4. OSTALE REČICE

Rečica *nek(a)*, s glagolom u 3. licu jednine ili množine, izražava želju (*Neka nam nova godina bude srećnija*), odnosno služi za ekvivalent imperativa u trećem licu (v. 9.5.1).

13.4.1. Za pokazivanje, odnosno privlačenje pažnje, služe rečice *eva, eto, eno*. One obrazuju sistem vezan za blizinu prvom, drugom, odnosno trećem licu, analogan onom koji smo videli kod pokaznih zamenica (7.3) i kod priloga (10.4.1). Imenica ili zamenica posle njih obično stoji u genitivu. Primeri:

Evo me, stigao sam.

Eto šta si uradio!

Eno tvog auta, tamo na kraju parkinga.

13.4.2. Značenje neograničenog izbora ili koncesivnosti imaju partikule koje smo videli u spoju sa zamenicama (7.6.4) ili s priložima: ispred zamenice ili priloga dolazi *ma* (*ma koji, ma gde*), iza zamenice odnosno priloga *god* (*koji god, kako god*), u oba položaja *bilo* (*bilo kakav = kakav bilo, bilo kako = kako bilo*). Takvo značenje može imati i *makar* (*makar koji, makar kako*), pored toga što je koncesivni veznik, u rečenicama kao *Ne povlačim se makar me ubili*.

13.4.3. Različite vrste stava prema radnji, potvrđivanja, isticanja, neizvesnosti, sumnje, suprotnosti itd. iskazuju rečice srodne s priložima, kao što su *baš, upravo, taman* (npr. *Baš sam tebe tražio*), *možda, valjda* (npr. *Možda se varam*), *ipak, međutim, doduše* (adverzativne, npr. *Ipak se okreće = ital. Eppur si muove*), *čak, štaviše* (npr.

Popeo se čak na Himalaje; Nije hladno, štaviše vruće mi je), *bar* ili *barem* (npr. *Trebaće ti bar pola sata hoda*), *ionako* (npr. *Ne smeta što je rasprodato, ionako nemam para*), *zbilja* (osnovno značenje 'zaista', ali češće za uvođenje nove teme, npr. *Zbilja, šta je bilo s tvojom diplomom?*), *naime* (za bliže objašnjenje prethodno rečenog, npr.: *Lekove treba uzimati uz jelo. Naime, lekari kažu... itd.*), *uostalom, najzad* i druge.

13.4.4. Uzvicima slične, afektivno obojene jesu rečice *ama, ta* (pre svega u funkciji emfatičnog oslovljavanja, npr. *Ama čoveče, slušaj me! Ta vi se šalite!*), *ma* (najčešće u izrazu *Ma nemoj[te]!* koji znači iznenađenje, a još češće ironičnu nevericu), *ala* (za divljenje, npr. *Ala je lepa ova bašta!*), *pa*, s više značenja: čuđenje, negodovanje (*Pa zar sam ja za to kriv? Pa dokle ti misliš da čekamo?*), energično potvrđivanje (*Pa naravno!*), popuštanje (*Pa dobro, neka bude po tvome*), neodlučnost, zbunjenost (u odgovorima na pitanja: – *Kako si pocepao košulju? – Pa... ne znam*) i drugo. Za veznik *pa* v. gore, 12.3.5.

13.4.5. Među rečice se mogu uvrstiti i **poštalice** – reči čija je funkcija samo da popune pauze u govoru. Najčešća je *ovaj* (od pokazne zamenice, ali uvek u tom obliku), npr.:

Hteo sam, ovaj, da pitam da li je danas, ovaj, bilo nekih poruka za mene...

Slično se upotrebljavaju i neki glagolski oblici kao *znaš, znači, kaže* (u prepričavanju tuđeg govora) i drugi.

14. UZVICI

Uzvici ne ulaze u sintaktičke veze s drugim rečima, nego ili stoje za sebe ili se prema ostatku rečenice odnose kao dve naporedne rečenice jedna prema drugoj (npr. *Jao, pogrešio sam*), katkad praćeni rečcom *pa* (*Oho, pa ovo je ukusno*). Mogu se podeliti na tri grupe: uzvici koji izražavaju osećanja, uzvici za dozivanje i onomatopeje.

14.1. UZVICI KOJI IZRAŽAVAJU OSEĆANJA

Smeh označavaju *ha-ha, ho-ho, hi-hi, he-he* (dvaput ili triput ponovljeni, odvojeni crticama ili zapetama), žalost ili bol *jao* (s varijantama *jaoj, joj, ajaoj, ajof*), jadikovanje *avaj, kuku* i danas uglavnom regionalno *lele*, iznenađenje (*i*)*ju*. Ostali, kao *a, e, o* (sva tri s dugim vokalom), *ah, aha, eh, ih, oh, oho, uh, uf, hm, opa* itd., mogu izražavati različite emocije, zavisno od konteksta i situacije. Treba zapaziti da se u *ah, eh, ih, oh, uh* glas *h* uvek izgovara, a da *a, o, u* nisu njihove varijante, nego posebni uzvici.

14.2. UZVICI ZA DOZIVANJE

Uzvici za dozivanje, skretanje pažnje ili podsticanje: *alo* (*halo*: uobičajeno i kao početak telefonskog razgovora), *ej* (*hej*), *glē* (po postanku skraćen oblik od *gledaj*), *nā* (pri pružanju nečega, sa značenjem 'uzmi'), *pst* (upozorenje da treba ćutati, ili tiho dozivanje), *dē* itd. *Hō-rūk* je uzvik za usklađivanje pokreta pri podizanju tereta ili nekom drugom kolektivnom radu. Životinjama se upućuju uz-

vici *ajs* (pri gonjenju stoke), *pi-pi-pi* (ponovljeno više puta, pri hranjenju živine), *mac-mac-mac* (dozivanje mačke), *šic* (teranje mačke), *iš* (teranje živine i drugih ptica) itd.

14.3. ONOMATOPEJE

Onomatopeje, kao *bum, dum, tras* (udarci), *zvrrr* (električno zvonce ili telefon), često jednake osnovi odgovarajućeg onomatopejskog glagola, kao *tres, pljus, kvrc, škljoc, fiju* (vidi u rečniku *tresnuti, pljusnuti, kvrcnuti, škljocnuti, fjukati*). Životinjske glasove podražavaju *av(-av)* (lajanje), *grrr* (režanje), *m(i)jau* ili *m(i)jao* (maukanje), *dživ-dživ* (cvrkutanje), *bee* ili *be-e-e* (blejanje), *kukuriku* (kukurikanje) i drugi.

TVORBA REČI

Kao i drugi slovenski jezici, srpski se u znatnoj meri koristi tvorbom radi obogaćenja rečnika. Najplodniji tvorbeni postupak je **sufiksacija**, u manjoj meri se koriste **prefiksacija** i **slaganje** (kompozicija), a samo izuzetno se javlja **konverzija** (pretvaranje, preobrazba).

15. SUFIKSACIJA

Termin **sufiksacija** obično shvatamo kao sinonim za **izvođenje** (derivaciju), mada u širem smislu i prefiksacija predstavlja izvođenje. Sufiksacijom, tj. dodavanjem sufiksa osnovi, vrsta reči se može promeniti, npr. kad od imenice *rat* dobijemo pridev *rat-ni*, glagol *rat-ovati*, ali može i ostati ista, kao u *mleko*, *mlek-ar*, *mlek-ara* (sve tri su imenice).

Nema mnogo sufiksa sa samo jednim, specifičnim značenjem. Češći su oni višeznačni, kao recimo sufiks *-ica*, koji može služiti za izvođenje ženskog roda od muškog (*kralj* – *kraljica*), može biti deminutivni (*kuća* – *kućica*), može označavati ljudsko biće muškog ili ženskog roda (*pijanica*), predmet (*lojanica* = lojana sveća), apstraktan pojam (*olakšica* od glagola *olakšati*), broj (*petica*) i mnogo šta drugo.

Višeznačnost
sufiksa

15.1. FONETSKE ALTERNACIJE

Na spoju između osnove i sufiksa može doći do različitih glasovnih promena, kakve smo videli u prvom delu (3.5), koje menjaju oblik osnove, a katkada i samog sufiksa. To su sledeće promene:

– **jednačenje po zvučnosti**: *golub* + *-če* → *golupče*,
Englez + *-kinja* → *Engleskinja*, *belež(iti)* + *-ka* →
beleška; *top* + *-džija* → *tobdžija*, *primet(iti)* + *-ba* →
primeđba;

– **jednačenje po mestu izgovora**: *stan* + *-beni* →
stambeni, *pas* + *-če* → *pašče*, *danas* + *-nji* → *današnji*;

– **gubljenje suglasnika**: *kost* + *-ka* → *koska*, *lut(ka)*
+ *-če* → *luče*, *krst* + *-ni* → *krsni*;

– **prelazak I u o**: *sel(o)* → + *-ce* → *seoce*, *sel(o)* + *-ski* → *seoski*, *del(iti)* + *-ba* → *deoba*, *bran(iti)* + *-lac* → *branilac*, genitiv *branioca*;

– **palatalizacije** *k* → *č*, *g* → *ž*, *h* → *š*, *c* → *ć*, *s* → *š*, *z* → *ž*: *uzrok* + *-ni* → *uzročni*, *krug* + *-ić* → *kružić*, *greh* + *-an* → *grešan*, *zec* + *-ica* → *zečica*, *ukras(iti)* + *-avati* → *ukrašavati*, *izraz(iti)* + *-avati* → *izražavati*;

– **jotovanje** *t* → *ć*, *d* → *dj*, *l* → *lj*, *n* → *nj*, *p* → *plj*, *b* → *blj*, *v* → *vlj*, *m* → *mlj*: *prut* + *-je* → *pruće*, *medved* + *-ji* → *medvedi*, *sel(o)* + *-(j)ak* → *seljak*, *kamen* + *-je* → *kamenje*, *snop* + *-je* → *snoplje*, *žab(a)* + *-ji* → *žablji*, *drv(o)* + *-je* → *drvlje*, *Rim* + *-(j)anin* → *Rimljanin*.

Dve ili više fonetskih alternacija mogu se kombinovati u istoj izvedenici. Tako na primer imamo:

list + *-je* → **lišće* (jotovanje) → *lišće* (jednačenje po mestu izgovora);

drug + *-stvo* → **društvo* (palatalizacija) → **društvo* (jednačenje po zvučnosti) → *društvo* (gubljenje suglasnika).

15.1.1. Raznolikošću fonetskih promena naročito se ističe pridevski sufiks *-ski*, koji zavisno od završetka osnove može steći i oblike *-ški*, *-čki* ili *-ki*. Svaki od tih oblika može nastati različitim putevima, kao što pokazuju sledeći primeri:

<i>sport</i> + <i>-ski</i>		<i>sportski</i>
<i>tenis</i> + <i>-ski</i>	(* <i>teniski</i>)	<i>teniski</i>
<i>Francuz</i> + <i>-ski</i>	(* <i>francuzski</i> * <i>francuski</i>)	<i>francuski</i>
<i>varoš</i> + <i>-ski</i>	(* <i>varoški</i>)	<i>varoški</i>
<i>stalež</i> + <i>-ski</i>	(* <i>staleški</i>)	<i>staleški</i>
<i>knjig(a)</i> + <i>-ski</i>	(* <i>knjižski</i> * <i>knjiški</i>)	<i>knjiški</i>
<i>Velš</i> + <i>-ski</i>	(* <i>velški</i>)	<i>velški</i>
<i>Čeh</i> + <i>-ski</i>	(* <i>češki</i>)	<i>češki</i>
<i>Njujork</i> + <i>-ski</i>	(* <i>njujorčki</i> * <i>njujorški</i>)	<i>njujorški</i>
<i>Beč</i> + <i>-ski</i>	(* <i>bečki</i>)	<i>bečki</i>
<i>junak</i> + <i>-ski</i>	(* <i>junački</i>)	<i>junački</i>
<i>lovac</i> + <i>-ski</i>	(* <i>lovački</i>)	<i>lovački</i>
<i>mladić</i> + <i>-ski</i>	(* <i>mladički</i>)	<i>mladički</i>
<i>Svec</i> + <i>-ski</i>	(* <i>suečki</i>)	<i>suečki</i>

Višestruke
alternacije

Varijante
sufiksa *-ski*

Pojedini imenički i pridevski sufiksi mogu imati nepostojano *a*. Takvo *a* je u gramatici poželjno označiti na poseban način, npr. stavljanjem u zagradu, jer ukoliko je *a* stalno, posredi je sasvim drugi sufiks, drukčije promene i značenja. Primera radi, nije isti sufiks *-(a)k* u *učinak*, gen. *učinka* (od glagola *učiniti*) i sufiks *-ak* u *zemljak*, gen. *zemljaka* (od *zemlja*); nije isti pridevski sufiks *-(a)n* u *plodan*, *plodna*, *plodno* i sufiks *-an* u *zvezdan*, *zvezdana*, *zvezdano*.

Nepostojano *a*

15.2. IMENIČKI SUFIKSI

Od nekoliko stotina imeničkih sufiksa, ovde ćemo ukazati samo na nekoliko desetina najčešćih i najrasprostranjenijih. Shodno onome što smo gore rekli o višeznačnosti sufiksa, primetiće se da se pojedini sufiksi javljaju u više raznih grupa po značenju.

Među sufiksima za ljudska bića, velika većina se odnosi na muškarce. Odgovarajući izrazi za žene uglavnom se prave od muških, dodavanjem sufiksa koje zovemo mocionima (v. niže 15.2.6). Poneke imenice važe jednako za oba roda (pre svega one na *-ica* i *-lica*, v. 15.2.3), dok za neke (npr. *borac*, *debeljko*, *glavonja*) uopšte nema ženskog oblika.

Sufiksi i rod

Slovom *a* u zagradi označavamo nepostojano *a*.

15.2.1. Sufiksi za vršioca radnje (nomina agentis)

-(a)c, npr. *pisac* (G *pisca*), *borac*, *trgovac*, *prodavac* itd.

-l(a)c: *nosilac* (G *nosioca*, mn. *nosioci*, G mn. *nosi-laca*), *prevodilac*, *čitalac* itd.

-ać (dugo *a*): *vozač*, *pevač*, *nosač* itd.

-telj: *učitelj*, *ljubitelj*, *snimatelj* itd.

-nik: *putnik*, *savetnik*, *predsednik* itd. (v. i sledeći odeljak).

-ar: *kuvar, čuvar, zidar* itd. (v. i sledeći odeljak).

Dva sufiksa, ograničena na mali broj reči, odnose se samo na žene kao vršioce radnje:

-lja, npr. *pralja, tkalja, dojlja*;

-ara, npr. *vračara, gatara*.

15.2.2. Sufiksi za zanimanja

-ar: *knjižar, mesar, krčmar, časovničar, matematičar* itd.

-nik: *radnik, nastavnik, privrednik* itd.

-aš (dugo a): *harmonikaš, orguljaš* itd.; *košarkaš, rukometaš, skijaš* itd.

-džija: *šeširdžija, čamdžija, jorgandžija* itd.

-ist(a)⁶¹: *ekonomist(a), mašinst(a)* itd.; *violinist(a), flautist(a)* itd.; *ragbist(a), džudist(a)* itd.

15.2.3. Sufiksi za osobine ljudi

-(a)c: *belac* (G *belca*), *starac, stranac, brbljivac* itd.

-ak (dugo a): *veštak, čudak, divljak, glupak* itd.

-ar: *kockar, spletkar, besposličar* itd.

-nik: *jadnik, otpadnik, ljubavnik* itd.

-džija: *kavgadžija, galamdžija, siledžija* itd.

-onja: *glavonja, nosonja, mlakonja* itd.

Za muške i ženske osobe podjednako služe:

-ica: *tvrdica, gladnica, ulizica* itd.

-lica: *svadalice, varalice, propalice* itd.

-lo: *njuškalo, blebetalo, trčkaralo* itd.

15.2.4. Sufiksi sa značenjem pripadnosti

-(a)c: *omladinac* (G *omladinca*), *artiljerac, akademac* itd.

-ov(a)c/-ev(a)c: *esesovac* (G *esesovca*), *tolstojevac, franjevac* itd.

-aš (dugo a): *logoraš, sektaš, robijaš* itd.

⁶¹ U jednini je običniji završetak *-ista* nego *-ist*, ali ove imenice su muškog roda, i množina im je na *-isti*.

15.2.5. Etnički sufiksi⁶²

-(j)anin: *Beogradanin, Atinjanin, Švedanin, Evropljanin* itd.

-(a)c: *Crnogorac* (G *Crnogorca*), *Berlinac, Danac, Brazilac* itd.

-an(a)c: *Vranjanac* (G *Vranjanca*), *Austrijanac, Amerikanac* itd.

-lija: *Nišlija, Sarajlija* (od *Sarajevo*), *Bečlija* itd.

Etnoidi:

-(j)anin: *državljanin, građanin, ostrvljanin, palančanin* itd.

15.2.6. Mocioni sufiksi

-ica: *pevačica, Madarica, lavica* itd.; (učen-ik →) *učenica*, (svet-ac →) *svetica* itd.

-ka: *dobrotvorka, frizerka, muslimanka* itd.; (Bugar-in →) *Bugarka*, (Japan-ac →) *Japanka* itd.

-inja: *boginja, robinja, pesnikinja* itd.

-kinja: *slavistkinja, vojvotkinja* itd.; (crn-ac →) *crnkinja*, (Srb-in →) *Srpkinja* itd.

-uša: *divljakuša, prostakuša* itd.

15.2.7. Zbirni (kolektivni) sufiksi

-je: *klasje, perje, granje, lišće, cveće* itd.

-stvo: *građanstvo, seljaštvo, sveštenstvo* itd.

-ad: *unučad, burad, dugmad* itd.

-ići: *unučići, pilići, jarići* itd.⁶²

⁶² Pod **etnicima** se podrazumevaju ne samo oznake nacionalnosti nego i izvedenice iz imena gradova, država, pokrajina, kontinenta i sl. Izvedenice sa istim sufiksima iz zajedničkih imenica nazivaju se **etnoidi** (v. niže).

⁶³ Budući da ove imenice zamenjuju množinu, sufiksi *-ad* i *-ići* mogu se smatrati i nastavcima za množinu: v. 5.4.2.3.

15.2.8. Deminutivni (i hipokoristični) sufixi

- ič: *mužič, crvič, papirič, brodič* itd.
- čić: *sinčić, trbuščić, ekserčić* itd.
- ica: *ženica, bubica, šumica* itd.
- čica: *grančica, stvarčica, cevčica* itd.
- (a)c: *krevetac* (G *kreveca*), *bratac* itd.
- (a)k: *cvetak* (G *cvetka*), *davolak* itd.
- ce: *zvonce, ostrvce, pisamce* itd.
- énce (G *-énceta*): *detence, pilence, burence* itd.
- če (G *-četa*): *momče, devojče, prozorče* itd.

15.2.9. Augmentativni (i pejorativni) sufixi

- ina: *vojničina, volina, komadina* itd.
- čina: *lažovčina, kafančina* itd.
- ětina: *babetina, ribetina, mačketina* itd.
- ura: *kožura, seljančura, devojčura* itd.
- úrda (dugo *u*): *ručurda, nožurda, glavurda* itd.⁶³

15.2.10. Sufiksi za sprave i oruda

- ać (dugo *a*): *prekidač, brisač, upaljač* itd.
- lica: *grejalica, prskalica, bušilica* itd.
- lo: *brojilo, vozilo, pojačalo* itd.
- aljka (dugo *a*): *štikaljka, pisaljka, pecaljka* itd.
- iljka (dugo *i*): *cediljka, nosiljka* itd.

15.2.11. Sufiksi za mesta i prostorije

- ište: *lovište, ognjište, stepenište, sajmište, bojište* itd.
- lište: *šetalište, klizalište, lečilište* itd.
- àna: *šećerana, krečana, elektrana* itd.
- ara: *pivara, gvoždara, knjižara* itd.

⁶³ Postoji još nekoliko augmentativno-pejorativnih sufixa koji su dobro poznati, ali se upotrebljavaju samo za po jednu ili dve imenice, npr. *kuća* → *kućerina*, *bava* → *barušina*, *trava* → *travuljina*, *čovek* → *ljudeskara* (od osnove plurala *ljudi*, samo u augmentativnom značenju).

- nica: *pivnica, mesnica, kovačnica, ludnica* itd.
- onica: *spavaonica, čekaonica, učionica* itd.
- ionica: *perionica, predionica, štedionica* itd.
- arnica: *mlekarnica, biletarnica, pečenjarnica* itd.
- injak: *zverinjak, mravinjak* itd.
- ik (dugo *i*): *šljivik, borik, višnjik* itd.

15.2.12. Razni sufixi za nežive pojmove

- nica: *ulaznica, uplatnica, propusnica, dopisnica* itd.
- ka: *petrolejka* (= petrolejska lampa), *mašinka* (= mašinska puška), *nuklearka* (= nuklearna centrala) itd.
- ina: *govedina, teletina, piletina* itd. (vrste mesa).
- etina: *svinjetina, ovčetina* itd. (vrste mesa).
- ovina: *hrastovina, borovina, jelovina* itd. (vrste drvene građe).
- arina: *putarina, mostarina* itd. (naplata za prolaz).
- ovača/-evača: *lozovača, jabukovača, višnjevača* itd. (pića).

15.2.13. Sufiksi s apstraktnim i uopštenim značenjem

Od imenica:

- stvo: *junaštvo, prijateljstvo, siromaštvo* itd.; *slikarstvo, pčelarstvo, stvaralaštvo* itd.⁶⁴

Od prideva:

- ost: *starost, hrabrost, ludost, pravilnost, upornost* itd.
- òta: *dobrota, lepota, sramota* itd.
- òća: *hladnoća, skupoća, teškoća* itd.
- ina: *brzina, vrelina, gorčina, veličina, praznina* itd.
- ilo: *ludilo, rumenilo, mrtvilo* itd.

⁶⁴ Primeri iz prve grupe označavaju osobine, a oni iz druge aktivnost. Za još jedno, kolektivno značenje sufixa -stvo vidi gore pod »Zbirni sufixi«.

Od glagola:

-a: tuča, osuda, zaštita, dodela, upotreba itd.

-nja: patnja, gradnja, mrznja itd.

-ba: borba, žalba, pogodba itd.

-idba: ženidba, veridba, plovidba itd.

-(j)ava: lomjava, zvonjava itd.

-njava: kuknjava, pucnjava, dernjava itd.

-(j)aj: trzaj, događaj, zagrljaj, oprostaj itd.

-(a)k: odlazak (G odlaska), boravak, postupak, nastavak itd.

-ež: dremež, grabež, crtež itd.

-Ø (nulti sufiks): plač, rast, prepis, odmor, nazeb itd.

15.2.14. Sufiksi -nje i -će – Sufiks *-nje* služi za građenje glagolskih imenica. Za razliku od sufiksa nabrojanih u prethodnom odeljku, od kojih se svaki vezuje tek za mali broj glagolskih osnova, imenice na *-nje* postoje gotovo od svih nesvršenih glagola, kao i od znatnog broja svršenih. Po tome su one uporedive sa imenicama na *-ing* u engleskom, ili s nemačkim poimeničenim infinitivima tipa *das Lesen*.

Osnova ovih imenica je kao u trpnom pridevu (tamo gde on postoji)⁶⁰, tako da glagoli na *-ati* imaju glagolsku imenicu na *-anje* (npr. čitanje, disanje, gledanje, zapažanje, približavanje), a svi ostali na *-enje*. Akcent je isti i na istom slogu kao u infinitivu. Kod imenica na *-enje* dolazi do jotovanja svuda gde ono postoji u trpnom pridevu, npr. *pamtiti* – *pamćenje*, *čistiti* – *čišćenje*, *suditi* – *sudjenje*, *paliti* – *paljenje*, *goniti* – *gonjenje*, *kvasiti* – *kvašenje*, *gaziti* – *gaženje*, *topiti* – *topljenje* itd. Bez jotovanja su *plesti* – *pletanje*, *bosti* – *bodenje*, *tresti* – *tresenje*, *gristi* – *grizenje*

Glagolske
imenice

Anje i -enje

⁶⁰ Istorijski, ove imenice su nastale dodavanjem sufiksa *-je* na trpni pridev, pri čemu je došlo do jotovanja *-n + -je* → *-nje*. Danas ih ipak ne možemo izvoditi na taj način, budući da postoje i od neprelaznih glagola, koji nemaju trpni pridev.

itd., jer ga nema ni u trpnom pridevu (*pleten*, *boden*, *tresen*, *grizen*). Od *liti*, *šiti*, *mleti* imenica glasi *livenje*, *šivenje*, *mlevenje*, prema trpnom pridevu *liven*, *šiven*, *mleven*. Za neprelazne i povratne glagole oblik glagolske imenice mora se posebno naučiti. Obično se i kod njih javlja jotovanje, po analogiji, npr. *roniti* – *ronjenje*, *kasniti* – *kašnjenje*, *truliti* – *truljenje*, *trubiti* – *trubljenje*, *diviti se* – *divljenje* itd., ali poneki su bez jotovanja, kao *ići* – *idenje*, *sedeti* – *sedenje*, *bdeti* – *bdenje*, *leteti* – *letenje*, *rasti* – *rastenje* i dr.

15.2.14.1. U principu, imenica na *-nje* izražava samo poimeničenu glagolsku radnju. Poneke ipak dobijaju i specifična značenja: takva je i sama reč *značenje*, takve su *letovanje* (= godišnji odmor), *zvanje* (= titula), *dugovanje* (= dug), *bolovanje* (= odsustvo zbog bolesti) i druge. Neke od njih pri promeni značenja menjaju i akcent, pa tako od *imanje* postaje *imánje* (= posed), od *pečenje* – *pečénje* (= pečeno meso), od *jedinjenje* – *jedinjénje* (hemijski spoj dva ili više elemenata).

Specifična
značenja

15.2.14.2. Glagolske imenice od **svršenih** glagola uvek imaju dugouzlazni akcent na slogu ispred *-nje*. One postoje samo za pojedine glagole, i to uglavnom za one prelazne s prefiksima. Mogu označavati svršenu radnju, kao *rođenje*, *izvršenje*, *izlečenje*, *oslobodenje*, *ispunjenje*, *razoružanje* itd., ili stanje, kao *uzbuđenje*, *poniženje*, *zagadenje*, *zapaljenje*, *zasićenje* itd., odnosno promenu stanja, kao *poboljšanje*, *pogoršanje*, *uvećanje*, *smanjenje*, *pojačanje*, *ubrzanje* itd.

Imenice na
-nje od svršenih
glagola

Još češće nego one od nesvršenih glagola, ove izvedenice mogu steći puno imeničko značenje. Tako imamo *predskazanje* (= prognoza), *dopuštenje* (= dozvola), *naredenje* (= naredba), *utvrđenje* (= tvrđava), *odeljenje* (= deo, odsek), *oboljenje* (= bolest), *izdanje*, *udubljenje* i mnoge druge.

Specifična
značenja

15.2.14.3. I na sufiks *-će* grade se glagolske imenice, ali ih ima daleko manje nego onih na *-nje*. Većinom se završavaju na *-nuće* (od glagola na *-nuti*), a ređe na *-lice* (od glagola na *-iti*) ili na *-eće* (glagoli na *-eti*). Sve imaju dugouzlazni akcent na preposlednjem slogu. Tačna pravila za obrazovanje glagolskih imenica teško je dati, pa ih je bolje potražiti u rečniku.⁶⁶

Od nesvršenih glagola vrlo je malo imenica na *-će*: to su uglavnom samo *bíce*, *piće* (sa dva značenja: 'pijenje' ili 'ono što se pije, napitak'), *umće* i *čeznuće*.⁶⁷ Ostale su izvedene od svršenih glagola i znače poimeničenu svršenu radnju, npr. *začće*, *prispće* (= dolazak), *zauzeće*, *iščežnuće*, *iskliznuće*, *uginiće*, *vaskrsnuće*, *svanuće* (= svitanje) itd., a isto tako i rezultat radnje odnosno stanje, kao u *otkriće* (= ono što je otkriveno, pronalazak), *ulegmiće* (= uleglo, udubljeno mesto), *uganiće* (= iščašenje noge ili ruke), *dostignuće*, *nadahnuće*, *očvrснуće* itd. *Razviće* danas znači isto što i *razvoj* ili *razvitak*. Čisto imenička značenja stekli su *raspće* (= raspelo, krucifiks) i *preduzeće* (= firma, kompanija).

15.3. PRIDEVSKI SUFIKSI

Pridevi se po značenju približno mogu podeliti na dve velike grupe: **opisne**, koji iskazuju neku osobinu (npr. *hladan*), i **odnosne** ili **relacione**, koji znače vezu s nekim drugim pojmom (npr. *državni* = koji se odno-

Imenice
na *-će*

Opisni i
odnosni
pridevi

⁶⁶ Analogno onima na *-nje*, i ove imenice postale su dodavanjem sufiksa *-je* trpnom pridevu sa završetkom na *-t* (npr. *dostignut + -je* → *dostignuće*). Mnogi glagoli, međutim, danas su trpni pridev na *-t* zamenili onim na *-n* (npr. *otkriti* – *otkriven*, umesto zastarelog *otkrit*), dok je imenica na *-će* ostala (*otkriće*). Uz to, dosta je i neprelaznih glagola, koji su imenicu na *-će* dobili po analogiji.

⁶⁷ Beležimo dugouzlazni akcent na preposlednjem slogu ovih imenica zato što se pišu jednako kao i 3. lice jednine futura odgovarajućih glagola (*bíce* od *biti*, *umće* od *umeti* itd.)

si na državu). Ova podela ima dosta dodirnih tačaka s pridevskim vidom (v. 6.2). Opisni pridevi po pravilu imaju i određeni i neodređeni vid. Među odnosnima, pridevi na sufikse *-ski* (*-čki*, *-ški*, *-ki*), *-ji*, *-nji*, *-ći* imaju samo određeni vid, dok oni prisvojni, na sufikse *-ov* ili *-in*, imaju samo neodređeni.

U sledećem pregledu sufikse navodimo onako kao što se čini s pridevima u rečniku: dajemo ih u neodređenom vidu (sa završetkom na suglasnik), pri čemu se – osim za prideve na *-ov* i *-in* – podrazumeva da postoji i određeni (sa završetkom na *-i*). Ako je sufiks naveden u obliku na *-i*, to znači da postoji samo u određenom vidu.

Za pojedine prideve, ipak, nije izvesno da li imaju neodređeni vid, to jest da li su odnosni ili opisni, pa se neretko dešava da isti pridev u jednom rečniku nademo sa završetkom na suglasnik, a u drugom u obliku na *-i*. Štaviše, jedan isti pridev može nekim značenjima spadati u opisne, a drugima u odnosne: tako *zvučan* znači 'koji jako zvuči, čujan', a *zvučni* (samo u odr. vidu) 'koji se odnosi na zvuk'; *borben* je 'spreman za borbu, ratoboran' a *borbeni* (samo u odr. vidu) 'koji se odnosi na borbu'. Ovakve parove prideva neki leksikografi daju pod istom odrednicom, dok ih drugi tretiraju kao dve zasebne reči.

15.3.1. Odnosni pridevi. – Najčešće upotrebljavan odnosni sufiks je *-ski* (sa svojim alomorfima koje smo videli gore pod 15.1.1). On označava razne vrste veze i pripadnosti, u odnosu na ljudska bića (*ženski*, *carski*, *kaluderski*, *bogataški*, *junački*), na mesta i ustanove (*morski*, *brdski*, *seoski*, *školski*, *fabrički*, *redakcijski*), na aktivnosti (*zanatski*, *filozofski*, *umetnički*, *politički*, *biološki*) i drugo. Njime se izvode geografski i etnički pridevi: *evropski*, *dunavski*, *alpski*, *rumunski*, *češki*, *beogradski*, *pariski* itd.

Oblik u rečniku

-ski

Umesto samoga *-ski*, naročito ako bi se završetak osnovne sudario sa suglasničkom grupom *sk*, mnogi pridevi se izvode pomoću složenih sufiksa, koji sadrže još jednu morfemu ispred *-ski*: *-anski* (*poštanski, proročanski, grobljanski, venecijanski*), *-inski* (*majčinski, sestrinski, gostinski*), *-ovski*, posle palatalnog suglasnika *-evski* (*divovski, topovski, orlovski, kraljevski, marševski*).

15.3.1.1. Sufiks *-ji* pretežno služi za izvođenje prideva iz naziva životinja, rede ljudskih ili natprirodnih bića. Ostaje neizmenjen u *pasji, kozji, mačji, lisičji, čovečji, dečji, božji, vražji* itd., dok izaziva jotovanje završnog suglasnika osnove u *medvedji, riblji, kravlji, đavolji, jesenji* itd. Javlja se i u obliku *-iji* (npr. *dečiji, božiji*), ali se on smatra manje pravilnim, osim u izvedenicama kao *ovčiji, guščiji, vrapčiji*, gde je zbog suglasničke grupe lakši za izgovor nego *-ji*.

15.3.1.2. Sufiks *-ni* je zapravo određeni vid sufiksa *-(a)n*, koji obrađujemo niže pod opisnim pridevima. U mnogim rečima, međutim, *-ni* se javlja bez neodređenog vida i ima odnosno značenje, npr. *ručni* (od *ruka*), *nožni* (od *noga*), *trbušni, ledni, kućni, sobni, krovni, zidni, ulični, državni, severni* (tako i *južni, istočni, zapadni*), *noćni, podnevni, mesečni* itd.

Za strane imenice na *-ija*, poreklom od latinskih na *-io -ionis*, ovaj sufiks dobija oblik *-oni* odnosno *-ioni*: *organizacioni, koncentracioni, orijentacioni, invazioni, diskusioni* itd. S morfemom *-ov-* (*-ev-* posle palatalnih suglasnika) gradi složeni sufiks *-ovni/-evni*, kao u *poslovnji, kućevni, duševni* itd.

15.3.1.3. Sufiks *-an*, s postojanim *a* (ponekad se javlja samo u određenom vidu na *-ani*), služi pretežno za gradivne prideve kao *zemljan, peščan* (od *pesak*), *koštani* (od *kost*), *voštani* (od *vosak*), *uljani* itd., uz još neke kao što su *zvezdani, novčani, lančani* (od *lanac*) i dr.

15.3.1.4. Sličan prethodnom je sufiks *-en* (*-eni*). I nje ga nalazimo u gradivnim pridevima kao *drven, voden, staklen, gvozdjen, platnen, vunjen*, uz dosta drugih kao *kazneni, crkveni, službeni, jedinstven, zdravstveni* itd. Oni kao *vatren, leden, meden*, još češće nego kao odnosni ('koji se odnosi na vatru' i sl.) upotrebljavaju se u opisivanju karaktera ili ponašanja.

15.3.1.5. Sufiks *-nji* se javlja u manjem broju izvedenica od imenica kao *krajujni, jutarnji, večernji, subotnji, maternji*, katkad i od priloga kao u *današnji, noćasnji* (od *danas, noćas*). Oblik *-šnji* ili *-ašnji* javlja se u pridevima od priloga, *sadašnji, sutrašnji, unutrašnji, spoljašnji, jučerašnji, skorašnji*, kao i u *godišnji* (nepravilno prema *godina*).

15.3.1.6. Sufiks *-eći* u *pileći, teleći, javeći, praseći* itd. nastaje od sufiksa *-ji* koji je dodat na osnovu genitiva (*pilet-a* itd.), ali se javlja i uz imenice koje takvu osnovu nemaju, kao u *kereći* (= *pseći*) ili *srneći*.

15.3.1.7. Pridevi na *-aći*, od glagolskih osnova, znače da je nešto namenjeno radnji koju glagol iskazuje, npr. *pisaći* (*pisaći sto*), *šivaći* (*šivaća mašina*), *jahaći* (*jahaće odelo*).

15.3.1.8. U novije vreme, pod uticajem stranih jezika, javlja se mnoštvo prideva na *-ći* od glagolskih osnova. Oni su u nominativu jednine muškog roda jednaki glagolskom prilogu sadašnjem (v. 9.8.3), ali se menjaju kao pridevi i imaju značenje participia prezenta: *važeći, vodeći, noseći, leteći, postojeći, tekući, rastući, putujući, vladajući, odgovarajući, zadivljujući, odlučujući, zastrašujući, umirujući, iznenađujući* i sl. To ipak nisu pravi participi, jer označavaju **stalnu osobinu**, a ne mogu zameniti odnosnu rečenicu. Tako se npr. kaže *leteća riba, leteće hube, neidentifikovani leteći objekt*, ali nije moguće **u letećem avionu* (mora se reći *u avionu*

koji leti); postoji *viseći most* kao naziv za vrstu mosta, ali nije moguće **slika viseća na zidu* umesto *slika koja visi na zidu*.

Neki od ovih prideva se upotrebljavaju samo s datom imenicom, u ustaljenim izrazima kao *olakšavajuće okolnosti*, *osiguravajući zavod*, *uvećavajuće staklo*, *drečeca boja*, *stojeći (sedeći, ležeći) stav* i slično.

15.3.1.9. Prisvojni sufiks **-ov** (posle palatalnih suglasnika **-ev**) gradi prideve od imenica prve i druge deklinacije, i to pre svega onih koje označavaju ljude: *predsednikov*, *detetov*, *mladičev*, *kraljev*, *učiteljev* itd. Za imenice na **-r** sufiks oscilira između **-ov** i **-ev**: *direktorov*, *carev*, *pastirov* i *pastirev* itd.

Od neživih imenica prisvojni pridev mogu imati nazivi nebeskih tela (*Sunčev*, *Mesečev*, *Marsov*), kao i imena preduzeća, organizacija, klubova i sl. (*Fijatov*, *Partizanov*). S ovim sufiksom se tvore i pridevi od naziva drveća, i to ne samo od naziva muškog roda (*borov*, *hrastov*, *orahov*) nego i ženskog (*jabukov*, *brezov*, *trešnjev*).

Uz imenice sa završetkom **-v** sufiks dobija oblik **-ljev**: *Jakovljev*, *Čehovljev*, *Miroslavljev*. Tri imenice za oznaku bliskog srodstva, *sin*, *brat* i *muž*, danas uglavnom dobijaju složeni sufiks **-ovljev/-evljev**: *sinovljev*, *bratovljev*, *muževljev*.

15.3.1.10. Drugi prisvojni sufiks, **-in**, dolazi na imenice sa završetkom na **-a**, kako ženskog roda (*ženin*, *sestrin*, *majčin*, *bakin*, *doktorkin*, *učiteljičin*, *Marijin*) tako i one muškog roda (*tatin*, *sudijin*, *vojvodin*, *kolegin*, *Nikolin*).

I ovde neživi pojmovi obuhvataju nebeska tela (*Zemljin*, *Venerin*) i imena organizacija (*Akademijin*, *Matičin*, *Zvezdin*). Od zajedničkih imenica prisvojni pridev mogu dobiti *vlada* (→ *vladin*, jer nema prideva s drugim sufiksom) i još nekoliko njih u ustaljenim izrazima, kao što su *dugine boje* (= boje spektra), *ružino ulje*, *sojino brašno* itd.

Prisvojni
pridevi na **-ov**

Prisvojni
pridevi na **-in**

15.3.2. Opisni pridevi. – Najčešći od svih sufiksa, **-(a)n**, već smo pomenuli među odnosnim pridevima, gde ima samo određeni vid **-ni**. Pomoću njega se izvođe pridevi od imenica, npr. *plodan* (*plodna*, *plodno*), *uzoran*, *slobodan*, *radostan*, *tužan*, *strašan*, *mračan* itd., od glagola (*prolazan*, *ugodan*, *zavisan*, *iscrpan*, *razoran* itd.), katkad i od drugih vrsta reči (npr. *suvišan* od priloga *suviše*).

Pridevi stranog porekla čiji sufiks potiče od grčkog **-ikós**, odnosno od latinskog **-alis** ili **-ivus** zadržavaju strani sufiks, ali mu dodaju **-(a)n**, čime se dobijaju složeni sufiksi **-ič(a)n** (*idiličan*, *fantastičan*, *simboličan*, *hroničan*, *drastičan*, *ekonomičan* itd.), **-al(a)n** (*centralan*, *formalan*, *maksimalan*, *muzikalan*, *senzacionalan* itd.), **-iv(a)n** (*eksplozivan*, *agresivan*, *aktivan*, *sugestivan* itd.).

15.3.2.1. Sufiks **-av** služi za opisivanje tipičnih osobina. Dodaje se na imeničke osnove, kao u *čelav*, *znojav*, *mišičav*, *pegav*, *bodljikav*, *čadav* itd., ili na glagolske, kao u *drhtav*, *blistav*, *klizav*, *golicav*, *hvalisav* itd.

15.3.2.2. Sufiks **-at** označava upadljiv ili posebno razvijen deo tela: *glavat* (= koji ima veliku glavu), *nosat*, *brkat*, *bradat*, *zubat*, za životinje *rogat*, *repat* itd. Spajanjem tog prefiksa s pridevima na **-ni** dobija se sufiks **-nat**, kao u *mesnat*, *pernat*, *lisnat*, *travnat* itd.

15.3.2.3. Sufiks **-ast** označava sličnost sa imenicom koja je u osnovi, po obliku (*kukast*, *kockast*, *jajast*, *lop-tast* itd.), po boji (*maslinast*, *narandžast*, *ljubičast* [od *ljubica* = *ljubičica*], *ružičast* [od *ružica* = *ruža*] itd.) ili po drugim osobinama, kao u *vazdušast*, *svilast*, *penast*, *budalast* itd. U izvedenicama od prideva izražava približnu osobinu, npr. *okruglast* (pretežno okrugao), *slatkast* (delimično sladak), *vodenast* (koji sadrži dosta vode) i sl.

15.3.2.4. Sufiks **-it** izražava različite veze, sa imenicama ili s glagolima, kao u *zakonit*, *različit*, *rečit*, *istinit*, *kamenit*, *ponosit*, *izrazit* itd. U spoju s morfemom **-ov** odnosno **-ev** nastaje složeni sufiks **-ovit/-evit**: *lekovit*, *retrovit*, *šumovit*, *duhovit*, *slojevit*, *žuljevit* itd.

15.3.2.5. Sufiks **-iv** javlja se i u obliku **-ljiv**; ispred **-iv** najčešće dolazi do jotovanja, kao u *zapaljiv* od *zapaliti* ili *ranjiv* od *raniti*. Ima dva osnovna značenja. Jedno je značenje tipične osobine ili ponašanja, gotovo uvek u obliku **-ljiv**, koji dolazi na osnovu glagola, npr. *stidljiv*, *lažljiv*, *govorljiv*, *čutljiv*, *štedljiv*, *zanimljiv*, *promenljiv*, *varljiv*, *izdržljiv*, *lepljiv*, *smrdljiv* itd. Ređe dolazi na osnovu imenice kao u *čudljiv*, *bržiživ*, *milostiv*, *vašljiv* itd.

Drugo značenje je ono koje odgovara latinskom **-abilis/-ibilis**, engl. i fr. **-able/-ible**, nemačkom **-bar**, tj. značenje mogućnosti izvršenja radnje koju označava glagol u osnovi. Neke od tih izvedenica imaju **-iv** a neke **-ljiv**, a katkad su oba moguća u istoj reči, kao u *ostvariv* = *ostvarljiv* (oba: koji se može ostvariti). Primeri su *dopustiv*, *oprostiv*, *uporediv*, *izlečiv*, *kažnjiv*, *upotrebljiv*, *razumljiv*, *čitljiv*, *opipljiv* i još mnogo drugih. Naročito se često ovakvi pridevi javljaju u negiranom obliku, npr. *neuporediv*, *neizlečiv*, *neostvarljiv*, *neshvatljiv*, *nerazumljiv* i sl. (vidi i 15.5.2, 16.2).

15.3.2.6. Nekoliko sufiksa služi za obrazovanje **prideva subjektivne ocene**, i to pre svega **deminutiva**, slično onima uz imenice (v. 15.2.8). U pridevima kao *majušan* (od *mali*), *sićušan* (od *sitan*), *tanušan* (od *tanak*), *slabašan* i *slabačak* (oba od *slab*) sufiks ističe značenje samog prideva. U drugima pokazuje da je osobina delimično izražena, kao u *lepuškast* (= prilično lep), *debeljuškast* (= debeo ali ne previše), *slabunjav* (= prilično slab), *bledunjav* (= pomalo bleđ) itd. Približnu nijansu boje iskazuju sufiksi **-kast**, kao u *crvenkast*, *zelenkast*, *sivkast*, *žuckast* (od *žut*), i **-ičast**, kao u *beličast* (od *beo*) i *plavičast*.

Za energično naglašavanje služe izvedenice sa sufiksima **-cat** i **-cit**, koje se gotovo uvek upotrebljavaju naporedo sa osnovnim oblikom prideva. Tako imamo *sâm samcat* (= potpuno sam), *nov novcat* (= sasvim nov), *go golcat*, *zdrav zdravcat*, i sa istim značenjem *sam samcit*, *zdrav zdravcit* itd.

15.4. GLAGOLSKI SUFIKSI

O sufiksima za promenu glagolskog vida bilo je reči pod 9.4.5 – 9.4.5.2.

Izvedene glagole nije lako raspoznati, jer mnogi imaju isti oblik kao i prosti: npr. *blatiti*, od imenice *blato*, menja se jednako kao i *klatiti* ili *mlatiti*, prosti glagoli. Ovde možemo navesti samo nekoliko sufiksa koji grade veći broj izvedenica, i to samo u njihovim osnovnim značenjima.

15.4.1. Sufiksom **-ati** izvode se glagoli od imenica, npr. *gomilati* (od *gomila*), *cvetati* (od *cvet*), *oružati* (od *oruž-je*), *koračati* (od *korak*) itd. Izvedeni od pridevske osnove, najčešće od komparativa, znače postepeno sticanje one osobine koju označava pridev, kao u *jačati*, *debljati* (od *debeo*, komp. *deblji*), *mekšati* i sl.

15.4.2. Sufiksom **-iti**, od imeničkih osnova, izvode se glagoli koji znače radnju svojstvenu toj imenici, npr. *svedočiti* (od *svedok*), *prosjačiti* (od *prosjak*), *stražariti*, *gospodariti* i sl. Mogu značiti i punjenje ili pokrivanje materijom koju označava imenica, kao u *blatiti*, *maštiti*, *bojiti*, *soliti*, *šećeriti* i sl.

S pridevskim osnovama isti sufiks iskazuje pridanje osobine označene pridevom, kao u *puniti*, *oštriti*, *hrabriti*, *veseliti* itd.

15.4.3. Sufiks **-ovati**, posle palatalnog suglasnika **-eva-**, uz osnovu koja znači ljudsko biće, pokazuje način

života karakterističan za to biće, npr. *robotovati*, *kraljeva-ti*, *carevati*. Sa osnovama od imenica neživog značenja izvode se glagoli kao *ratovati*, *školovati*, *imenovati*, *bičevati* i dr. Retke su izvedenice od pridevskih osnova, npr. *ludovati*, ili od priloških, kao *napredovati*.

Sufiksom *-ovati* se izvode i mnogi glagoli od stranih osnova, obično primljeni preko nemačkog (na *-ieren*) ili francuskog (na *-er*), kao *diskutovati*, *trijumfovati*, *apelovati*, *interesovati (se)* itd.

15.4.4. Još dva sufiksa koja se javljaju u pozajmljenicama te vrste jesu *-irati* (npr. *programirati*, *drogirati*, *asfaltirati*, *filozofirati*) i *-isati* (prezent na *-išem*, npr. *operisati*, *informisati*, *koncentrisati*, *fotografisati*). Svi ovi glagoli su nesvršenog vida ili dvovidski.

Sufiks *-isati* se javlja i u manjem broju glagola od domaćih ili davno odomaćenih osnova, kao *ugljenisati*, *testerisati*, *kaldrmisati*.

15.4.5. Frekventativnim, deminutivnim ili iterativnim nazivamo one sufikse koji pokazuju da se radnja vrši učestalo i isprekidano. Najrasprostranjeniji su *-kati*, kao u *pipkati* (= pomalo, više puta pipati), *gurkati*, *kopkati*, *govorkati* itd., *-ucati* kao u *svetlucati*, *kašljucati*, *-uckati* kao u *sviruckati*, *pijuckati*, *dremuckati* itd. Deminutivno značenje nalazimo i u više drugih sufiksa kao što su *-karati* (*trčkarati*, *piskarati*), *-akati* (*moljakati*), *-utati* (*skakutati*), *-cati* (*jurcati*) itd.

15.5. PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA

U starijim gramatikama ovaj tip tvorbe predstavljan je kao izvođenje sufiksom iz **sintagme** (npr. *besposlica* od *bez posla* plus sufiks *-ica*), što iz istorijskog aspekta i jeste način na koji su mnoge od ovih reči nastale. Ipak, ima reči koje se ne mogu izvoditi iz sintagme (npr. *po-vetar-ac*,

na-reč-je, kao i gotovo sve glagolske tvorenice), pa je na sinhronijskom planu opravdanije nazvati ih prefiksalsufiksalskim, što znači da na osnovu dolaze istovremeno i prefiks i sufiks. U daljem tekstu upotrebljavaćemo skraćenicu PST = prefiksalsno-sufiksalsna tvorenica.

15.5.1. Imeničke PST najčešće se grade sa sledećim sufiksima:

-je, npr. *bespuće* (od *bez-* + *put* + *-je*), *narečje*, *predvečerje*, *Podunavlje* (= oblast uz Dunav), *podneblje*, *razdoblje*, *sazvežđe* itd.;

-ica, npr. *besposlica*, *dokolenica*, *prikolica*, *poslastica*, *potpetica*, *susnežica* itd.;

-nik, npr. *načelnik*, *beskućnik*, *sagovornik*, *doušnik*, *priručnik* itd.;

-ina, npr. *zavetrina*, *poledina*, *pokrajina*, *omladina* itd.;

-(a)k, npr. *ponedeljak* (G *ponedeljka*), *prikrajak*, *naprstak*, *podbradak*, *dovratak* itd.;

-(a)c, npr. *vanzemaljac* (G *vanzemaljca*), *povetarac* itd.

U rečima kao *nemar*, *nepovrat*, *nedogled*, uz prefiks *ne-* i osnovu glagola *mariti*, *povratiti*, odnosno *dogledati*, imamo nulti sufiks (-Ø).

15.5.2. Pridevske PST prvenstveno imaju sufiks *-(a)n*, odnosno *-ni*, kao u *beskrajan* (*bez-* + *kraj* + *-(a)n*), *bespomoćan*, *nezaboravan*, *prekobrojan*, *pristrastan*, *potkožni*, *predizborni*, *vanbračni*, *međunarodni*, *zagrobni* itd.

Dosta ih je i sa sufiksom *-ski*: *bescarinski*, *pomorski*, *nadmorski*, *prigradski*, *prekookeanski*, *vanevropski*, s prefiksom stranog porekla *postdiplomski* itd.

Ovde možemo svrstati i prideve kao *nezajazljiv* (od *ne-* + *zajaz[iti]* + *-ljiv*), *neopisiv*, *neuništiv*, *nekrotiv*, *nesalomljiv*, pošto se javljaju samo s prefiksom i sufiksom istovremeno. Naprotiv, oni kao *neostvarljiv*

Sufiksi stranog porekla

Frekventativni sufiksi

Imenice

Pridevi

Pridevi tipa nezajazljiv

(v. 16.2) spadaju u prefiksalsnu tvorbu, jer su nastali kao negacije već gotovih prideva *ostvarljiv* itd.

15.5.3. Najbrojnije **PST** su **glagolske**. Sufiks je u njima obično *-iti*, retko *-ati* ili *-eti*. Osnove su od imenica ili od prideva, izuzetno od zamenica ili brojeva. Glagoli

15.5.3.1. Prefiks **o-**, imeničke osnove: *osloboditi* (*o-* + *sloboda* + *-iti*), *ostvariti*, *ozakoniti*, *opametiti se*, *okončati* itd.

Pridevske osnove: *odobriti*, *omogućiti*, *osvežiti*, *otopeliti*, *olakšati*, *otežati*, *osigurati* itd.

Sa sufiksom *-eti* su prvobitno građeni samo neprelazni glagoli od pridevskih osnova, kao *onemeti*, *ogoleti*, *osédeti* (= postati sed), dok prelazni imaju sufiks *-iti*. Otuda i danas razlikujemo *oslepeti* 'izgubiti vid' od *oslepiti* (koga) 'oduzeti (kome) vid', *otupeti* 'postati tup' od *otupiti* 'učiniti (što) tupim'. Danas se ova razlika dobrim delom izgubila, pa se tako *oživeti* upotrebljava i u neprelaznom značenju 'postati živ' i u prelaznom 'vratiti (koga) u život', dok mnogi neprelazni glagoli imaju sufiks *-iti*, kao *ozdraviti*, *ostariti*, *omršaviti* (pored *omršaveti*, sa istim značenjem). Prelazni i neprelazni glagoli

15.5.3.2. Prefiks **u-**, imeničke osnove: *uobličiti* (*u-* + *oblik* + *-iti*), *uvrstiti*, *uskладiti*, *unakaziti*, *uobičajiti* (*se*), *užurbati* (*se*) itd.

Pridevske osnove: *uprostiti*, *umanjiti*, *uozbiljiti* (*se*), *ubrzati*, *učestati*, *ulepsati* itd.

Zamenička osnova: *usvojiti*.

Brojevne osnove: *udvojiti*, *utrojiti* itd.

15.5.3.3. Prefiks **po-**, imeničke osnove: *posiniti*, *pošumiti*, *pozlatiti*, *pogospoditi* (*se*), *posrbiti* itd. po-

Pridevske osnove: *ponoviti*, *povisiti*, *poniziti*, *pojef-tiniti* itd.; *poskupeti*, *poružneti*, *pozeleneti* itd. (sa sufiksom *-eti* su samo neprelazni glagoli).

Zamenička osnova: *poništiti*.

15.5.3.4. Prefiks **iz-**, imeničke osnove: *izobličiti*, *izvestiti*, *iskoreniti* itd. iz-

Pridevske osnove: *ispraviti*, *izjednačiti*, *izvestiti se* itd.

15.5.3.5. Prefiks **ob-**, imeničke osnove: *obdariti*, *obuzdati*, *opseniti* itd. ob-

Pridevske osnove: *obnoviti*, *objasniti*, *obnažiti* itd.

15.5.3.6. Prefiks **s-**, imeničke osnove: *združiti* (*s-* + *drug* + *-iti*), *smestiti*, *sprijateljiti se* itd. s-

Pridevske osnove: *sniziti*, *smanjiti*, *zbliziti*, *smekšati* itd.

15.5.3.7. Prefiks **raz-**, imeničke osnove: *razmestiti*, *razglasiti*, *raspariti* (od *par*), *razvrstati* itd. raz-

Pridevske osnove: *razjasniti*, *raznežiti*, *rasprostraniti* itd.

15.5.3.8. Prefiks **pri-**, imeničke osnove: *prikleštiti*, *prizemljiti* (*se*) itd. pri-

Pridevske osnove: *pričvrstiti*, *pritesniti*, *pripitomiti* itd.

15.5.3.9. Prefiks **za-**, imeničke osnove: *zaratiti*, *zastakliti*, *zakaluderiti*, *zaseniti* itd. za-

Pridevske osnove: *zaslepiti* (*-eti*), *zacrnuti*, *zao-krugliti* itd.

15.5.3.10. Prefiks **na-**, imeničke osnove: *nastaniti*, *naumiti*, *namagarčiti* itd. na-

15.6. SLOŽENO-SUFIKSALNA TVORBA

Reč može biti sastavljena od dveju povezanih osnova i sufiksa, kao *ustaklo-rez-ac*, *pobedo-nos-an*, *slatko-reč-iv*. Takve reči nazivamo složeno-sufiksanim. Bitno je uočiti da se njihove osnove ne javljaju zajedno bez sufiksa. U tome je razlika u odnosu na reči kao *kratko-vid-ost* ili *zemljoradnič-ki*, koje nisu složeno-sufiksalne

već obične sufiksalne, jer je na već postojeću složenicu (*kratko|vid, zemljo|radnik*) dodat sufiks (-*ost*, odnosno -*ski*).

Pojedinačne primere složeno-sufikslnih složenica (SST) navodimo u poglavlju o slaganju, kako za imenice tako i za prideve (u drugim vrstama reči praktično ih nema).

16. PREFIKSACIJA

Prefiksa ima znatno manje nego sufiksa. Reči s određenim prefiksom možemo naći grupisane po azbučnom redu u rečniku, a veći i bolji rečnici daju i posebne odrednice za prefikse, u kojima objašnjavaju njihova osnovna značenja.

Veći deo prefiksa nastao je od predloga *i*, mada ne smemo izjednačavati jedne s drugima, na osnovu predloga obično je moguće naslutiti bar neka od značenja prefiksa: primera radi, *potpukovnik* je oficir koji je *pod pukovnikom*, tj. za jedan čin niži od pukovnika.

Prefiksi i
predlozi

16.1. IMENICE S PREFIKSIMA

Među imenicama ima više prefiksno-sufikslnih tvorenica (PST: v. gore, 15.5.1) nego čisto prefikslnih. Pojedini prefiksi – među njima prva dva i poslednja dva na sledećem spisku – javljaju se samo u PST.

Prefiks *bez-* pokazuje odsustvo onoga što označava osnova imenice, kao u PST *bezemljaš* (*bez-* + *zemlja* + *-aš*), *beskućnik*, *bezakonje*, *bezvlašće* itd.

bez-

Prefiks *za-* ima prvenstveno značenje *iza*, kao u PST *zavetrina* (mesto »za vetrom« = »iza vetra«, tj. zaklonjeno od vetra), *zapećak*, *zalistak*, *zagorje* (oblast iza gora, tj. iza planina), *zauške* (zapaljenje žlezda iza ušiju, parotitis) itd.

za-

Prefiks *među-* ima značenje predloga (*iz*)*među*, u prostornom smislu kao u *medusprat*, *meduprostor* ili u vremenskom kao u *međuigra* (= intermeco).

među-

Prefiks *na-* dolazi samo u PST, sa značenjem predloga *na* kao u *naručje*, *naramenica*, *nakovanj* (od glagola *kovati*), *načelnik* (onaj ko je *na čelu* neke ustanove), ili bez određenog značenja kao u *narečje* (= dijalekat), *nasilje* itd.

na-

Prefiks **nad-** izražava više zvanje ili višu vrednost, kao u *nadvojvoda*, *nadbiskup*, *natčovek*; slično i u ponekoj PST kao *nadstrešnica* (od *streha*).

Prefiks **ne-** negira osnovnu imenicu, kao u *nepušač*, *neznanje*, *neuspeh*, *nemoral*, ili znači njenu suprotnost, kao u *neprijatelj*, *nesreća*; može imati i značenje zla, kao u *nečovek*, *nedelo*. Javlja se i u mnogim PST kao *nesanica*, *neženja* (sa sufiksom *-ja*), *nedonošče* (dete koje »nije doneseno«, tj. prerano je rođeno), *nekretnina* itd.

Prefiks **nuz-** označava nešto sporedno ili dopunsko, kao u *nusprostoriya*, *nuspojavya*, *nuzzarada* itd.

Prefiks **o-** dolazi samo u PST, sa značenjem 'oko (čega)', kao u *ogrlica*, *okućnica*, ili bez određenog značenja kao u *okrilje*, *ogranak*, *opušak* itd.

Prefiks **po-** može imati značenje 'posle', kao u *pregovor* ili u PST *ponedeljak* (= dan posle *nedelje*). Adoptivno, naknadno stečeno srodstvo označava u *pomajka*, *po(k)ćerka*, u PST *pobratim*, *posinak* i drugima. Sa različitim značenjima javlja se u mnogobrojnim PST, kao što su *poglavlje* (= glava, odeljak knjige), *poprsje*, *Posavlje* ili *Posavina* (= kraj oko reke Save), *poslastica*, *poredak*, *poglavar*, *pomorac*, *poetarac* itd.

Prefiks **pod-** može značiti 'ispod' u prostoru, kao u *podnaslov* ili *potkošulja*, figurativno, kao u *potpredsednik*, *podstanar*, *podsvest*, *podtekst*, ili znači uži deo neke celine, kao u *podvrsta*, *podgrupa*, *potpitanje*. Prostorno značenje 'ispod' ima i u mnogobrojnim PST, kao *podzemlje*, *potkrovlje* (= mansarda), *podnožje*, *potpetica*, *podmornica*, *podočnjak* itd.

Prefiks **pra-** označava srodstvo u trećem kolenu u rečima *praded(a)*, *prababa*, *praunuk*, *praunuka*. Značenje davne prošlosti (kao nemačko *ur-*) ima u rečima kao *pračovek* (= preistorijski čovek), *praotac* (= najstariji predak), *prastanovnik* itd.

Prefiks **pred-** označava ono što se nalazi ispred pojma označenog imenicom u osnovi (*predstraža*) ili što mu vremenski prethodi (*predjelo*, *predigra*, *pretprodaja* itd.). Ista značenja ima u PST, kao *predgrade* (od *grad*), *predsoblje*, *predvečerje* itd.

Prefiks **pri-**, sa značenjem predloga *pri*, javlja se u PST, kao *primorje*, *prikolica*, *pikrajak*, *priručnik* itd.

Prefiks **protiv-** znači suprotno dejstvo, kao u *protivnapad*, *protivotrov*, *protivmera*, ili uzvratanje, kao u *protivteža*, *protivusluga*.

Prefiks **raz-**, sa osnovnim značenjem deljenja, javlja se uglavnom u PST, kao što su *razvode* (od *voda*: granica između rečnih slivova), *razdoblje* (= period), *raskršće* (= raskrsnica) itd.

Prefiks **sa-**, slično predlogu *s(a)*, ima značenje zajedništva u *saputnik*, *saborac*, *sadejstvo* i u ponekoj PST kao *sazvučje*.

Prefiks **su-** je istog značenja i porekla kao i *sa-*, tako da u ponekim rečima alternira s njime, npr. *suosnivač* = *saosnivač*; ipak, samo *su-* se javlja u rečima kao *sugrađanin*, *suvlasnik*, *suvozač* i u PST kao *suglasnik* (prevod latinizma *konsonant*), *sunarodnik* (= zemljak), *susnežica* (= sneg izmešan s kišom) itd. U mnogim novijim pozajmljenicama zamenjuje ga latinski sufiks *ko-* (*kopilot*, *koautor*, *koprodukcija*), koji se već javlja i s ponekom domaćom osnovom, kao u *kopredsednik*.

Prefiks **u-** se javlja samo u ponekoj PST, kao *ukućanin* (onaj ko je u kući, tj. član domaćinstva) ili *ukosnica*.

Prefiks **uz-**, sa značenjem sličnim predlogu *uz*, javlja se u manjem broju PST, kao *uzrečica*, *uzglavlje*, *uzdarje* (= dar, poklon kojim se uzvrća dobijeni dar).

16.2. PRIDEVI S PREFIKSIMA

U izuzetno velikom broju PST javlja se prefiks **bez-**, koji zavisno od početnog suglasnika osnove može dobiti i oblike *bes-*, *beš-*, ili samo *be-* (vidi primere u 3.5.1, 3.5.2, 3.5.3), a u pridevu *bezazlen* (od *bez-* + *zlo* + *-en*) proširuje se glasom *-a-*. Primeri: *bezbojan*, *bezvazdušan*, *bezuslovan*, *beskrajn*, *beščastan*, *besposlen*, *bestežinski*, *bezglav* (s nultim sufiksom), sa stranim

osnovama *bezalkoholan, bezrezervni, beskrupulozan* (= koji nema skrupula) itd.

Prefiks **van-** ima značenje predloga *van* ili *izvan* **van-** u PST *vanredan* (= koji je *izvan reda*, tj. izuzetan), *vanbračni, vanevropski, vantzemaljski* itd.

Prefiks **do-** ima vremensko značenje u *donedavni, doskorašnji, doživotni* (= koji traje do kraja života) itd.

Prefiks **za-** nalazimo u malom broju PST, kao *zagrobni* (= koji je *za grobom*, tj. posle smrti), *zakulisni* (= koji je iza *kulisa*), sa zameničkom osnovom u *zaseban*.

Prefiks **među-** se javlja u *meduzavisan* i u većem broju PST, kao što su *međunarodni* (= internacionalni), *međudržavni, međugradski*; sa zameničkom osnovom je u *medusoban* (od *među sobom*).

Prefiks **na-** gradi jednu vrstu pridevskih deminutiva sa značenjem slabije izražene osobine, kao u *nagluv* (= delimično gluv) ili *nakiseo* (= pomalo kiseo). Takvo deminutivno značenje mogu imati i prefiksi *o-, po-, pri-, pro-*, koje ćemo videti niže.

Prefiks **nad-** se javlja u PST, u prostornom značenju, kao u *nadmorski* (pre svega u izrazu *nadmorska visina*), *nadzemni* (od *zemlja*), *nadgrobnni*, ili figurativno *natčovečanski = nadljudski, natprirodan, natprosećan* itd.

Prefiksom **ne-** se negiraju pridevi (*nezgodan, nezdrav, nepotpun* itd.) i glagolski trpni pridevi (*neviden, nepisan, neopran* itd.). U kombinaciji sa sufiksom *-iv* ili *-ljiv* grade se PST tipa *neuništiv, nezajažljiv*, koje smo videli u 15.5.2. Takve PST se grade i sa sufiksom *-(a)n*, npr. *nerazdvojan, neizbežan, nenadmašan* itd.

Prefiks **o-** ima ograničavajuće značenje u *onizak* (= prilično nizak), *ovelik, omalen* i sl.; to značenje se često pojačava upotrebom komparativa (*oniži, oveći, omanji*).

Slično značenje ima i **po-** u oblicima kao *povelik* (= dosta velik), *potežak, podalek*, često u komparativu (*poveći, poteži, podalji*). Samo u komparativu upotrebljavaju se *postariji* i *poblži*, dok neki drugi pridevi,

kao *pogolem* ili *popriličan*, nemaju komparativa. Upotrebljen u superlativu, kao u *ponajbolji, ponajveći*, prefiks daje relativno značenje 'možda ipak najbolji (najveći) od svih'.

U PST ovaj prefiks može imati vremensko značenje, kao u *poratni* (= *posleratni*), *posmrtni*, mesno značenje kao u *pograničan, pomorski*, ili se zasniva na predložkim sintagmama kao u *povoljan* (= koji je *po volji*), *pomadani* (= koji je *po modi*). Sa zameničkom osnovom je *poseban*.

Prefiks **pod-** gradi PST sa značenjem predloga **pod-** (*is*)*pod*, npr. *podzemni, potkožni, podmorski*.

Prefiks **pra-**, koji smo već videli sa imenicama, pojačava značenje davne prošlosti u pridevima kao *prastar, pradavni, praiskonski*.

Prefiks **pre-** može imati značenje 'suviše', kao u *pre-ran, prevelik, prekratak* itd. Iz ovog značenja razvilo se drugo, superlativno, kao u *prelep* (= divan), *presrećan, premudar, prećasni* (sveštenećka titula) itd.

Prefiks **pred-** se javlja u sinonimima *pretposljednji* i *predzadnji*, kao i u više PST gde ima vremensko značenje: *predratni, predizborni, pretpraznični, predškolski* itd.

Prefiks **preko-** dolazi u PST, s prostornim značenjem (*prekomorski, prekookeanski*) ili sa značenjem prelaženja neke granice, kao u *prekobrojan* ili *prekovremen*.

Prefiks **pri-** je deminutivan u pridevima kao *priglup* (= pomalo glup), *priprost* (prostodušan, neuk). U PST ima značenje predloga *pri*, npr. *prigradski* (= koji je blizu grada), *prizeman* (= koji je malo iznad zemlje), *priobalski* i sl. Sa zameničkom osnovom je *priseban* (= koji je *pri sebi*, koji ne gubi mirnoću).

Prefiks **pro-** javlja se kao deminutivan u *prosed* (= delimično sed), *proćelav, prohladan* itd.

Prefiks **protiv-** ima isto značenje kao i predlog u PST *protivustavan, protivzakonit, protivavionski* itd.

16.3. GLAGOLI S PREFIKSIMA

Glagoli su vrsta reči u kojoj prefiksi imaju najširu i najraznovrsniju primenu. Dodat nesvršenom glagolu, prefiks mu najčešće menja vid u svršeni, npr. od nesvršenih glagola *pisati*, *želeti*, *vući* dobijamo svršene *napisati*, *zaželeti*, *povući*. To ipak ne znači da je svaki glagol s prefiksom svršen, jer neki svršeni glagoli mogu imperfektivizacijom (v. 9.4.5.1) postati nesvršeni, npr. *podržati* → *podržavati*, *ispiti* → *ispijati*, *prelomiti* → *prelamati* i sl.

Mnogi neprelazni glagoli postaju prelazni kada dobiju prefiks, npr. od neprelaznih *misliti*, *plakati*, *živeti* nastaju prelazni *izmisliti*, *rasplakati*, *doživeti*. Ni ovo nije opšta pojava, jer mnogi glagoli ostaju neprelazni i s dodatkom prefiksa (npr. *doleteti* je neprelazno kao i *leteti*).

16.3.1. Glagolskih prefiksa ima oko dvadeset (ne računajući one stranog porekla). Većina ih potiče od predloga, od njih dobijaju svoje osnovno, prostorno značenje, a taj isti predlog se često koristi i u rekciji dotičnog glagola, ispred imenice ili zamenice, npr. *ubaciti u kutiju*, *izneti iz kuće*, *navući na sebe* i sl. Pored osnovnog, međutim, svaki prefiks ima i niz drugih značenja, od kojih se neka teško mogu dovesti u vezu sa osnovnim. U pregledu koji sledi navešćemo samo najčešća značenja.

16.3.2. Prefiks *do-*, prelazno značenje: *doterati* (do čega), *doneti*, *dovući* itd. Značenje **dodira** ili **veze**: *dodirnuti*, *dotaći*, *dohvatiti*, *dogovarati se*, *dostaviti* itd. **Kompletivno** značenje: izvršenje radnje do kraja (*dovršiti*, *dozreti*, *dogoreti*) ili njeno naknadno produžavanje (*dopuniti*, *dosoliti*, *dograditi* itd.).

16.3.3. Prefiks *za-*, prostorno značenje 'iza': *zamaći* (za nešto), *zaci*, *zaviriti* itd. Značenje ograđivanja ili obuhvatanja: *zagradi*, *zakloniti*, *zatvoriti*, *zamotati*

itd. Značenje povezivanja ili pričvršćivanja (za nešto): *zalepiti*, *zavezati*, *zakačiti* itd. Značenje neželjene ili nepoželjne radnje imaju glagoli kao *zalutati*, *zagaziti*, *zagubiti*, dok oni povratni znače da radnja traje duže nego što bi trebalo: *zasèdeti se*, *zaraditi se*, *zaigrati se* itd. Značenje početka radnje (ingresivno značenje): *zàpevati*, *zazvoniti*, *zasvetleti*, *zaplivati* itd. Isključivo za perfektivizaciju (pretvaranje nesvršenog glagola u svršeni) služi *za-* u mnogim glagolima, kao što su *zapi-tati*, *zakasniti*, *zabeležiti*, *začuditi se* itd.

16.3.4. Prefiks *iz-*¹⁶, prostorno značenje analogno predlogu *iz* imamo u *izvući* (*iz čega*), *izneti*, *izbaciti*, *izići/izaći*, *ispasti*, *iskočiti* itd. **Sativnim** značenjem (od lat. *satis*, dosta) nazivamo ono koje pokazuje da je radnja izvršena koliko god je moguće, kao u *ispuniti*, *ispričati*, *izbrojati*, *izredati*, ili koliko god se želelo, kao u povratnim glagolima *ispavati se*, *izvikati se*, *isplakati se* i sl. **Distributivno** značenje podrazumeva veći broj subjekata, kao u *izumreti*, *izginuti*, ili objekata, kao u *izroditi* (mnogo dece), *ispreturati* (razne stvari) i sl. Čistu perfektivizaciju imamo u glagolima *izraditi*, *iskoristiti*, *izmeniti*, *izgubiti* i mnogim drugima.

16.3.5. Prefiks *na-*, prostorno značenje: *naneti* (na nešto), *nabaciti*, *naslagati*, *navući* itd. Sa značenjem započete ili delimično ostvarene radnje: *načeti*, *narušiti*, *napući* itd. Sativno značenje (v. prethodni pasus) imamo u *nakupiti*, *nahvatati*, *nadobijati* i sl., kao i u povratnim glagolima tipa *najesti se*, *naspavati se*, *nauživati se*, *načekati se* itd. Samo sa značenjem perfektivizacije su *naučiti*, *nastradati*, *napisati*, *nasmejati se* i mnogi drugi glagoli.

¹⁶ *iz-* se usled jednačenja po zvučnosti javlja i u obliku *is-* (npr. *isteći*), usled jednačenja po mestu izgovora, kao *iš-* (*iščupati*), a ispred glagola koji počinju na *s*, *š* ili *ž* svodi se na *i-* (npr. *iščiti*, *išibati*, *ižveti*). Ispred osnova koje počinju sa dva suglasnika često dobija dodatno *-a-*, kao u *izabrati*, *izazvati*, *izatkati*.

16.3.6. Prefiks *nad-*, prostorno značenje: *nadviti se*, *nadneti se* (*nad* čim), *nadleteti* (*nešto*) itd. Figurativno, u značenju superiornosti: *nadjačati*, *nadmašiti*, *nadvladati*, *nadglasati*, uz poneku PST, kao *nadmudriti* (= pokazati se mudrijim od koga) i *nadvisiti* (od *visok*).

16.3.7. Prefiks *o-* ima prostorno značenje predloga *oko(lo)* u *okopati*, *okovati*, *ograditi*, *oplести* itd. Otuda proističe i značenje potpunog obuhvatanja predmeta nekom tečnošću, kao u *obojiti*, *okrečiti*, *oprati*, *okupati* itd. Glagoli s pridevskom osnovom mogu značiti pridavanje osobine objektu ako su prelazni, npr. *osušiti* (od *suh/suv*), *ohrabriti*, *obogatiti* i sl., ili dobijanje osobine ako su neprelazni (pretežno PST), kao *ogladneti*, *ožedneti*, *ogluveti*, *ozdraviti*, *ostariti* itd. Sa imeničkom osnovom su *oženiti*, *oploditi*, *osramotiti*, *obrukati* itd., kao i oni koji znače porodaj kod životinja, kao *okotiti*, *oteliti se* (= roditi tele), *ojagnjiti se* (= roditi jagnje) itd. Vidi i druge primere pod 15.5.3.1.

16.3.8. Prefiks *ob-* ima isto prostorno značenje kao i *o-*, npr. *obići*, *obuzeti*, *obleteti*, *obigrati*, *obrezati* itd. U nekim glagolima dobija alomorfi *oba-*, npr. *obavezati*, *obasjati*, *obasuti* (*obaspem*). S drukčijim značenjima dolazi u PST, za koje vidi 15.5.3.5.

16.3.9. Prefiks *od-*⁶⁹ uzima od predloga značenje udaljavanja ili razdvajanja, kao u *odneti*, *odbaciti*, *odseći*, *oduzeti*, *otkinuti* itd., i u neprelaznim *odjuriti*, *odšetati*, *odlutati*, *otpasti* itd. Često glagoli na *od-* znače radnju suprotnu onima na *za-*, kao u *zavezati* – *odvezati*, *zaključati* – *otključati*, *zakačiti* – *otkačiti*, *zavrnuti* –

⁶⁹ *Od-* ima alomorf *ot-*, ispred bezvučnih suglasnika (npr. *otpasti*), i *oda-*, uglavnom ispred dva suglasnika, kao u *odabrati*, *odagnati*, *odasuti* (*odaspem*). Ispred osnova na *d-* i *t-* gubi se suglasnik, tako da ga samo po smislu možemo razlikovati od prefiksa *o-*, npr. u *odeliti* (→ *od-deliti*), *oterati* (→ *od-terati*).

odvrnuti itd. Samo svršenu radnju označava *od-* u pojedinim glagolima kao *otpevati*, *odigrati*, *odgajiti* itd.

16.3.10. Prefiks *po-* prostorno značenje u *politi* (*po čemu*), *posuti*, *poprskati*, slično u *pogaziti*, *pokriti* itd. Distributivno značenje (up. gore za *iz-*) može imati kad radnju obavlja više subjekata, npr. *poustajati*, *polegati*, *pomreti* itd., ili se vrši na više objekata, kao u *popisati*, *poubijati*, *pohvatati*, *pobacati*, *pokupovati* itd. U mnogim glagolima označava početak radnje (ingresivno značenje), npr. *povesti*, *potrčati*, *pokrenuti*, *poći*, *ponadati se* itd. Može značiti da je radnja trajala izvesno vreme (kontinuativno značenje), npr. *potrajati*, *poživeti*, *popričati* itd. Samo svršenu radnju označava u mnogim glagolima, kao *pojesti*, *pozvati*, *pogledati*, *poslati*, *porasti*, *pobeći*, *pokajati se* itd. Za PST vidi 15.5.3.3.

16.3.11. Prefiks *pod-* prostorno značenje u *podmetnuti* (*pod nešto*), *podvući*, *potpasti*, slično i *potkopati*, *potpisati*, *podvezati* itd. Iz konkretnog značenja 'ispod' proizlaze mnoga figurativna, kao u *podneti*, *podrazumevati*, *potkupiti*, *potceniti*, *potpomagati*, *podleći* itd.

16.3.12. Prefiks *pre-* prostorno značenje u *preneti* (*preko čega*), *prevući*, *preskočiti*, *preplivati*, *preći*, *preleteti* itd. Radnja koja se vrši s kraja na kraj nekog predmeta: *prekriti*, *prekopati*, *pregledati*, *preznojiti se* itd. Radnja koja se vrši do kraja nekog perioda, dokle god je potrebno: *preživeti*, *pretrpeti*, *preboleti*, *preležati* itd. Značenje promene, odnosno radnje ponovljene na drugi način, imaju *preraditi*, *prekrojiti*, *preurediti*, *preudati se* itd. Kao i kod prideva (v. 16.2), može imati značenje 'previše', npr. *prepuniti*, *pretrpati*, *preceniti*, *presoliti*, *prejesti se* itd.

16.3.13. Prefiks *pred-* retko ima prostorno značenje, i to uglavnom figurativno, kao u *predstaviti*, *pretposta-*

viti, *predsedavati* itd. Češće je vremensko značenje: *predosetiti, predvideti, prethoditi, predstojati, preplatiti se* itd.

16.3.14. Prefiks *pri-*: prostorno značenje u *približiti, primaći, privući, prići (pri- + ići)* itd. Slično je značenje spajanja u *prilepiti, privezati, prišiti, prikucati* itd. Značenje nepotpune ili vremenski ograničene radnje ima u *pridržati, pritvoriti, pričekati, pričuvati, prileći* itd. Vidi 15.5.3.8.

16.3.15. Prefiks *pro-*: prostorno značenje odgovara predlogu *kroz*, kao u *provući (kroz nešto), proneti, proći (pro- + ići), protrčati, proviriti* itd. Otuda se javlja i u glagolima koji znače pravljenje rupe, otvora, kao *probiti, probušiti, probosti, prorezati* itd. Ingresivno značenje (početak radnje) ima u mnogim glagolima, kao *proraditi, prohodati, progovoriti, propevati, progledati* itd. Značenje potpunog, iscrpnog izvršenja radnje javlja se u *proučiti, pročitati, proživeti, propatiti, promrznuti* itd. Čista perfektivizacija je u *probuditi, produžiti, prolići, prokleti* i drugim glagolima.

16.3.16. Prefiks *raz-*⁷¹: prvobitno prostorno značenje bilo bi kretanje u raznim pravcima od centra, kao u *razvući, razdati, rasterati, razići se, razbežati se* itd., odakle i deljenje, komadanje neke celine, kao u *razbiti, rasturiti, rastaviti, razdvojiti, rastrgnuti, raskinuti* itd. Izazivanje nekog raspoloženja kod ljudi označavaju glagoli kao *razveseliti, ražalostiti, razbesneti, razljutiti* itd., a izazivanje nekog stanja u živim i neživim objektima glagoli kao *raspaliti, rashladiti, razbuditi, raščistiti* i sl. Poništavanje neke radnje ili njenu suprotnost znače

⁷¹ *Raz-* je podložan istim glasovnim promenama kao *iz-* (v. gore), dakle ima alomorfte *ras-* kao u *rastopiti, rač-* kao u *raščesljati, ra-* kao u *raseći, raširiti, ražalostiti, raza-* u mnogim glagolima s dva suglasnika na početku osnove, kao *razaznati, razaslati, razabrati* itd.

glagoli kao *razuveriti* (naspram *uveriti*), *razočarati* (naspram *očarati*), *razgraditi (= sagraditi), razmrsiti (= zamrsiti)* i drugi. Vidi 15.5.3.7.

16.3.17. Prefiks *s(a)-*⁷²: osnovno je značenje spajanja, svojstveno predlogu *s(a)* sa instrumentalom, kao u *skupiti, sabrati, svezati, sliti, srasti, sastati se* itd. Iz upotrebe predloga *s(a)* s genitivom proizlazi značenje odvajanja (ablativno), kao u *svući, skloniti, zbaciti, smaknuti, sjahati* itd. Razne vrste destruktivnih radnji označavaju glagoli kao *slomiti, smrviti, zdrobiti, samleti, zgnječiti, spaliti* itd. Samo za perfektivizaciju služi u *svršiti, sačuvati, sakriti, smiriti, zgrejati* i drugim glagolima. Vidi i 15.5.3.6.

16.3.18. Prefiks *u-*: prostorno značenje u glagolima *uneti (u nešto), ubaciti, uvesti, uliti, useliti* itd., kao i u neprelaznim glagolima *ući (u- + ići), upasti, uskočiti, utrčati* itd. Drukčijeg porekla (od staroslovenskog predloga *oy*) jesu glagoli koji znače agresivnu akciju, kao *ubiti, ukloniti, udaviti, ugušiti, ugasiti* itd., i poneki neprelazni koji znače nestajanje, kao *umreti, uginuti, umaći, uvenuti*. Mnoštvo je glagola u kojima *u-* označava samo završenu radnju: *uraditi, učiniti, upitati, umiriti, ugrejati, uslediti* itd. Mnogobrojne su i PST, za koje vidi 15.5.3.2.

16.3.19. Prefiks *uz-*⁷³: prostorno značenje je kretanje nagore, kao u *uzdići, uzjahati, ustrčati, uzleteti, uspuzati se* itd. Dodat glagolima koji znače neku živu, nemirnu radnju, *uz-* pokazuje početak radnje: *uzbuniti,*

⁷² *S-* se ozvučava ispred zvučnih suglasnika, npr. *zbaciti*. Duži oblik *sa-* dolazi obavezno ispred *s, š, z, ž*, npr. *saseći, sašiti, sazidati, saživeti se*, a često i ispred osnova s drukčijim početkom, kao *sačekati, sagoreti, sahraniti, saopštiti*. Poneki glagoli se javljaju u dva oblika, npr. *skupiti* i *sakupiti, svladati* i *savladati*.

⁷³ *Uz-* postaje *us-* ispred bezvučnih suglasnika, dok produženi oblik *uza-* ima samo u dva običnija glagola – *uzabrati* i *uzavreti*.

uzviliti, uskomešati, uzdrmati, ushodati se, uzmuвати se itd. Glagoli *ustrebat* i *uzmoći*, u jeziku književnosti, upotrebljavaju se samo u prezentu, sa značenjem futura drugog (v. 9.7.6): *ako ustreba* (= ako bude trebalo), *kad uzmognem* (= kad budem mogao) i sl.

16.4.20. Glagoli s dva prefiksa. – Glagolu koji već ima prefiks može se dodati još jedan, npr. *trpati* → *natrpati* → *prenatrpati*. Najčešće to biva s prefiksima *iz-* i *po-* u distributivnom značenju, npr. *iz-o-pijati se* (o većem broju ljudi koji su se opili) ili *po-sa-krivati* (sakriti više stvari jednu za drugom). Pored ovih, postoji dosta glagola koji su oba prefiksa dobili istovremeno, a čije se značenje mora naučiti posebno za svaki od njih. Takvi su *od-u-stati*, *pret-po-staviti*, *o-pre-deliti*, *s-po-taknuti*, *ras-po-rediti* i drugi.

Izuzetno, u glagolima distributivnog značenja mogu se javiti i **tri** uzastopna prefiksa, npr. *is-po-raz-bolevati se* (pojačanje od *porazbolevati se* = razboleti se jedan za drugim).

16.4. PRILOZI S PREFIKSIMA

Prilozi najčešće imaju prefiks samo ukoliko su postali od prideva s prefiksom, npr. *bez-dušno* od *bez-dušan*. Pravu prilošku prefiksaciju srećemo samo u malom broju reči, obično sa istim prefiksima koje smo videli kod prideva.

ne-: negacija u *nerado, nemalo, neretko, nedugo*. ne-

po-: ublažava značenje priloga u *podosta, pomalo*, često s komparativom (*poviše, pobliže, podalje*) ili sa superlativom (*ponajviše*).

pre-: sa značenjem 'suviše' u *premalo, premnogo, previše, preblizu* itd. pre-

Specifično značenje imaju prefiksi **prek(o)-** u *prekjuče* 'pre dva dana, dan pre jučerašnjeg', *prek(o)sutra* 'kroz dva dana, dan posle sutrašnjeg' i danas retko **nak(o)-** u *nakjuče* 'pre tri dana', *nak(o)sutra* 'kroz tri dana'.

17. SLAGANJE (KOMPOZICIJA)

Svaka složenica (složena reč) sastavljena je od osnova dveju reči. Ukoliko im je na kraju dodat i sufiks, takvu reč nazivamo **složeno-sufiksalmom tvorenicom** (SST; vidi i 15.6).

Između prvog i drugog dela, većina složenica ima **spojni vokal**, kao znak međusobne veze. Taj vokal je obično *-o-*, kao u *ribolov, poljoprivreda, spasonosan, rukovoditi*, ređe *-e-* kao u *oceubica, očevidan, svojeručan*. Ukoliko se prva reč u složenici završava na *o* (kao u *drvored, dobrotvor, stonoga, malokrvan*) ili na *e* (kao u *moreplovac, višeglasan*), sam taj završetak preuzima ulogu spojnog vokala.

Složenice bez spojnog vokala su npr. *buba|švaba, pali|kuća, oči|gledan, hiljadu|godišnji, dva|deset* (vertikalnom crtom označavamo granicu između prvog i drugog dela). U njima se prvi deo obično završava na vokal, ali neki put i na konsonant, kao u *zim|zelen* ili *imen|dan*.

17.1. SRASLICE

Sraslicama nazivamo one složenice u kojima prvi i drugi deo zadržavaju isti oblik i isti međusobni odnos kakav su imali u sintagmi od dve reči, a jedini znak spajanja je jedinstven akcent. Takve su npr. *kućevlāsnik* (= kuće vlasnik), *znātiželjan* (= znati željan), *takožvāni* (= tako zvani), *jedānpūt* (= jedan put) i sl. Sraslice mogu zadavati teškoće u pravopisu, pošto nije uvek jasno da li ih treba pisati kao jednu reč ili kao dve.

17.2. POLUSLOŽENICE

Polusloženice su izrazi od dve reči koji čine jedinstven pojam, ali svaka zadržava svoj akcent, a u pisanju se odvajaju crticom: *spòmén-plòča*, *lèptir-stàklo*, *ràk-ràna*, *vìše-mànjé* i slično. Među njima je i dosta izraza stranog porekla: *nàtrijum-hlòrid*, *dìzel-mòtor*, *čìmer-kolèga* i sl.

U pregledu koji sledi nabrojaćemo najčešće tipove složenica po vrstama reči. Drugi deo složenice obično pripada istoj vrsti reči kao i cela složenica, npr. imenica *kuća* u imeničkoj složenici *pali|kuća*, pridev *nem* u pridevskoj složenici *gluvo|nem* i slično. To ipak ne važi za složeno-sufiksne tvorenice, jer u njima vrstu reči određuje sufiks: npr. u *krivo|klet-nik* drugi deo je osnova glagola *kleti*, ali sufiks *-nik* daje složenici imeničku vrednost.

Polusloženice

17.3. IMENIČKE SLOŽENICE

Složenice od **dveju imenica** obično imaju spojni vokal, kao u *paro|brod*, *grado|načelnik*, *puško|mitraljez*. Bez spojnog vokala su složenice (još češće polusloženice) stranog porekla, iz turskog kao *sahat-kula*, iz nemačkog kao *gas|maska*, *vizit|karta*, *general-majors*, u novije vreme često s prvim delom iz engleskog kao *čarter-let*, *video-igra* i sl.

Složenice od **imenice i glagola** uvek su složeno-sufiksne (SST). Najčešće imaju nulti sufiks, kao *brodo|lom* (*brod + o- + lom(iti) + -Ø*), *ruko|pis*, *ljudo|žder*, *kišo|bran* itd.; javljaju se i sufixi *-(a)c* (*staklo|rez-ac*, *zakono|dav-ac* itd.), *-a* (muškog roda: *šteto|čin-a*, *krvo|pij-a*, *drvo|delj-a*) i drugi.

Od **prideva i imenice** retko su nesufiksne (*puno|moć*, *Beo|grad*), a češće SST (*crveno|kož-ac*, *malo|grad-anin*, *belo|uš-ka* i sl.).

Zamenica + imenica: ovde spadaju mnogobrojne složenice s prvim delom *samo-*, od zamenice *sâm*

Dvimeničke složenice

Složenice s glagolom

S pridevom

Sa zamenicom

(*samo|obmana*, *samo|volja*, *samo|uništenje* itd.) i poneka na *sve-* (*sve|moć*, *sve|znanje*).

Broj + imenica: *dvo|broj*, *tro|list*, *četvoro|ugao* itd. SST: *dvo|kol-ica*, *tro|nož-ac*, *tro|meseč-je* itd. Slične ovima su složenice s prvim elementom *polu-*⁷⁵, npr. *polu|krug*, *polu|mrak*, *polu|proizvod* i sl.

Glagol + imenica: ove složenice uglavnom označavaju ljudska bića, npr. *pali|kuća*, *deri|koža*, *vrti|rep*, retko predmete (npr. *vadi|čep*). Nazivaju se i **imperativne** složenice, jer je prvi deo nastao od imperativa drugog lica jednine na *-i* (*pali*, *deri*, *vrti*), neki put i od imperativa na *-ij* gde se glas *j* gubi, kao u *razbi|briga*, *ispi|ćutura*.

Prilog + glagol + sufiks: s nultim sufiksom kao u *pravo|pis*, *daleko|vod*, ili s drugim sufiksima, kao u *krivo|klet-nik*, *pravo|sud-e* (*pravo + sud(iti) + -je*) itd.

S brojem

S glagolom

S prilogom i glagolom

17.4. PRIDEVSKE SLOŽENICE

Imenica + pridev: *krvo|žedan*, *vatro|stalan* itd.

Imenica + imenica + nulti sufiks: *čoveko|lik*, *svilo|run* itd.

Imenica + glagol + sufiks: *spaso|nos-an*, *dobro|tvor-an*, *oči|gled-an* itd.; *miro|ljub-iv*, *zimo|grož-ljiv* itd.

Pridev + imenica + sufiks: *razno|vrst-an*, *oštro|um-an*, *prsto|duš-an* itd.; *donjo|grad-ski*, *spoljno|politič-ki* itd.; *mlado|lik*, *sedo|kos*, *prazno|glav*, *boso|nog* itd. (nulti sufiks).

Pridev + pridev: *gluvo|nem*, *svetlo|plav*, (polusloženice:) *crno-žut*, *kulturno-umetnički* itd.

Zamenica + pridev: *samo|zadovoljan*, *samo|pouzdan* itd.

Zamenica + imenica + sufiks: *svoje|vrst-an*, *svoje|ruč-an*, *sve|sloven-ski*, *ovo|zemalj-ski* itd.

⁷⁵ Od akuzativa nekadašnje imenice *pola* (= polovina), koja se danas upotrebljava nepromenjena, kao prilog (npr. *Zeni dajem pola plate*). Neki gramatičari svestavaju oblik *polu-* među prefikse.

Broj + imenica + sufiks: *jedno|smer-an, dvo|sob-an, tro|del-an, sto|procent-an* itd.; *jedno|partij-ski, tro|četvrtin-ski* itd.; *tro|cifr-en, dvo|smisl-en* itd.; (s rednim brojem:) *prvo|klas-an, treće|razred-an* itd.

Polu- + pridev: *polu|mrtav, polu|prazan* itd.

Prilog + pridev: *puno|mastan, opšte|narodni* itd.; (s glagolskim radnim pridevom:) *dobro|došao, novo|nas-tali* itd.; (s glagolskim trpnim pridevom:) *tako|zvani, mnogo|poštovani* itd.

Prilog + imenica + sufiks: *mного|ljud-an, malo|krv-an, više|slož-an* itd.

Prilog + glagol + sufiks: *sporo|voz-ni, lako|misl-en* itd.

17.5. GLAGOLSKE SLOŽENICE

Složenih glagola ima znatno manje nego složenih imenica i prideva. Nešto češće se javljaju samo tri tvorbena tipa:

imenica + glagol: *ruko|voditi, bogo|huliti, dan|gubiti* itd.;

zamenica + glagol: *samo|upravljati, samo|finansirati se* itd.;

prilog + glagol: *zlo|upotrebiti, krivo|tvoriti* itd.

Uz to, pojedini glagoli sastavljeni su od prefiksa *o-* s priloškom i glagolskom osnovom, kao *o-zlo|jediti, o-malo|važiti, o-dugo|vlačiti*. Od njih treba razlikovati one kao *o-zlovolj-iti, u-dvostruč-iti, po-jednostav-iti*, koji takođe sadrže po dve leksičke osnove, ali nisu složeni nego prefiksarno-sufiksalni, izvedeni iz složenih prideva *zlo|volj-an, dvo|struk, jedno|stav-an* i sl.

Glagoli s prefiksom o-

17.6. SLOŽENICE U OSTALIM VRSTAMA REČI

Kompozicija postoji i kod zamenica, brojeva i kod nepromenljivih vrsta reči, ali tu je ona tesno povezana sa značenjem, usled čega smo na nju naišli već prilikom upoznavanja s tim vrstama reči u morfologiji. Tako smo kod neodređenih zamenica videli da kombinuju formante *i-, ni-, ne-, sva-* sa upitnom zamenicom, kao u *i|kakav, ni|čiji, ne|čiji, sva|ko* i sl. (v. 7.6, 7.6.1). Brojevi su gotovo svi složene reči, pa na primer broj *sedamsto pedeset osam* (758) sadrži pet osnova – *se-dam, sto, pet, deset i osam*. Za priloge smo videli (10.5) da mogu biti složeni od predloga s drugom rečju, npr. *iz|jutra, na|veliko, za|malo* i sl.; mogu sadržati iste formante kao i neodređene zamenice, npr. *ni|kuda, sva|kako*. Značenje neodređenosti imaju prilozima s reduplikacijom *gde|gde* (= *ponegde*) i *katkad* (= *ponekad*), kao i polusloženicima od dva slična priloga *kako-tako, manje-više, kad-tad* i sl.

Među nepravim predlozima možemo razlikovati dve grupe složenica. Jedni, kao *iz|nad, is|pod, is|pred, iz|među* i dr. sastavljeni su od po dva prava predloga: po značenju su jednaki prostim predlozima *nad, pod, pred, među*, ali, dok ovi idu sa instrumentalom, složeni predlog traži genitiv (*nad zemljom* = *iznad zemlje*). Drugu vrstu složenica čine spojevi predloga sa imenicom, kao *na|vrh, po|vrh, na|kraj, u|mesto, na|mesto, po|put* itd., takođe s genitivom.

Zamenice, brojevi, prilozima

Složeni predlozi

18. KONVERZIJA

Konverzijom (pretvaranjem, preobrazbom) nazivamo prelazak reči iz jedne kategorije u drugu bez dodavanja bilo kakvih afiksa. Taj način tvorbe, uobičajen na primer u engleskom, u srpskom je daleko manje zastupljen nego ostala tri.

Na osnovu toga u koju vrstu reč prelazi razlikujemo poimeničenje (supstantivizaciju), popridevljenje (adjektivizaciju), prelazak u priloge (adverbijalizaciju) i prelazak u predloge (prepozicionalizaciju).

Četiri vrste
konverzije

18.1. POIMENIČENJE

U imenice prelaze pojedini pridevi, zadržavajući samo jedan od tri roda. Promena po padežima uglavnom i dalje ostaje pridevska, uz neke izuzetke koje ćemo videti niže.

U muškom rodu poimeničeno je *dragi* (gen. *dragog(a)*): naziv za voljenog muškarca, up. nem. *der Liebste*, fr. *chéri*; odatle je i muško ime *Dragi*), *dežurni*, *bližnji* (religiozni termin), poneka titula kao *presvetli*, *velečasni* itd. Poimeničavaju se i glagolski pridevi, kao *optuženi*, *pretpostavljeni*, *potčinjeni*, *predsedavajući*, *glavnokomandujući* itd.

Muški rod

I prezimena kao *Crnjanski*, *Rački*, *Mušicki*, uključujući ona iz drugih slovenskih jezika (*Čajkovski*, *Stravinski*, *Paderevski* itd.), po postanku su pridevi i zadržavaju pridevsku promenu: gen. *Crnjanskog(a)*, dat. *Crnjanskom(e)* itd.

Prezimana

Prezimana sa prisvojnim pridevskim sufiksom *-ov/-ev*, npr. *Miljanov*, *Markov*, *Delčev*, dediniraju se kao imenice, dakle *Miljanova*, *Miljanovu* itd. Ipak, in-

strumental, bar kod domaćih prezimena, obično ima pridevski nastavak *-im* (*Miljanovim*), dok se za ruska prezimena javlja i imenički i pridevski instrumental (*Korsakovom* i *Korsakovim*).

18.1.1. U ženskom rodu poimeničeno je *draga*, analogno gore pomenutom *dragi* (up. nem. *die Liebste*, fr. *chérie*: odatle je žensko ime *Draga*), zatim *mláda* (= nevesta), geometrijski termini *prava* i *kriva* (= prava linija, kriva linija) itd. Promena ovde oscilira između pridevske i imeničke, što se vidi po obliku dativa–lokativa: *veran svojoj dragoj*, ali *veran gospodi Dragi* (ime), *mladoj* i *mladi*, *tačka na pravoj* ali i *na pravi*. Za imena država i pokrajina, kao *Engleska*, *Česka*, *Nemačka*, *Bačka*, promena je isključivo pridevska (*u Nemačkoj* itd.). Ženskog roda je i poneko ime grada, kao *Makarska* (*u Makarskoj*), *Grocka*, *Bijela* i dr.

18.1.2. U srednjem rodu najvažnija su poimeničenja *dobro* i *zlo*. Promena je uglavnom imenička, kao što vidimo po obliku instrumentala (npr. *Ja to smatram velikim zlom*) i genitiva množine, koji glasi *dobárá*, *zála* (s nepostojanim *a*, kao za imenice tipa *rebro*, v. 5.4.2.1).

18.2. POPRIDEVLJENJE

O **poprivedljenju** možemo govoriti kada glagolski pridevi (tj. participi) postanu pravi pridevi, što se vidi po mogućnosti da stoje uz imenicu kao atributi. Za trpni pridev (pasivni particip) takva upotreba je u principu uvek moguća, pa imamo bezbroj primera, kao *pobedeni neprijatelj*, *izmenjeni uslovi*, *otvoren prozor*, *kuvano meso*, *prodana roba* itd. Neki pridevi, kao *razuzdan*, *zabačen*, *usiljen*, *uklet* i sl., danas su mnogo običniji nego glagoli od kojih su postali.

Ženski rod

Srednji rod

Od participa

18.2.1. Od radnog prideva (aktivnog participa) atributivna upotreba je moguća samo u manjem broju slučajeva, obično tamo gde se izražava vidljivo promenjeno stanje ili osobina, npr. *omršavele ruke*, *promukli glas*, *odrasla žena*, *zaspalo dete*, *požutelo lišće*, *zardali nož* i sl. Katkad pridevska upotreba povlači za sobom suženje značenja. Kaže se npr. *pali borac* u smislu borca koji je poginuo u ratu, ali nije moguće **pali čovek* namesto *čovek koji je pao* (npr. na stepenicama). Svi ovakvi pridevi su u boljim rečnicima zabeleženi pod posebnim odrednicama.

18.2.2. Pridevi na *-ći*, *-ća*, *-će* (kao u *svetleći natpis*, *svetleća reklama*, *odgovarajući smeštaj*, *odgovarajuće izmene* i sl.) takode spadaju pod konverziju ukoliko se smatra da su postali od glagolskog priloga sadašnjeg na *-ći*. Ako pak tretiramo *-ći* kao sufiks (up. rusko *-уши*, *-ушия*, *-уше*), koji se u muškom rodu jednine slučajno podudara s glagolskim prilogom, onda ćemo takve prideve svrstati među sufiksne (v. 15.3.1.8).

Pridevi na -ći

18.3. PRELAZAK U PRILOGE

Prelazak u priloge je redovna i široko rasprostranjena pojava. Kao što smo videli u 10.3, prilozi mogu postati od srednjeg roda jednine opisnih prideva (npr. *Ona tiho govori*), uključujući i glagolske trpne prideve (npr. *Gledao ju je zaljubljen*), ili od pojedinih prideva na *-ski* (*-čki*, *-ški*), gde kao prilog služi muški rod jednine, samo bez dužine na krajnjem *-i* (npr. *Drugarski me je posavetovao*; *politički neprikladan*).

Prilozi od prideva

18.4. PRELAZAK U PREDLOGE

Prelazak u predloge videli smo kod nepravih predloga (11.1 a–c), koji su po postanku prilozi ili imenice.

SINTAKSA

19. SINTAGMA

Sintaksa izučava povezivanje reči u rečenicu i njihove međusobne odnose. Manja jedinica od rečenice jeste **sintagma**, koju definišemo kao spoj dveju ili više reči povezanih po smislu i po gramatičkim funkcijama.

Jedna reč u sintagmi je **upravna** (ili **glavna**, ili **centar** sintagme), dok druge od nje zavise. Tako u *moj verni pas* zamenica *moj* i pridev *verni* zavise od imenice *pas*; u *imati uspeha* imenica u genitivu zavisi od glagola *imati*.

Upravna reč

19.1. VRSTE SINTAGMI

Na osnovu toga kojoj vrsti reči pripada upravna reč, sintagme delimo na nekoliko tipova. Dva najvažnija su **imeničke sintagme** (kao u navedenom *moj verni pas*, ili *izložba slika*, ili *čaj sa limunom*) i **glagolske sintagme**, npr. *imati uspeha* ili *glasno vikati*. Može se govoriti i o pridevskim sintagmama (npr. *sasvim logičan*) i o priloškim (npr. *nešto sporije*). Imenička sintagma obavlja u rečenici iste funkcije kao imenica (uporedi *Moj verni pas je zalajao* i *Pas je zalajao*), glagolska sintagma je predikat kao i pojedinačni glagol, pridevska sintagma određuje imenicu kao i pridev, priloška sintagma ima funkcije priloga.

U literaturi se sreće i termin **predložka sintagma**, za spojeve kao *s velikim zadovoljstvom* ili *u uglu sobe*. Budući da takva sintagma **sadrži** predlog, a po funkciji nije jednaka predlogu nego prilogu, bolji izraz bi bio **predložko-padežna sintagma** ili **predložko-padežna konstrukcija**.

Predložko-
-padežna
konstrukcija

19.2. SLOŽENE SINTAGME

Sintagme se u rečenici nadovezuju jedna na drugu, ali se vrlo često i uklapaju jedna u drugu. U tom slučaju govorimo o **složenoj sintagmi**. Primera radi, složena glagolska sintagma **otvoriti fabriku plastičnog posuda** sklopljena je od glagolske sintagme *otvoriti fabriku* (upravna reč: *otvoriti*), imeničke sintagme *fabrika posuda* (upravna reč: *fabrika*) i imeničke sintagme *plastično posude* (upravna reč: *posude*).

20. PROSTA REČENICA

20.1. DELOVI REČENICE

Rečenicu je lakše prepoznati nego je teorijski definirati (uobičajena leksikografska definicija, »misao iskazana rečima«, nedovoljno je precizna za potrebe gramatičara). Bitna osobina rečenice, po kojoj se razlikuje od sintagme, jeste da iskazuje vezu **predikata** (koji je uvek glagol ili glagolska sintagma) sa **subjektom** (rečju ili sintagmom o kojoj predikat govori). Subjekt i predikat su dva osnovna elementa rečenice. Rečenica koja sadrži samo njih, npr. *Voz kasni*, u školskim gramatikama se naziva **prostom** rečenicom, dok je **prosta proširena** ona koja sadrži i druge reči (dodatke subjektu, predikatu ili i jednom i drugom), npr. *Voz iz Niša danas prilično kasni*. Za ovim drugim terminom nema stvarne potrebe, pošto u praksi velika većina rečenica sadrži i druge reči osim subjekta i predikata, čime se bitno ne menja karakter rečenice. U tom smislu, svaki iskaz s po jednim subjektom i jednim predikatom nazivamo prostom rečenicom, za razliku od složene (v. 21.1 i dalje), koja je spoj više prostih rečenica.

Pored subjekta i predikata, u rečenici razlikujemo i dopune, priloške odredbe, a kao posebnu vrstu dataka atribut i apoziciju.

Predikat
i subjekt

Ostali delovi
rečenice

20.2. SUBJEKT

Gramatički subjekt (za razliku od logičkog, za koji v. niže, 20.2.2) uvek je u nominativu. Ulogu subjekta može imati imenica (*Voz kasni*), imenička sintagma (*Sednica upravnog odbora je u toku*; *Te godine je počeo Prvi svetski rat*) ili imenička zamenica (*Oni će ti pomoći*; *Ovo je poklon za vas*; *Šta se dogodilo?*), a ponekad i broj (*Od cele družine ostao je samo jedan*).

20.2.1. U mnogim rečenicama subjekt nije iskazan. To se ne protivi malopredšnjem zaključku da su subjekt i predikat dva osnovna elementa rečenice, jer subjekt postoji i tada, samo što nije izgovoren ili napisan nego se »podrazumeva« (prema uobičajenom školskom terminu). To biva u dva slučaja:

(a) Ako je predikat u prvom ili drugom licu jednine ili množine, sam glagolski oblik pokazuje da je subjekt *ja, ti, mi, odnosno vi*, pa lična zamenica nije nužna, npr:

Čekaću te pred kućom.

Varaš se.

Poznajete li ovog čoveka?

Zamenica bi se upotrebila samo ako se naglašava vršilac radnje (npr. *Ovde ja odlučujem*), a često i uz enklitičke oblike glagola *biti*, budući da oni ne mogu doći na početak rečenice (npr. *Mi smo za opoziciju; Ti si genije*).

(b) Subjekt u trećem licu može se nalaziti u nekoj od prethodnih rečenica ili u rečenici sagovornika, npr.:

(Neću više da gajim *kamelije*.) Zahtevaju previše vode.

(– Je li tu *vlasnik radnje*?) – Izašao je.

Subjekt potpuno izostaje u bezličnim (besubjektivnim) rečenicama, gde vršilac radnje nije određen, npr. *Sviće; Hladno je. Dobro se živi* (v. 9.9.3).

20.2.2. Logičkim subjektom nazivamo onu imenicu, zamenicu ili imeničku sintagmu koja označava izvor radnje ili nosioca situacije, ali koja nije u nominativu nego u nekom drugom padežu. To mogu biti sledeći padeži:

(a) Genitiv, uz *biti* ili *imati*, u značenju postojanja ili nepostojanja, npr.:

Bilo je dosta ljudi na šetalištu.

Biće velikih iznenađenja.

Ima hrane za sve.

Nema nikakvih problema⁷³.

⁷³ U potvrđnoj rečenici, za brojive imenice u jednini, upotrebiće se nominativ, npr. *Ima jedan problem.*

Neiskazan subjekt

Rečenice bez subjekta

(b) Dativ, uz bezlične glagole ili glagolske izraze koji označavaju neko subjektivno osećanje, npr.:

– *Kako vam je ovde?* – *Lepo nam je.*

Vojnicima je hladno.

Detetu se spava.

(c) Akuzativ, uz *biti* sa imenicom ili uz neke glagole koji izražavaju subjektivno (najčešće negativno) osećanje, npr.:

Sve nas je strah.

Sram neka ih bude!

– *Zašto nije došao?* – *Mrzelo ga je.*

20.3. PREDIKAT

Obavezni sastojak predikata je glagol. Ukoliko ne sadrži ništa osim glagola, u prostom ili složenom obliku, nazivamo ga **glagolski predikat**, kao u primerima:

Zvoni telefon.

Jutros smo se okupali u reci.

20.3.1. Imenski predikat se sastoji od glagola *biti*, za koji kažemo da obavlja funkciju **kopule (spone)**, i druge reči koju nazivamo **imenski deo predikata**. Ta druga reč može biti imenica:

Moj brat je inženjer.

pridev:

Predavanje je bilo kratko.

prilog:

Moja kuća je blizu.

zamenica, imenička ili pridevska:

Ja nisam ti.

Sve su žene takve.

broj:

Četiri i tri su sedam.

Kao imenski deo predikata može se javiti i sintagma od prideva s imenicom u genitivu:

Deda je uvek bio dobre volje.

Glagolski predikat

Imenski predikat

ili predložka sintagma:

Narukvica je *od srebra*.
Podaci su *u kompjuteru*.

20.3.1.1. Pridev kao imenski deo predikata mora biti u neodređenom vidu (v. 6.2), npr. *Vaš predlog je **zanimljiv***. To, naravno, ne važi za prideve koji imaju samo određeni vid (npr. *Ovaj avion nije **mlazni***), među koje spadaju i svi komparativi i superlativi: *Drugi tepih je **veći***; *Vaš predlog je **najzanimljiviji***).

Pridev u predikatu

20.3.2. I glagolski i imenski predikat slažu se sa subjektom u rodu i broju:

Avion/Ptica leti	Avioni/Ptice lete
Avion je leteo	Avioni su leteli
Ptica je letela	Ptice su letele
Avion je brz	Avioni su brzi
Ptica je brza	Ptice su brze

Slaganje u rodu i broju

Izuzetak su rečenice s pokaznom zamenicom i glagolom *biti*, tipa *Ovo je moja ćerka* (v. 7.3.2).

20.3.3. Imenskom predikatu je sličan predikat s **kopulativnim glagolima**, tj. glagolima nepotpunog značenja, koji zahtevaju **predikatnu dopunu (predikativ)**. Ta dopuna može biti imenica ili pridev, a zavisno od glagola biće u različitim padežima. Najčešće je u nominativu:

Predikatna dopuna

Postao je *umetnik*.
Ostala sam *poslednja*.
Ispašćemo *smešni*.
Zovem se *Marija*.
Nemoj se praviti *glup*.

U akuzativu:

Njegova izjava predstavlja *uvredu* veličanstva.
Poslednja odluka znači *izmenu* propisa²⁵.

²⁵ Ukoliko se tumači **značenje reči**, uz glagol *značiti* ide nominativ: *Latinska reč **mutatio** znači **izmena***.

S predlogom *za* i akuzativom:

Smatraju me *za grešnicu*.
Izabran je *za gradonačelnika*.

Za koga me ti držiš?

U instrumentalu:

Nazvan je *ocem* otadžbine.
Procena se pokazala *netačnom*.
Odgovor mi se čini *ispravnim*.

U današnjem jeziku instrumental se rede upotrebljava, tako da bi poslednja dva primera mogla glasiti i: *Procena se pokazala **netačna***, odnosno *Odgovor mi se čini **ispravan***. S druge strane, uz glagol *smatrati* instrumental je uobičajen bar koliko i konstrukcija *za* + akuzativ: *Smatraju me **grešnicom***.

20.4. DOPUNE

20.4.1. Pravi objekt. – Dopune se u nekim gramatikama tretiraju kao istoznačne s terminom **objekti**, s tim što razlikujemo **pravi (direktni) objekt** i razne vrste **nepravih (indirektnih) objekata**. Pravi objekt je imenska reč u akuzativu bez predloga, koja dopunjava značenje prelaznih glagola, kao u:

Pravi objekt

Napišite mi *adresu*.

Video sam *nekoga* u dnu sobe.

Mesto objekta je po pravilu iza glagola, ali on može stajati i ispred glagola kad to zahteva smisao iskaza, pri čemu akuzativni oblik pokazuje da nije subjekt, npr:

Položaj objekta

Lekove treba uzimati redovno.

Nekoga od njih sam već video.

Položaj nenaglašenih zamenica kao objekata zavisi isključivo od pravila o enklitici (*Poznajem **ga***, ali *Ja **ga** poznajem*; v. 3.3.3.3).

20.4.1.1. Akuzativ pravog objekta **zamenjuje se genitivom** u dva slučaja:

(a) Kada objekt označava neodređenu količinu čega ili deo od ukupnog broja (partitivni genitiv), npr.:

Kupiću *hleba* i *vina*.
Imate li *vremena*?
Doneo sam vam *kolača*.

(b) Posle odrečnog glagola često se upotrebljava objekt u genitivu (tzv. slovenski genitiv), npr.:

Neću im dati ni *dinara*.

(Up. u potvrdnom obliku: Daću im *dinar*.)

Ne vidim *načina* da se to uradi.

Slovenski genitiv je tipičan za stariji i narodski jezik, dok se u današnjem govornom jeziku i posle negacije najčešće upotrebljava akuzativ. Tako bi, na primer, rečenica Vuka Karadžića »Ali on ovoga obećanja svojega ne ispuni« danas bez sumnje glasila: *Ali on ovo svoje obećanje ne ispuni (nije ispunio)*.

20.4.2. Nepravi objekt. – Nepravim ili indirektnim objektima nazivamo sve one koji dopunjavaju značenje neprelaznih glagola. Zavisno od rekcije glagola, oni mogu biti u genitivu, dativu ili instrumentalu. Među njih obično svrstavamo i **predloške objekte**, tj. one koji se sastoje od predloga s imenskom rečju u genitivu, akuzativu, dativu–lokativu ili instrumentalu.

Genitiv bez predloga dolazi gotovo uvek s povratnim glagolima, npr.:

Seti se *obećanja*.
Više *ga* se ne plašim.

Genitiv s predlogom:

Sve zavisi od *rezultata*.

Dativ:

Ne prija *mi* sladoled.
Verujte *stručnjaku*.

Akuzativ s predlogom:

Princ se zaljubi u *pastiricu*.
Nisam mislio na *vas*.

Instrumental:

Vladao je ogromnim *carstvom*.
Čime se sada bavite?

Genitiv uz negaciju

Nepravi objekt

Instrumental s predlogom:

Nastavićemo s *vežbama*.
Nemojte žaliti za *prošlošću*.

20.4.3. Pojedini glagoli zahtevaju po dva objekta – pravi i nepravi, pravi i predložki, ili nepravi i predložki. Tipičan takav slučaj su glagoli davanja, s jednim objektom u akuzativom i drugim u dativu:

Pružite *šansu mladima*.

Poslali smo vam *pozivnicu*.

Neke druge moguće kombinacije vidimo u primerima kao:

Poštedite *starce* tih *napora* (pravi + nepravi u genitivu).

Premazaćemo *tortu čokoladom* (pravi + nepravi u instrumentalu).

Zahvalio sam *mu na ljubaznosti* (nepravi u dativu + lokativ s predlogom).

Glagoli su dva objekta

20.4.4. Dopune imenica, prideva i priloga. – Analogni nepravim objektima glagola jesu padežni, odnosno predložki oblici koji dopunjavaju smisao imenica, prideva, a u redim slučajevima i priloga. Od imenica, to se pre svega odnosi na glagolske imenice (sa sufiksom *-nje* ili *-će*) i one koje označavaju neku radnju ili proces. Dopune u dativu ili u instrumentalu iste su za imenice kao i za odgovarajuće glagole: *izvinjenje čitaocima* kao *izviniti se čitaocima*; *rukovanje aparatom* kao *rukovati aparatom*. Neizmenjeni ostaju uglavnom i predložki objekti, npr. *pad s krova* kao *pasti s krova*, *težnja ka savršenstvu* kao *težiti savršenstvu*.

Naprotiv, imenice koje odgovaraju prelaznim glagolima umesto pravog objekta dobijaju genitiv (objekatski genitiv), a ponekad i predložku dopunu: *uvoziti hranu* → *uvoz hrane*; *otkriti Ameriku* → *otkriće Amerike*; *želeti promene* → *želja za promenama*; *loviti zečeve* → *lov na zečeve*.

Mnogi pridevi, kao i glagoli, imaju svoju rekciju, koja bi u boljim dvojezičnim rečnicima morala da bude

Objekatski genitiv

Rekcija prideva

naznačena. Tako npr. pridev *željan* traži genitiv (*željan promenā*), *zadovoljan* traži instrumental (*zadovoljan presudom*), *umoran* traži *od* s genitivom (*umoran od napora*), *siguran* traži *u* s akuzativom (*siguran u sebe*) i sl.

Posle komparativa i superlativa dolazi dopuna *od* sa genitivom (*skuplji od zlata; najveći od svih filozofa*). Isto važi i za poređenje priloga, npr. *Ti ćeš to uraditi bolje od mene*.

Dopuna sa
komparativ i
superlativ

20.5. ATRIBUT

Kad pridevska reč (pridev, glagolski pridev, pridevska zamenica ili redni broj) određuje imenicu i slaže se s njom u rodu, broju i padežu, tu njenu funkciju u rečenici nazivamo atributom. Atributi su kurzivom pisane reči u:

Žale se na gradski saobraćaj.
Prošla sezona je bila uspešna.
Mogu li da uzmem tvoje naočare?
Četvrto poglavlje je najduže.

Dva ili više atributa mogu stajati uz istu imenicu, npr.:

Ovaj prašnjavi seoski put vodi do mlina.

20.5.1. Među attribute obično se svrstavaju i padežne i predložke sintagme koje stoje posle imenice, ukoliko je određuju (opisuju) na isti način kao i pridev. Takvi primeri bi bili *devojčica plave kose* (= *plavokosa* devojčica), *gume za automobil* (= *automobilske* gume), *udžbenik za srednju školu* (= *srednjoškolski* udžbenik). Ovakve attribute je često teško razlikovati od maločas opisanih dopuna imenice. Bitna razlika je u tome što u primerima iz prethodnog odeljka imenice samim svojim smislom zahtevaju dopunu (*otkriće čega? želja za čim?* itd.), dok se za imenice kao *devojčica* ili *guma* takvo pitanje ne postavlja.

Sintagme kao
atributi

I prilozi, naročito oni za mesto i vreme, mogu imati ulogu atributa: *kretanje nizbrdo, saobraćaj noću, fioka gore levo* (= gornja leva fioka).

20.5.2. Privremeni atribut, nazvan i predikatski atribut, predikativ ili aktuelni kvalifikativ, kazuje neku osobinu imenice koja nije stalna, nego važi u vreme radnje iskazane predikatom:

Otac se iscrpljen srušio na ležaj.
Naši su prvi stigli na cilj, a vaši poslednji.
Nikad te nisam video ovakvog.

Prelaznu kategoriju između privremenog atributa i apozicije (v. sledeći odeljak) čini **apozitiv**, kao u primerima:

Apozitiv

Vlažna od kiše, zemlja se ugibala pod nogama.
Moj kolega, iznenaden, nije stigao da reaguje.
Onako mladoj i neiskusnoj, Sombor joj se učinio kao veograd.

Za razliku od privremenog atributa, on je od ostatka rečenice odvojen intonacijom i pauzom (odnosno pauzama, ako je u sredini rečenice), što se u pisanju označava zapetom (zapetama). Kao i u predikatu (20.3.1.1), pridev u predikativu, odnosno apozitivu, uvek je u neodređenom vidu: nije moguće **Otac se iscrpljeni... niti *Moj kolega, iznenadeni...*

20.6. APOZICIJA

Kažemo da su *u apoziciji* dve imenice stavljene jedna uz drugu tako da jedna поближе označava i određuje drugu; i sama takva odredba naziva se apozicijom. Najčešće su apozicije ispred vlastitih imena: *gospoda Lukić, profesor Kašanin, kralj Petar, čika Jova, baba Milica, restoran „Proleće“, jezero Balaton, reka Misisipi* i sl. Rede apozicija dolazi POSLE imena i tada se odvajaju zapetom: *Stojan Matić, novinar.*

Dve imenice

Posebna vrsta apozicije su tzv. atributske apozicije ili atributivi, u kojima druga zajednička imenica sužava značenje prve: *kamen temeljac*, *zvezda padalica*, *suze radosnice* (= suze od radosti) i sl. Reči kao *temeljac*, *padalica* i sl. najčešće se samo tako i upotrebljavaju, mada je apozicija mogućna i sa imenicama koje imaju samostalnu upotrebu, npr. *pas čuvar*.

Atributivi

20.6.1. Obe imenice u apoziciji u načelu imaju isti padež (*doktor Simić*, *doktora Simića*, *s doktorom Simićem* itd.). Od tog pravila ipak ima nekoliko izuzetaka:

Padež apozicije

– Prezimena sa završetkom na suglasnik, kao i ona na *-ski*, gramatički su muškog roda, tako da ostaju nepromenjena kad se odnose na ženu: *doktorica Simić*, *doktorke Simić*, *s doktorkom Simić* itd.

– Nepromenjena ostaju i imena koja se obično pišu pod znacima navoda: *u hotelu „Union“*, *iz hotela „Union“*, *u časopisu „Duga“*, *saradnja s časopisom „Duga“* itd.

– Geografska imena mogu ostati u nominativu ako su malo poznata, da bi bio jasniji njihov pravi oblik. Tako kažemo *na reci Dunavu*, *na reci Volgi* itd., ali bez promene *na reci Jangve*, *na reci Orinoko* i sl.

– U familijarnom govoru, oznake srodstva, kao *teta*, *baba*, *ćika*, *kun* itd., i poneke titule, kao *knez*, *gazda*, *gospa* i dr., mogu ostati nepromenjene ispred imena: *teta Zora*, *teta Zori*, *teta Zorin stan* i sl.⁷⁹

20.6.2. Apozicija u širem smislu je cela imenička sintagma koja određuje neku imenicu, kao u:

Sintagma kao apozicija

Uzor mu je bio Demosten, *najslavniji govornik starog veka*.

Ovde se dobija šalitra, *osnovni sastojak crnog baruta*.

⁷⁹ Ovakav oblik primenjen je i u nazivima nekih starih beogradskih ulica, kao što su Knez Mihailova, Ćika Ljubina, Baba Višnjina i druge. Pravopis dopušta i pisanje crtice između dveju reči (*teta-Zori*, *Knez-Mihailova* i sl.) kako bi se istakla nepromenljivost prve.

20.7. PRILOŠKE ODREDBE

Funkcija priloških odredaba (adverbijala) jeste da pruže dodatnu informaciju o radnji izrečenoj predikatom. Po obliku one mogu biti prilozi, imenice u zavisnom padežu (najčešće instrumentalu) ili predložko-padežne konstrukcije. Po značenju ih delimo na više vrsta, od kojih su najvažnije:

Vrste priloških odredaba

Odredbe za mesto:

Sreli smo se *u parku*.

Ovde se prodaje posude.

Odredbe za vreme:

Sutra se vraćam.

Grad je razrušen zemljotresom *godine 1667*.

Odredbe za način:

Radio *tiho* svira.

S krajnjom oprežnošću podigao je poklopac.

Odredbe za sredstvo:

Prebrišite staklo *vlažnom krpom*.

Pretraživali su teren *pomoću helikoptera*.

Odredbe za uzrok:

Prebledela je *od straha*.

Meč je prekinut *zbog kiše*.

Odredbe za cilj ili namenu:

Sastali smo se *radi dogovora*.

U tom cilju preduzete su posebne mere bezbednosti.

Odredbe za količinu ili meru:

Sobu treba *malo* provetriti.

Deca će moći da se igraju *do mile volje*.

20.7.1. U principu, odredba je fakultativni deo rečenice, za razliku od dopune koja je neophodna za puno razumevanje glagola. Postoje ipak i glagoli koji zahtevaju obaveznu odredbu za mesto ili za vreme, npr.:

Obavezne odredbe

Marko stanuje *na petom spratu*.

To se obično događa *petkom*.

Ovakve primere nije uvek lako razlikovati od dopuna.

21. SLOŽENA REČENICA

21.1. ODNOSI PROSTIH REČENICA U SLOŽENOJ

Složenom nazivamo rečenicu koja je sastavljena od dve ili više prostih rečenica. Ako svaka od tih rečenica može da stoji i sama za sebe, kažemo za složenu rečenicu da je **naporedno složena** (ili nezavisno složena). Takve proste rečenice su među sobom **naporedne** (priredene, koordinirane), a odnos među njima zove se **koordinacija** ili **parataksa**.

Koordinacija

Ako jedna prosta rečenica zavisi od druge, kažemo za složenu rečenicu da je **zavisno složena**, a takav odnos zove se **subordinacija** ili **hipotaksa**.

Subordinacija

Mada ćemo u daljem tekstu uglavnom davati primere sa po dve proste rečenice, u praksi se javljaju i složene rečenice od znatno više elemenata, među kojima su neki u odnosu koordinacije a drugi u odnosu subordinacije. Takav je primer:

Ne videći drugog izlaza (1), on je odlučio (2) da ode do šefa (3) i da mu prizna (4) šta se stvarno dogodilo (5).

Ovde je nezavisna samo rečenica (2), *On je odlučio*, i za nju kažemo da je **glavna**. Od nje s jedne strane zavisi rečenica (1), a s druge rečenice (3) i (4). Te dve rečenice među sobom su **koordinirane**, budući da obe zavise od iste rečenice i da su povezane koordinativnim veznikom *i*. Rečenica (5) zavisi od rečenice (4), koja je u odnosu na nju **upravna**.

21.2. NEZAVISNO SLOŽENE REČENICE

U ovim rečenicama proste rečenice obično su povezane koordinativnim veznicima (v. 12.1), prilozima ili rečicama. Mogu se i samo nizati jedna uz drugu, bez

S veznicima ili bez njega.

vidljivih spojnih elemenata, u kom slučaju kažemo da su **asindetske** (od grč. *a-*, ne, i *syndetos*, vezan).

Nezavisna rečenica može biti i **umetnuta** u drugu nezavisnu, npr.:

Stadion – to je sada jasno – neće biti završen na vreme.

»Moji planovi«, hladno odgovori Ana, »tebe se ne tiču!«

Prema značenjskim vezama između rečenica i prema značenju spojnih elemenata razlikujemo pet osnovnih vrsta odnosa u nezavisno složenoj rečenici: sastavni, zaključni, suprotni, rastavni i isključni.

21.2.1. Rečenice u sastavnom (kopulativnom) odnosu označavaju radnje koje su po značenju podudarne, koje se odigravaju istovremeno ili se nadovezuju jedna na drugu. Mogu biti asindetske ili spojene veznicima *i*, *pa*, *te*, odnosno veznikom *nit* (*ni*) ako su odrečne. Primeri:

Naoblačilo se, sneg provejava, uskoro će zima.

Idi do kioska i kupi mi novine (Idi do kioska pa mi kupi novine).

Optuženog ne poznajem niti sam ga ikada sreo.

21.2.2. Rečenice u zaključnom (konkluzivnom) odnosu mogu se posmatrati i kao podvrsta sastavnih rečenica, s tim što druga iskazuje zaključak koji sledi iz prve. Grade se prvenstveno s veznicima ili priložima *dakle*, (*i*) *zato*, *stoga*, *te*, *pa*. Primeri:

Brave su nedirnete, dakle nije u pitanju provalnik.

Momci su se mnogo trudili, zato ih treba nagraditi.

Ja sam već triput uzimao reč, pa je bolje da ćutim.

Umetnute rečenice

Sastavne rečenice

Zaključne rečenice

21.2.3. Rečenice u suprotnom (adverzativnom) odnosu iskazuju radnje koje su međusobno suprotstavljene po značenju. Spajaju se veznicima *a*, *ali*, *dok*, *međutim*, *nego*, *već*, izrazima *a ipak*, *pa ipak*, *a opet*, *a ono* i drugima. Primeri:

Kuća je visoka, a nema lifta.

Plate jesu male, ali ne gladujemo.

Bakar je sve skuplji, dok gvožđe pojeftinjuje.

Nije magla, nego su prozori prljavi.

Suprotne rečenice

21.2.4. Rečenice u rastavnom (disjunktivnom) odnosu iznose dve mogućnosti koje se međusobno isključuju. Grade se uz pomoć veznika *ili*, koji se može javiti ili samo na početku druge ili na početku obeju rečenica. Primeri:

Možeš li to da poneseš, ili da ti pomognem?

Ili ćemo pobediti ili ispadamo iz takmičenja.

Rastavne rečenice

21.2.5. Isključne (ekskluzivne) rečenice iznose neki izuzetak ili ograničenje u odnosu na radnju prethodne rečenice. Isključni prilozi i veznici su *samo*, *samo što*, *osim što*, *jedino što*, *tek* i drugi. Primeri:

Svuda je tišina, samo u dvorištu skiči usamljeni pas.

Mala dobro uči, osim što ima problema s matematikom.

Možda je pravedno, možda ne, tek presuda je doneta (= kako god bilo, presuda je doneta).

Isključne rečenice

21.3. ZAVISNO SLOŽENE REČENICE

U ovim složenim rečenicama zavisna prosta rečenica najčešće dolazi posle glavne, odnosno upravne. Ukoliko dođe ispred nje, to se smatra za inverziju normalnog redosleda i u pisanju se beleži zapetom: *lako sam je pozvao, nije došla* (Up. bez zapete: *Nije došla iako sam je pozvao*).

Zavisna rečenica može biti i umetnuta u glavnu, kao u:

Moje ključeve, *ako ih nadeš*, ostavi kod portira.

Podaci *koje objavljujemo* dobijeni su iz Statističkog zavoda.

Umetnute
rečenice

21.3.1. Odnos zavisne rečenice prema glavnoj može se u većini slučajeva uporediti sa ulogom koju delovi rečenice (subjekat, predikat i ostali) igraju u prostoj rečenici. To znači da se, po funkciji, među zavisnim rečenicama mogu razlikovati **subjekatske, predikatske, objekatske, atributske, apozicijske i adverbijalne**. Ove poslednje, koje su i najbrojnije, odgovaraju priloškim odredbama u prostoj rečenici.

Vrste zavisnih
rečenica po
funkciji

21.3.1.1. **Subjekatske** rečenice predstavljaju subjekt glagola glavne rečenice, npr.:

Poznato je *da kafa škodi srcu*.

(Up. u prostoj rečenici: Poznato je *štetno dejstvo kafe*.)

Subjekatske

21.3.1.2. **Objekatske** rečenice su objekti glagola glavne rečenice:

Tražili smo *da se ukine porez na knjige*.

(Up. prostu rečenicu: Tražili smo *ukidanje poreza na knjige*.)

Objekatske

21.3.1.3. **Predikatske** rečenice se prema glagolu glavne rečenice ponašaju kao imenski deo predikata:

Cilj ove rezolucije je *da se prekinu sukobi*.

(Up.: Cilj ove rezolucije je *prekid sukoba*.)

Predikatske

21.3.1.4. **Atributske** rečenice određuju neku imenicu ili zamenicu u glavnoj rečenici onako kao što to u prostoj čini atribut:

Životinje *koje žive na dalekom severu* imaju debelo krzno.

(Up.: *Arktičke* životinje imaju debelo krzno.)

Atributske

21.3.1.5. **Apozicijske** rečenice se ponašaju kao apozicija neke imenice ili zamenice u glavnoj rečenici:

Davorin Jenko, *koji je komponovao srpsku himnu*, bio je Slovenac.

(Up.: Davorin Jenko, *kompozitor srpske himne*, bio je Slovenac.)

Apozicijske

21.3.1.6. **Adverbijalne** rečenice obavljaju istu ulogu kao priloške odredbe u prostoj rečenici:

Pre nego što je otvorio sednicu, pozdravio je goste.

(Up.: *Pre početka sednice* pozdravio je goste.)

Adverbijalne

21.4. VRSTE ZAVISNO SLOŽENIH REČENICA

Po sadržaju, zavisne rečenice delimo na **izrične, zavisno-upitne, odnosne, mesne, vremenske, načinske, uzročne, namerne, posledične, dopusne i pogodbene**.

Vrste zavisnih
rečenica po
sadržaju

21.5. IZRIČNE REČENICE

Izrične rečenice izriču sadržaj predikata glavne rečenice i dolaze gotovo uvek posle njega. Po funkciji su najčešće objekatske, ali i subjekatske ukoliko je glavna rečenica bezlična (takvi primeri označeni su niže skraćenicom *subj.*). Počinju obično veznikom *da*, rede veznikom *kako*. Dolaze pre svega uz glagole govorenja, mišljenja i osećanja, kao u:

Izrične

Baka je rekla *da će nam doći u posetu*.

Stručnjaci upozoravaju *da je vazduh zagađen*.

Osećam *kako mi krv bije u žilama*.

Pričalo se *da će postati ambasador* (subj.).

Izrične rečenice dolaze takođe uz glagole htenja, kao *hteti, želeti, voleti, odlučiti, zahtevati, moliti, predlagati* i sl., uz modalne glagole *moći, smeti, morati, trebati*, kao i

uz druge glagole koji ograničavaju mogućnost izvršenja radnje, odnosno slobodnu volju izvršioca, kao *umeti, pomoći, pustiti, dopustiti, nameravati, pokušavati* itd. Primeri:

Ne želim *da se* iko oseti uvreden.

Pustite ga *da sam* odluči.

Trebalo je brže *da reagujemo* (subj.).

Moj sin će vam pomoći *da prenesete stvari*.

Izrične rečenice mogu zavisiti i od imenica, prideva ili priloga čije značenje zahteva da se dopune zavisnom rečenicom. Primeri:

Nema dokaza *da su eksploziju izazvali teroristi*.

Naučnici su sigurni *da će naći rešenje*.

Bilo bi previše *da i ja odem na odmor* (subj.).

21.5.1. Ukoliko rekcija predikata glavne rečenice zahteva predložku sintagmu, između predloga i izrične rečenice mora se dodati pokazna zamenica srednjeg roda *to* u odgovarajućem padežu:

Nije bilo reči o tome *da se fakultet seli u Beograd*.

Pomirila se s tim *da neće naći muža*.

Upotreba
zamenice *to*

21.6. ZAVISNOUPITNE REČENICE

Ove rečenice zapravo su podvrsta izričnih. Dolaze posle glagola *pitati (se), raspitivati se, ispitati* i sličnih, kao i posle glagola govorenja (naročito kad su u odrečnom obliku). Po obliku su iste kao nezavisne upitne rečenice (tj. pitanja), samo im je intonacija drukčija, a u pisanju se ne završavaju upitnikom. Primeri:

Pitaću prodavca *da li ima deterdženta*. (Up. nezavisnu rečenicu: *Da li ima deterdženta?*)

Niste mi rekli *gde ste juče bili*.

Objasni mi *zašto si to uradio*.

Zavisnoupitne rečenice mogu doći i posle glagola kao *znati, čuti, saznati, doznati*, ali prvenstveno kad su

Podvrsta
izričnih
rečenica

u odrečnom obliku, u upitnom obliku, ili kad su i sami u zavisnoj rečenici:

Niko ne zna *zašto se klima menja*.

Ko zna *gde je sad moj bivši udvarač*.

Pokušaću da čujem *šta se tamo događa*.

21.7. ODNOSNE (RELATIVNE) REČENICE

Počinju odnosnim zamenicama *koji, kakav, čiji, koliki, ko* ili *što*. Često su umetnute u glavnu rečenicu. Dolaze gotovo uvek neposredno posle **antecedenta**, tj. posle imenice, zamenice ili imeničke sintagme na koju se odnose.

Dok druge zavisne rečenice uglavnom počinju veznikom, koji je samo spoj s glavnom rečenicom, odnosna zamenica je ujedno sastavni element odnosne rečenice. To znači da ona u njoj ima ulogu subjekta (npr. *Evo čoveka koji će nam pomoći*; up. *Ovaj čovek će nam pomoći*), pravog objekta (*Evo čoveka koga smo očekivali*) ili raznih dopuna (npr. *Evo čoveka o kome smo govorili*).

Odnosna zamenica se slaže sa antecedentom u rodu i broju (*Evo žene koja...; Evo deteta koje...; Evo ljudi koji... itd.*), ali ne i u padežu, jer padež antecedenta zavisi od njegove funkcije u glavnoj, a padež zamenice od njene funkcije u odnosnoj rečenici.

Uloga
zamenice
u rečenici

21.7.1. Najčešća odnosna zamenica je *koji*. Pored primera kao što su oni navedeni u prethodnom odeljku, *koji* se često javlja i u umetnutim rečenicama, npr.:

Površina *na koju nanosimo lepak* mora biti potpuno čista.

Podsetimo da je akuzativ muškog roda jednak genitivu za žive, a jednak nominativu za nežive antecedente (v. 7.5):

Predsednik *za koga smo glasali* mora da ispunji obećanje.

Zakon *za koji smo glasali* još nije stupio na snagu.

Koji

U redim slučajevima umesto *koji* može se upotrebiti i zamenica *što*, sa dve vrste promene, o kojima vidi 7.5.1. Zamenica *koji* često dolazi posle pokazne zamenice *onaj* u odgovarajućem rodu i broju, a zamenica *što* posle srednjeg roda te zamenice, *ono*:

Gde su sada *one* stolice koje sam želeo da kupim?

Ono što smo planirali mora se ostvariti.

21.7.2. Odnosna zamenica *kakav* ne upućuje na konkretni antecedent, nego na vrstu antecedenta:

Napravite sami salatu *kakvu* želite.

Odnosna zamenica *koliki* (često u korelaciji s *toliki* u glavnoj rečenici) pokazuje veličinu antecedenta, ili (samo u množini) broj bića, odnosno predmeta označenih antecedentom:

Poslanici mogu sebi da odrede platu *koliku* žele.

Nije došlo toliko turista *kolikima* smo se nadali.

Zamenica *čiji* je odnosno-prisvojna, tj. izražava pripadnost antecedentu:

Vratit će se čovek u čiju si se kuću uselio.

21.7.3. U svim do sada navedenim primerima odnosna rečenica ima **atributivnu** ulogu, jer bliže određuje antecedent: (*onaj*) čovek koji će nam pomoći, (*ona*) salata *kakvu* želite i sl. Ukoliko je antecedent po značenju već određen, a odnosna rečenica samo pruža dodatnu informaciju o njemu, kažemo da je **apozitivna**, a u pisanju je odvajamo zapetom, odnosno sa dve zapete ako je umetnuta:

Vratit će se Marko Marković, u čiju si se kuću uselio.

Moja tetka, koja je u Kotoru, javlja mi da i tamo pada kiša.

Treba paziti da se zapeta ne stavlja uz atributivne rečenice, kao što je pravilo u ruskom, nemačkom i ne-

kim drugim jezicima. Pogrešno bi bilo npr. **Evo čoveka, koji će nam pomoći.*

Apozitivno je i *što* koje se odnosi na ceo sadržaj prethodne rečenice, npr.:

Vlada će sniziti kurs domaće valute, *što će podstaći izvoz.*

Vidi i primere u 7.5.1.

21.7.4. Odnosna zamenica *ko* ima za antecedent zamenicu muškog roda u jednini, npr:

To je učinio **neko** ko vam ne želi dobro.

Najviše žali **onaj** ko je bio najbliži pobedi (pored: onaj koji je bio...).

Ko se upotrebljava i apsolutno, tj. bez antecedenta, kao u mnogobrojnim poslovicama tipa *Ko peva, zlo ne misli; Ko radi, ne boji se gladi*, ili u:

Neka se javi *ko* želi da ide na izlet.

Za nežive i apstraktne pojmove ovakvu apsolutnu upotrebu ima zamenica *što*:

Može on da govori *što* hoće.

Što možeš, uradi, a *što* ne možeš, ostavi meni.

21.7.5. U pasivnim odnosnim rečenicama moguće je izostaviti odnosnu zamenicu i pomoćni glagol *biti*, a zadržati samo trpni pridev:

Pismo poslato 12. juna iz Beča stiglo je tek danas (= Pismo koje je poslato 12. juna...)

Tako upotrebljen trpni pridev mora se slagati u padežu s antecedentom:

U pismu poslatom iz Beča 12. juna izneti su svi podaci.

Pismom poslatim iz Beča potvrdio je da će doći.

21.8. MESNE REČENICE

Ove rečenice počinju prilozima za mesto *gde*, *Gde i da*, *kud(a)*, *otkud(a)*, *odakle* ili *dokle*. Bliske su odnosnim

rečenicama, jer se kao i one mogu vezivati za imenicu kao antecedent, npr.:

Vratite se u tačku *odakle ste pošli* (= iz koje ste pošli).

U drugim slučajevima su adverbijalne, tj. ponašaju se kao priloške odredbe za mesto. Takve rečenice mogu doći pre ili posle upravne:

Gde je sada grad, nekad su bila polja i močvare.

Nastavio je put pešice *dokle se moglo*.

Prilozi za mesto mogu se pojačati rečcom *god*, koja im daje opšte značenje: **Pojačanje sa god**

Kud god dođem, dočeka me neki poznanik.

Možete sesti *gde god* želite.

21.9. VREMENSKE (TEMPORALNE) REČENICE

Počinju priložima za vreme, odnosno vremenskim veznicima: *kad(a)*, *dok*, *čim*, *otkad(a)*, *otkako*, *pošto* itd., ili vezničkim izrazima *kad god*, *dokle god*, *tek što*, *nakon što*, *pre nego što*, *sve dok* itd. Slično mesnim rečenicama, mogu se nadovezati na imenicu koja označava određeno vreme, npr.:

Bilo je to one **večeri** *kad smo ispraćali baku na voz*.

Češće se ponašaju kao priloške odredbe za vreme. Mogu stajati pre ili posle glavne rečenice:

Čim ga pozovem, pas dotrči.

Vratila se *pre nego što sam očekivao*.

Nema ga na televiziji *otkako je podneo ostavku*.

Dok ispred nesvršenog glagola označava radnju istovremenu s radnjom glavne rečenice, npr.:

Dok žena čuva mladunce, mužjak ide u lov.

Ispred svršenog glagola, pogotovu ako je u odre-

čnom obliku, isti veznik označava radnju koja se događa po završetku radnje glavne rečenice:

Dok se ti vratiš, sve će biti sredeno.

Utakmica se nastavlja *dok sudija ne odsvira kraj*.

Pošto kao vremenski veznik uvodi prethodnu (završenu) radnju i ima sinonim *nakon što*. Jedino po kontekstu može se razlikovati od uzročnog *pošto* (v. 21.11): **Pošto**

Pošto (Nakon što) sve dobro izmešate, ostavite činiju na toplom mestu.

21.10. NAČINSKE REČENICE

Počinju priložima, odnosno veznicima *kako*, *koliko*, *kao što*, *kao da*, *nego što*, *nego da* ili *što*. Dolaze najčešće posle glavne rečenice i prema njoj se odnose kao priloška odredba za način prema predikatu proste rečenice. Nazivaju se i poredbenim rečenicama, budući da gotovo uvek podrazumevaju neko poređenje između radnje u zavisnoj i one u glavnoj rečenici.

Kako i *kao što* obično su istoznačni: **Kako i kao što**

Vrata treba montirati *kako je (kao što je) označeno na crtežu*.⁷⁷

U korelaciji s njima često dolaze *tako*, *ovako* ili *onako* u glavnoj rečenici:

Kako si radio, tako te i plaćaju.

Proizvodnja ne ide *onako* glatko *kako je išla (kao što je išla) na početku*.

Za razliku od *kao što*, *kao da* uvodi nestvarnu radnju, onu koja ne odgovara činjenicama (analogno francuskom *comme si*, engleskom *as if*, nemačkom *als ob i sl.*). Glagol je u indikativu, istog oblika kao i za stvarnu radnju: **Kao da**

⁷⁷ Načinsko *kako* treba razlikovati od upitnog, u zavisnoupitnim rečenicama kao *Pitam se kako je to uradio* ili *Ne znam kako je to uradio*.

U osmoj rundi navalio je takvom snagom *kao da je tek započeo borbu*.

Opominje me da pada kiša, *kao da ja to ne znam*.

Koliko iskazuje meru ili intenzitet radnje u glavnoj rečenici:

Međunarodna zajednica će pomoći *koliko bude potrebno*.

Može se pojačati rečcom za uopštavanje *god* (*Pomoći će koliko god bude potrebno*), a u glavnoj rečenici može doći korelativno *toliko* (*Koliko si radio, toliko te i plaćaju*).

Veznički spojevi *nego što* i *nego da* izražavaju nejednakost između sadržaja glavne i zavisne rečenice:

Povreda je teža *nego što sam mislio*.

Radije ću ići peške *nego da čekam autobus*.

Veznik *što*, često s korelativnim *to* u glavnoj rečenici, uvodi rečenice koje sadrže komparativ prideva ili priloga i u glavnoj i u zavisnoj, a pokazuju proporcionalan odnos dveju radnji:

Što ih više opominješ, deca te sve manje slušaju.

Što je metal topliji, to je mekši.

Umesto korelativnog para *što...to* može se upotrebiti *ukoliko...utoliko*:

Ukoliko je metal topliji, utoliko je mekši.

21.11. UZROČNE (KAUZALNE) REČENICE

Prema glavnoj rečenici se odnose kao priloška odredba za uzrok prema predikatu proste rečenice. Najvažniji uzročni veznici su *jer*, *što* i *pošto*, uz veznike izraze *zato što*, *budući da*, *s obzirom na to da*⁷⁸ i još poneke.

⁷⁸ Takođe *s obzirom da*. Oblik bez predloga, *obzirom da*, mada čest u govornom jeziku, ne može se smatrati pravilnim.

Jer i *što* dolaze isključivo kada je uzročna rečenica **posle** glavne, dok su ostali običniji u položaju ispred glavne rečenice. Primeri:

Pobedićemo *jer smo iskusniji od naših protivnika*.

Zadovoljan sam *što vam mogu pomoći*.

Budući da nisam gladan, uzeću samo tanjir supe.

S obzirom (na to) da je sezona pri kraju, ne očekujemo mnogo turista.

Uzročno *pošto* samo se po kontekstu razlikuje od vremenskog (v. 21.9):

Pošto nisam imao (*Budući da nisam imao*) *gotovog novca*, ponudio sam da platim karticom.

21.12. NAMERNE (FINALNE) REČENICE

Iskazuju cilj izvršenja radnje glavne rečenice. Imaju dva osnovna oblika, iste vrednosti: veznik *da* s potencijalom ili s (relativnim) prezentom i veznik *kako* s potencijalom.

Ostao sam u hotelu *da bih dovršio pismo* (*da dovršim pismo; kako bih dovršio pismo*).

Da bi situacija bila jasnija, poslužićemo se crtežom.

Kao dopuna glagolima kretanja i nekim drugim glagolima javljaju se namerne rečenice u obliku *da* + prezent, koje uvek dolaze **posle** glavne:

Odvezi kola mehaničaru *da ih pogleda*.

Pošli su na stanicu *da dočekaju dragog gosta*.

Sešću *da razmislim*.

Poseban tip namernih rečenica su one s konstrukcijom *ne bih li* + radni pridev (tj. s negiranim potencijalom u koji je ubačena rečca *li*). One nisu odredne, nego samo pokazuju da se ostvarenje namere shvata kao neizvesno, malo verovatno:

On zapali šibicu *ne bi li malo ogrejao pro-mrzle prste* (= u nadi da će malo ogrejati...)
Pregledali su dnevnik iščezlog moreplovca, *ne bi li tamo našli rešenje misterije*.

21.13. POSLEDIČNE (KONSEKUTIVNE) REČENICE

Zovu se tako jer iskazuju posledicu radnje u glavnoj rečenici. Počinju uvek veznikom *da*. Imaju dve osobine po kojima se razlikuju od ostalih zavisnih rečenica: (a) ne mogu nikada doći ispred glavne i (b) u glavnoj rečenici mora postojati korelativ – prilog *tako* ili *toliko*, zamenica *takav* ili *toliki*, ili neki izraz kao *do te mere* – na koji se zavisna rečenica nadovezuje po smislu. Primeri:

Pravila su tako jednostavna *da se mogu naučiti za pola sata*.

Tolika je navala *da sam celo prepodne čekao u redu za ulaznice*.

Korelativni izraz se može naći neposredno ispred veznika *da*:

Fudbal je omiljena tema kafanskih razgovora, *toliko da čak i politiku baca u zasenak*.

Mnoge rečenice sa spojem *tako da* samo su prividno zavisne, dok u stvari imaju vrednost naporedne zaključne rečenice, gde bi se *tako da* moglo zameniti sa *pa* ili *te*:

Četvrtak i petak su praznični dani, *tako da će se zasedanje nastaviti u ponedeljak* (= pa će se zasedanje...).

Iz eliptičnih posledičnih rečenica nastali su hiperbolični frazeolozi s drugim licem jednine u bezličnom značenju koji izražavaju jako osećanje, tipa *da umreš, da poludiš, da ti pamet stane, da ne veruješ svojim očima* i slični:

Torta je bila *prste da poližeš* (= bila je tako ukusna *da zaželiš prste da poližeš*).

Korelativ u glavnoj rečenici

Frazeolozi

21.14. DOPUSNE (KONCESIVNE) REČENICE

Ove rečenice pokazuju da se radnja iskazana u glavnoj rečenici odvija uprkos radnji iskazanoj u njima. Dolaze pre ili posle glavne rečenice. Najčešći koncesivni veznici su *iako, mada* i danas manje uobičajeno *premda*:

Iako ima kompjuter, pisma uvek piše na mašini ili rukom.

Sunce još sija, *mada (premda) je zima na pragu*.

U imenskom predikatu može se izostaviti kopula (glagol *biti*), čime dobijamo eliptičnu rečenicu:

Iako bojažljiv po prirodi, odlučno je branio svoje stanovište.

Oštrij kontrast izražen je veznikom *makar*, koji zahteva glagol u obliku radnog prideva:

Neću popustiti *makar poginuo*.

Makar (i) ništa ne našli, dobro je da ispitamo teren.

Ma i *makar* ispred upitne zamenice ili upitnog priloga (v. i 13.6) pokazuju da se tvrdnja odnosi na bilo koju osobu ili predmet:

Ma ko došao (Ma ko da dođe), ne otvaraj.

Pronaći ću tog lupeža *ma gde se nalazio*.

Makar kako pazio (Makar kako da paziš), uvek ostane poneka mrlja.

Iako, mada, premda

Makar

Ma

21.15. USLOVNE (POGODBENE, KONDICIONALNE) REČENICE

Izražavaju uslov koji je neophodan za ostvarenje radnje glavne rečenice. Stoje obično ispred glavne rečenice, ali neretko i posle nje. Uslovni veznici su *ako, ukoliko, kad(a)* i *da*, a u realnim rečenicama može se upotrebiti i rečca *li* (v. niže). Zavisnu rečenicu moramo posmatrati naporedno s glavnom, jer od podvrste uslovne rečenice

Ako, ukoliko, kada, da

zavisi ne samo izbor veznika nego i oblik glagola u jednoj i drugoj rečenici.

Prema stepenu ostvarljivosti uslova delimo ove rečenice na tri tipa: a) realne, b) potencijalne i c) irealne.

Tri tipa
uslovne
rečenice

21.15.1. Realne rečenice iskazuju ostvarljiv i aktuelan uslov, koji se najčešće odnosi na budućnost ili na sadašnjost, a rede na prošlost. Glagol je u obe rečenice u indikativu, a u glavnoj može biti i u imperativu. Za budući uslov, u zavisnoj rečenici se upotrebljava prezent ili futur drugi.

Veznici *ako* i *ukoliko* imaju istu upotrebu, s tim što ovaj drugi pokazuje da se ostvarenje uslova shvata kao manje verovatno.

Ako lampica svetli, mašina je ispravna.

Ukoliko se lampica ugasi, zovite me.

Ako ne budeš redovno učio, izgubićeš stipendiju.

Nije mogao da telefonira *ako je bio na Internetu*.

Umesto veznika, za budući uslov može se upotrebiti rečca *li*, pri čemu i ona i subjekt dolaze posle glagola. Takva konstrukcija danas je mnogo češća u pisanom jeziku nego u govoru:

Ugasi li se lampica, zovite me.

Ne budeš li redovno učio, izgubićeš stipendiju.

Li umesto
veznika

21.15.2. Potencijalne uslovne rečenice iskazuju uslov čije se ostvarenje ne očekuje, ali je moguće. Glagol je u potencijalu (kondicionalu) kako u glavnoj tako i u zavisnoj rečenici. Veznici su *kad(a)*, *ako* ili *ukoliko*.

Kad bismo požurili (*Ako bismo požurili*), stigli bismo na početak predstave.

Kad bi bilo (*Ako bi bilo*, *Ukoliko bi bilo*) kiše do kraja meseca, usevi bi se mogli spasti.

Ponekad je u zavisnoj rečenici moguće upotrebiti i *da* s prezentom:

Da s prezentom

Šta bi ti radio *da ti provalnik upadne u kuću?*
(= *kad bi ti provalnik upao u kuću?*)

21.15.3. Irealne rečenice delimo na dve podvrste, prema tome da li se odnose na sadašnjost ili na prošlost. Irealne rečenice **za sadašnjost** označavaju situaciju koja ne odgovara stvarnosti i nije moguća. U zavisnoj rečenici je struktura *da* + prezent ili *kad* + potencijal, a u glavnoj uvek potencijal.

Da sam (*Kad bih bio*) *deset godina mlađi*, predložio bih joj brak.

Ne bi Česi dolazili na Jadran *da Češka ima more* (*kad bi Češka imala more*).

Da s perfektom

Irealne rečenice **za prošlost** označavaju radnju ili situaciju koja se samo zamišlja, a nije se dogodila. U zavisnoj rečenici je struktura *da* + perfekt, a u glavnoj običan kondicional (prošli kondicional nije uobičajen, v. 9.5.2):

Da sam odgovorio i na deseto pitanje, zaradio bih milion dinara.

Da ste na vreme uzeli vakcinu, ne biste se razboleli. (Ne biste se razboleli *da ste na vreme uzeli vakcinu*).

Među irealne rečenice za prošlost svrstavamo i one čija je posledica (glavna rečenica) u sadašnjosti:

Posledica u
sadašnjosti

Da nije bilo erupcije Vezuva, za Pompeju danas niko ne bi znao.

21.15.4. Treba zapaziti da irealnost rečenica s veznikom *da* proističe iz kontrasta s glavnom rečenicom i sa stvarnim stanjem, a nije izražena oblikom glagola, jer je on isti kao što bi bio i u izričnim rečenicama (upoređi: Može se desiti *da provalnik upadne u kuću*; Ti znaš *da Poljska ima more*; Čuo sam *da ste na vreme uzeli vakcinu*).

22. RED REČI

22.1. NEUTRALAN I OBELEŽEN RED REČI

Koristimo tradicionalni termin **red reči**, mada neki noviji gramatičari radije govore o **rasporedu jezičkih elemenata**, imajući u vidu da se reči ne ponašaju kao potpuno samostalne jedinice, nego se među sobom spajaju u sintagme, od kojih su neke neraskidive, dok je u druge moguće ubaciti jednu ili više reči.

Red reči u srpskom znatno je slobodniji nego u jezicima kao što su francuski ili engleski. Poneke varijacije su sasvim slobodne, bez uticaja na značenje, npr.: *Orkestar nije nikada ovako glasno svirao* = *Orkestar nikada nije ovako glasno svirao* = *Orkestar nije nikada svirao ovako glasno*, itd. Češći je slučaj, ipak, da promena reda reči dovodi do promene u onome što se naziva rečeničnom (funkcionalnom) perspektivom, to jest u odnosu između date i nove informacije (teme i reme, predmeta i komentara). Obično tada možemo izdvojiti jedan red reči kao **neutralan**, stilski neobebežen, dok se drukčiji redosledi koriste samo kad treba iskazu dati određenu afektivnost, ili posebno istaći neki deo rečenice. Takvo isticanje (**fokalizacija**) najčešće se postiže stavljanjem dotičnog elementa na kraj rečenice (budući da nova informacija dolazi posle date), ali i na početak rečenice, za one elemente koji se u neutralnom rasporedu ne javljaju na početku (u govoru će takvi elementi biti jače istaknuti, tj. na njih će pasti rečenični naglasak).

Rečenična
perspektiva

22.2. RASPORED SUBJEKTA, OBJEKTA I PREDIKATA

Ako pogledamo raspored subjekta (S), predikata (P) i direktnog objekta (O), u načelu je moguće svih šest permutacija, zahvaljujući tome što se subjekt od objekta razlikuje po padežu (v. 5.2). Najčešći je, ipak, neutralan raspored S + P + O, npr. *Dečaci vole košarku*. Redosled O + S + P ili S + O + P upotrebio bi se radi kontrastiranja predikata, npr:

Košarku dečaci *vole*/Dečaci košarku *vole* (, a gimnastiku rade jer je obavezna).

Redosled O + P + S služio bi da se istakne subjekt: Košarku vole *dečaci* (, ali ne i devojčice).

Predikat se može istaći i postavljanjem na početak rečenice (P + S + O):

Vole dečaci košarku (, zašto misliš da je ne vole?).

Redosled P + O + S (*Vole košarku dečaci*) mogao bi se javiti kao reda, stilski obeležena varijanta ovog prethodnog.

Najčešći
raspored:
S + P + O

22.3. POLOŽAJ SUBJEKTA

Subjekt će doći POSLE glagola ukoliko predstavlja novu informaciju (remu):

Zvala te je neka žena.

Sutra počinje proleće.

(Redosled *Proleće počinje sutra* ukazivao bi da naš sagovornik zna da je proleće na pragu, ali ne zna tačno kog dana počinje.)

Subjekt je uvek POSLE glagola govorenja ili mišljenja u rečenicama kojima prethodi direktni govor ili citat, npr:

– Jeste li žedni? – upita *domaćica*.

Čovek ne živi samo od hleba, kaže *Biblija*.

Subjekt posle
glagola

22.4. POLOŽAJ OBJEKTA

Objekt dolazi ISPRED glagola ako predstavlja datu informaciju (temu), tj. ako je o njemu već bilo govora:

Papire će pokupiti čistačica.

(= odgovor na pitanje *Šta će biti s papirima?* Neutralni redosled, *Čistačica će pokupiti papire*, bio bi odgovor na pitanje *Šta će uraditi čistačica?*). Vidi i 9.10.1.

Ako uz isti glagol dolaze i pravi i nepravi objekat, obično je na prvom mestu onaj koji je kraći:

Šaljem *rukopis* uredniku književne revije „Stvarnost“.

Šaljem *uredniku* rukopis mog neobjavljenog romana.

Objekt ispred
glagola

Pravi i nepravi
objekat

22.5. POLOŽAJ LIČNE ZAMENICE

Lična zamenica u slučaju fokalizacije može ostati na istom mestu u odnosu na glagol, ali se nenaglašeni oblik zamenjuje naglašenim (v. 7.1.1):

Ne vidim *ga*.

Ne vidim *njega* (nego nekog drugog).

Ja *ga* ne vidim.

Ja *njega* ne vidim (ali vidim tebe).

Naglašena zamenica, za razliku od nenaglašene, može doći i na početak:

Nisu *mi* ništa rekli.

Meni nisu ništa rekli (a možda su rekli drugima).

22.6. POLOŽAJ PRIDEVA

Pridev u imenskom predikatu može doći na početak rečenice ako je posebno istaknut, i tada na njega pada rečenični akcent:

Čudni su ljudi ti Kinezi.

(jače i ekspresivnije nego: *Kinezi su čudni ljudi*).

Atributivni pridev u današnjem jeziku gotovo uvek prethodi imenici. Samo u starijim i poetskim tekstovima nalazimo obrnuti raspored, npr. *kosturnica strašna i porazom slavna* (stih Milana Rakića) ili *Hleb naš nasušni daj nam danas* (iz Očenaša). Pridev, osim toga, dolazi posle imena kad je nadimak istorijskih ličnosti, npr. *Plinije Stariji, Dušan Silni, Katarina Velika*.

U nizu od više prideva uz istu imenicu pridev neodređenog vida prethodi određenom, opisni pridevi dolaze pre odnosnih, a pridevi sa značenjem uže podele prethode onima koji iskazuju opštiji pojam: *moderan italijanski školski brod; poznata beogradska operna pevačica*.

22.7. POLOŽAJ PRIDEVSKIH ZAMENICA

Pridevske zamenice dolaze ispred imenice (*neki mladić*) i ispred atributa (*neki mršavi mladić*). Posle imenice dolaze samo prisvojne zamenice u vokativu:

Slušaj, prijatelju moj!

Oče naš koji si na nebesima...

U spojevima od po dve ili tri zamenice, najbliže imenici su prisvojne zamenice, ispred njih su pokazne, upitne i neodređene, a ispred ovih zamenica *sav* ili pridev *ceo*: *ovo tvoje delo; o kakvoj mojoj grešci govoriš? neki vaši prijatelji; sva naša ljubav; ceo taj njihov program* i slično.

22.8. POLOŽAJ BROJEVA

Redni broj dolazi ispred imenice (*peti razred; treća ulica levo*) i ispred atributa (*prva bračna noć; treći svetski rat*). Posle imena vladara dolazi u spojevima kao *Petar Prvi, Napoleon Treći*. U knjigama se obično piše *Poglavlje šesto, Pevanje jedanaesto, na strani sto dvadeset*

Pridev posle
imenice

Međusobni
položaj prideva

Međusobni
položaj
zamenica

*prvof*⁹ i sl., dok je u govoru običnije *šesto poglavlje, jedanaesto pevanje, na sto dvadeset prvoj strani*.

22.9. POLOŽAJ ATRIBUTIVNIH DOPUNA

Atributivne dopune ili predložko-padežne konstrukcije po pravilu dolaze posle imenice na koju se odnose: *putovanje drumom; čovek proverenog ukusa; obrada na kompjuteru; Univerzitet u Novom Sadu*.

22.10. POLOŽAJ PRILOGA

Prilog uglavnom dolazi ispred glagola (*On mnogo zaraduje; Motor sada lepo radi; Vrata se teško otvaraju*) i ispred prideva (*Emisija je vrlo zanimljiva*). Položaj posle glagola obavezan je u pitanjima sa enklitikom *li*, npr.:

Zaraduje li on mnogo?

Ovo ne važi za konstrukciju *da li* (v. 9.2), npr. *Da li on mnogo zaraduje?*

U odrečnoj rečenici češći je položaj posle prideva (*On ne zaraduje mnogo*, ali i: *On mnogo ne zaraduje*).

Priloške odredbe dolaze posle glagola (*Vidamo se svakog dana; Saslušao sam ih s velikom pažnjom*), osim ako su posebno istaknute (*Svakog dana se vidamo; S velikom pažnjom sam vas saslušao*).

22.11. POLOŽAJ ENKLITIKA

Kao što smo napomenuli u 3.3.3.3, enklitika u načelu dolazi na drugo mesto u rečenici, posle prve naglašene reči, odnosno prve naglašene sintagme, npr.:

⁹ Takođe kardinalnim brojem: *na strani sto dvadeset jedan*, odnosno *na strani 121*.

Priloške
odredbe

Drugo mesto
u rečenici

Predsednik *je* razuman čovek.

Predsednik Privredne komore Beograda *je* razuman čovek.

22.11.1. Enklitika se može i umetnuti u pojedine sintagme tako da dođe posle prve reči. To biva uglavnom posle pridevskih zamenica ili posle priloga, npr.:

Taj *mi* raspored ne odgovara (= Taj raspored *mi* ne odgovara).

Svaki *će* kandidat morati da polaže test (= Svaki kandidat *će* morati...).

Samo *se* iz Niša niko nije prijavio.

Posle duže priloške odredbe enklitika se ne može pojaviti, jer je na tom mestu pauza (v. niže, 22.11.3 pod *b*), nego ide posle sledeće naglašene reči:

Čudnim sticajem okolnosti, iz Niša *se* niko nije prijavio.

22.11.2. Bilo da je pomoćni glagol ili nenaglašena zamenica, enklitika teži da ne ostane predaleko od predikata. Zbog toga su katkad u istoj rečenici moguća dva, tri ili više položaja enklitike:

Ova *mu* neostvorena čežnja pruža inspiraciju za nove pokušaje.

Ova neostvorena čežnja *mu* pruža inspiraciju za nove pokušaje.

Ova neostvorena čežnja pruža *mu* inspiraciju za nove pokušaje.

Zbog nepažnje *je* u vašim vozilima često dolazilo do požara.

Zbog nepažnje, u vašim *je* vozilima često dolazilo do požara.

Zbog nepažnje, u vašim vozilima *je* često dolazilo do požara.

Zbog nepažnje, u vašim vozilima često *je* dolazilo do požara.

Više mogućih rešenja

22.11.3. Pored toga što po samoj definiciji ne može doći na prvo mesto u rečenici, za enklitiku postoji još nekoliko ograničenja:

Ograničenja za enklitiku

(a) Ona može doći najkasnije posle glagola, ali ne dalje prema kraju rečenice, npr. u malopredašnjem primeru *Ova neostvorena čežnja pruža mu inspiraciju...* ali ne **Ova neostvorena čežnja pruža inspiraciju mu...*

Ne dalje od glagola

(b) Ne može doći posle pauze (naročito one koja je u pisanju označena zapetom ili crtom) niti posle umeznute rečenice:

Ne posle pauze

**Ova vlada, dragi moj, je svakome omogućila pristojan život (treba: ...svakome je omogućila pristojan život).*

**Uvoz luksuzne robe – ali i nekih sirovina – se svodi na minimum (treba: ...svodi se na minimum).*

**Vaš direktor, dozvolite da kažem, je pravi primer rasejanog profesora (treba: ...pravi je primer...)*

(c) Ako u rečenici postoji odnosna zamenica, upitna zamenica ili druga upitna reč, enklitika uvek dolazi neposredno posle nje:

Posle odnosne ili upitne reči

Srušili su spomenik *koji je* puna dva veka bio simbol ovog grada.

Ko će pod ovim uslovima želeti da putuje?

Hoću da znam *zašto me* niko nije obavestio šta se događa.

(d) Enklitika dolazi posle veznika, zavisnih i naprednih, npr.:

Posle veznika

Čuo sam *da te* u Beogradu mnogo hvale.

Stan vam ustupam, *jer ću* cele iduće godine biti u inostranstvu.

Raspisali smo konkurs, *ali se* niko nije javio.

Igrao je slabo, *pa ga* više neće ni pozivati u reprezentaciju.

Od ovoga su izuzetak veznici *i*, *a* i *ni*, posle kojih ne može doći enklitika (umesto poslednjeg upotrebljava se *se niti*):

Drugovi su čuli da si tu *i* raduju se (nemoguće je: **i se raduju*).

Nataša nema mobilni telefon, *a* treba joj (nemoguće: **a joj treba*).

Natašina baka nema mobilni telefon *niti* joj treba (nemoguće: **ni joj treba*, **ni treba joj*).

22.11.4. Ako se u okviru iste proste rečenice jave dve, tri ili četiri enklitike, one se grupišu, tj. dolaze uvek jedna za drugom. Pri tom je raspored sledeći. Enklitika *li* dolazi ispred ostalih:

Na grani je gavran, vidiš *li* ga?

Gde *li* su moje naočare?

Glagolske enklitike, osim glagolskog *je* (v. 7.1.1), dolaze ispred zameničkih:

Da je tu, video *bih* ga.

Da *li sam* ih ja upoznao?

Maločas *smo* se vratili.

Glagolsko *je* dolazi posle zamenice; to važi i za *se* koje je nastalo sažimanjem od *se + je* (v. 9.6.4):

Videla *me* je.

Ko *li nam* je pisao?

Predstava *im* se dopala.

Medu zameničkim enklitikama, dativ dolazi pre genitiva i pre akuzativa (u akuzativ spada i povratna zamenica *se*):

Ima kolača, daću *ti ih* malo (D + G).

Mnogo *nam* ga je žao (D + G).

To su Markove knjige, on *ti ih* poklanja (D + A).

Otkud njemu pismo, ko *mu* ga je doneo? (D + A).

Genitiv dolazi pre akuzativa:

Ne želim to imanje, davno *sam* ga se odrekao.

22.11.5. Četiri uzastopne enklitike moguće su samo ako imamo *li*, glagolsku enklitiku i dve zameničke u različitim padežima:

Grupe
enklitika

Dativ
- genitiv
- akuzativ

Ne znam da *li sam* joj se dopao.
Gde su naočare, ko *li mi ih* je uzeo?

22.12. POLOŽAJ REČENICA

Za redosled prostih rečenica u složenoj vidi pod odgovarajućim vrstama rečenica (21.3. i dalje).